
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRAS
KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Simona
ŠČERBINSKAITĖ

**KAIMO BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS
LIETUVOJE: DALYVAVIMAS, LYDERYSTĖ
IR VIETOVĖS GYVYBINGUMAS
(Atokių kaimo gyvenviečių atvejis)**

Mokslo daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (S 005)

Vilnius, 2022

Mokslo daktaro disertacija rengta 2017–2022 metais Lietuvos socialinių mokslų centre pagal doktorantūros teisę, suteiktą Vytauto Didžiojo universitetui su Lietuvos socialinių mokslų centru, Kauno technologijos universitetu (2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160, įsakymo pakeitimas – 2021 m. sausio 18 d., Nr. V-75).

Mokslinis vadovas:

Vyr. m. d., dr. Edikas Kriaučiūnas (Lietuvos socialinių mokslų centras, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)

PADĖKA

Nuoširdžiai dėkoju moksliniam vadovui Edikui Kriaučiūnui ir visiems Regionų ir miestų tyrimų skyriaus darbuotojams už patarimus ir diskusijas, vedusias geresniu disertacijos tyrimo keliu. Esu dėkinga disertacijos rankraščio recenzentėms G. Pociūtei–Sereikienei, J. Aidukaitei ir M. Gedvilaitei–Kordušienei už jų išvalgas, pastabas bei pasiūlymus. Taip pat dėkoju Lietuvos socialinių mokslų centro (LSMC) kolegoms už išvalgius patarimus doktorantūros seminarų metu bei centro administracijai už pagalbą sprendžiant doktorantūros klausimus, dr. G. Raagmaa už konsultacijas ir pagalbą stažuotės Estijoje metu. Esu dėkinga visiems specialistams, dirbantiems su kaimo bendruomeninėmis organizacijomis, su kuriais teko bendrauti disertacijos rengimo metus. Jų konsultacijos ir išvalgos prisidėjo prie geresnio tyrimo objekto supratimo. Disertacija negalėtų būti parengta be kokybičiame tyrime dalyvavusių informantų. Esu jiems nuoširdžiai dėkinga, jog sutiko būti to šio tyrimo dalimi. Galiausiai norėčiau padėkoti savo šeimai ir draugams už palaikymą pastaruosius penkerius metus.

TURINYS

ĮVADAS.....	10
1. TYRIMO LAUKO PAGRINDIMAS.....	18
1.1. Kaimo vietovės Lietuvoje samprata (tyrimo rėmuose)	18
1.2. Svarbiausi Lietuvos kaimo vietovių demografinės raidos dėsningumai	20
2. KAIMO BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS IR KAIMO VIETOVIŲ GYVYBINGUMAS: TYRIMO PRIEIGOS FORMAVIMAS	28
2.1. Bendruomenė ir socialinis dalyvavimas	28
2.2. Bendruomenė ir lyderio figūra	38
2.3. Kaimo bendruomenės ir kaimo bendruomeninės organizacijos sąsajos	42
2.4. Kaimo vietovių gyvybingumo samprata ir kaimo bendruomeninių organizacijų veiksnio vertinimas	44
3. KAIMO BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS LIETUVOJE	51
3.1. Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo tyrimas.....	51
3.1.1. Imties formavimas	51
3.1.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo charakteristikos.....	55
3.1.3. Teritorinė kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo analizė	62
3.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tikslų ir veiklos analizė	70
3.2.1. Tyrimo imtis	70
3.2.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tikslų analizė	72
3.2.3. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos analizė	77
3.2.3.1. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų turinio ypatumai	78
3.2.3.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų fiksuojamos vykdomos veiklos bruožai	79
3.2.3.3. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklai įtakos turintys veiksniai	83
3.2.3.4. Apibendrinimas	90

4. ATVEJŲ TYRIMAS	91
4.1. Tyrimo metodologija	91
4.1.1. Tyrimo atvejų atranka ir pagrįstumas	96
4.1.2. Kokybinio tyrimo pasirinkimo pagrindimas	97
4.1.3. Interviu metodo taikymo iššūkiai	98
4.1.4. Kokybinio tyrimo (interview metodo) imtis	100
4.1.5. Interviu analizės metodologinis pagrindimas	101
4.2. Tyrimo rezultatai.	101
4.2.1. Tyrimo atvejų kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos analizė.	101
4.2.2. (Ne)įsitraukimą į kaimo bendruomeninės organizacijos veiklą lemiantys veiksniai ir motyvai	105
4.2.3. Lyderystės kaimo bendruomeninėse organizacijose iššūkiai.	117
SVARBIAUSI REZULTATAI.	125
DISKUSIJA	130
IŠVADOS	133
PRIEDAI	135
LITERATŪROS SĄRAŠAS	153

PAVEIKSLŲ, LENTELIŲ IR PRIEDŲ SĄRAŠAS

Paveikslų sąrašas

1 pav. Disertacijos tyrimo metodologinė schema	16
2 pav. Gyvenamųjų vietovių be gyventojų ploto dalis nuo bendro savivaldybės gyvenamųjų vietovių ploto.	22
3 pav. Kaimo gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos savivaldybėse ir seniūnijose 2001 ir 2018 metais	25
4 pav. Savivaldybių kaimo gyventojų demografinis senatvės koeficientas ir gyventojų struktūra pagal amžiaus grupes	26
5 pav. Bendruomenės jausmą formuojantys elementai ir jų hipotetiniai ryšiai.	33
6 pav. Kaimo vietovių gyvybingumo vertinimo ir kaimo bendruomeninės organizacijos tyrimo sąsaja.	49
7 pav. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų statistika pagal metus.	56
8 pav. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos vertinimas pagal atskaitomybę VI „Registru centrui“ faktą	59
9 pav. Gyvenviečių su KBO teritorinis pasiskirstymas Lietuvoje pagal gyventojų skaičių 2011 metais.	65
10 pav. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų teritorinė skaida	68
11 pav. Į tyrimo imtį patekusių kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas pagal steigimo metus	71
12 pav. Kaimo bendruomeninių organizacijų pateiktų tikslų analizės kodų schema	76
13 pav. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos priklausomybė savivaldybės ribų ir miesto tipo gyvenviečių atžvilgiu.	85
14 pav. Tyrimo atvejų atrankos metodika	91
15 pav. Atvejų atrankai tinkamos teritorijos	94
16 pav. Kaimo gyvenviečių ir gyventojų jose skaičiaus kaita 1989– 2011 metais	95
17 pav. Atrankos sąlygas atitinkančios kaimo gyvenamosios vietovės	95

Lentelių sąrašas

1 lentelė. Lietuvos gyvenviečių sistemos charakteristikos, 2011 metų duomenimis	21
2 lentelė. Lyderio identiteto aspektų vystymosi lygmenys.	40
3 lentelė. Kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas žiedinėse šešių didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse.	63
4 lentelė. Kaimo gyvenviečių, kuriose registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos, pasiskirstymas pagal gyventojų skaičiaus kategoriją bei gyvenvietės tipą, 2011 metų duomenimis	66
5 lentelė. Kaimo bendruomeninių organizacijų išsikeltų tikslų pavyzdžiai.	74
6 lentelė. Alytaus rajono savivaldybėje veikiančios kaimo bendruomeninės organizacijos veiklos atskaitos pavyzdys.	78
7 lentelė. Informantų pasiskirstymas pagal pagrindines amžiaus grupes	100
8 lentelė. Kaimo gyventojų amžiaus struktūra tyrimo savivaldybėse 1989 metais	116

Priedų sąrašas

1 priedas. Kaimo gyventojų skaičiaus pokyčio palyginimas su atitinkamos savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus pokyčiu 2001–2018 metų laikotarpiu	135
2 priedas. Kaimo gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai 2001 ir 2021 metais.	136
3 priedas. Tyrimo imties, suformuotos 2021 „Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado“ pagrindu, veiklos vertinimas pagal atskaitomybę VI „Registru centrui“ faktą	137
4 priedas. Tyrimo imtyje, suformuotoje 2021 „Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado“ pagrindu, esančių kaimo bendruomeninių organizacijų narių statistika.	141
5 priedas. Šešių didžiųjų Lietuvos miestų pasiekiamumas (seniūnijų ribomis)	144
6.1 priedas. Klausimų gairės interviu su specialistais	145
6.2 priedas. Klausimų gairės interviu su vietos gyventojais	150
7 priedas. Tyrimo atvejų demografinė statistika.	152

DISERTACIJOJE NAUDOJAMŲ TERMINŲ ŽODYNĖLIS

Atoki kaimo vietovė	<p>Kaimo vietovė, iki kurios kelionė automobiliu nuo miesto (turinčio daugiau nei 50 tūkst. gyventojų) centro užtrunka 45 ar daugiau minučių (Bruinsma, Rietveld, 1998; Dijkstra, Poelman, 2008; Pociūtė, 2014).</p>
Bendruomenė	<p>socialinė grupė, kurią vienija bendrumo jausmas kylantis iš bendrų tikslų, vertybių, gyvenimo stiliaus, gyvenamosios vietos ar kitų socialinės realybės elementų (F. Tönnies; Gusfield, 1978; Suresh, 2013; Bruhn, 2011; Crow, 2007, Nisbet, 2000, Leonavičius, 1993; Nefas, 2008; Leliūgienė, Sadauskas, 2011; Pilipavičius, 2012(a)).</p>
Kaimo bendruomeninė organizacija (KBO)	<p>„asociacija, kurios steigėjai ir nariai yra kaimo gyvenamosios vietovės (miestelio, kaimo, viensėdžio, geležinkelio stoties gyvenvietės) bendruomenės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai (jų atstovai) ir kurios paskirtis – per iniciatyvas įgyvendinti viešuosius interesus, susijusius su gyvenimu kaimynystėje“ (LR Bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymas, 2018).</p>
Kaimo gyvenamoji vietovė, kaimo gyvenvietė	<p>visos gyvenvietės, turinčios šiuos reikšminius tipologinius pavadinimus: miestelis, kaimas, viensėdis ir geležinkelio stoties gyvenvietė, neatsižvelgiant į gyventojų skaičių jose (LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994).</p>
Kaimo vietovė	<p>teritorijos, nepriklausančios miestų gyvenamosioms vietovėms (LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994).</p>
Kaimo vietovės gyvybingumas	<p>gebėjimas išlikti; esamų kaimo vietovės gyventojų gebėjimas įgalinti vidinius ir išorinius išteklius nuolatiniam gyventojų skaičiui palaikyti ir didinti (Koomen, 2011; Vidickienė, 2016).</p>
Lyderystė	<p>socialinės įtakos procesas, kurio metu asmuo geba sutelkti kitų pagalbą ir palaikymą bendro tikslo pasiekimui (Chemers, 2014).</p>
Neatoki kaimo vietovė	<p>kaimo vietovė, iki kurios kelionė automobiliu nuo miesto (turinčio daugiau nei 50 tūkst. gyventojų) centro užtrunka mažiau nei 45 minutes (Bruinsma, Rietveld, 1998; Dijkstra, Poelman, 2008; Pociūtė, 2014).</p>
Socialinis dalyvavimas	<p>daugiamatis konstruktas, aprėpiantis formalius ir neformalius socialinius vaidmenis ir įsitraukimą į įvairias bendruomenines veiklas ir visuomeninį gyvenimą (Gerulaitis, 2007).</p>

SANTRUMPOS

ES – Europos Sąjunga;

JAR – juridinių asmenų registras;

KBO – kaimo bendruomeninė organizacija;

SAPARD – specialioji žemės ūkio ir kaimo plėtros pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programa (angl. *Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development*);

VVG – vietos veiklos grupė;

VPS – vietos plėtros strategija/stebėseną.

ĮVADAS

Temos aktualumas

Lietuvos apgyvenimo sistema XX–XXI a. patyrė daug permainų – nuo planingo vystymo sovietmečiu iki rinkos ekonomika pagrįstos teritorinės raidos nepriklausomybės laikotarpiu. Tokia kaita turėjo reikšmingą įtaką šalies teritorijų struktūriniais pokyčiams, kurie ypač išryškėjo nepriklausomybės metais, – socialinę ir ekonominę poliarizaciją bei teritorijų su augančiais ir socioekonominę potencialą telkiančiais urbanistiniais centrais bei atokiomis teritorijomis, pasižyminčiomis nykstančia infrastruktūra, žemesniu socialinių ir ekonominių paslaugų lygiu, diferenciaciją (Tautvaišaitė, 2007; Gloersen et al., 2005; Kriaučiūnas et al., 2016; Baranauskienė, 2019, 2021). Šalies kaimo gyvenamosios vietovės patiria ir funkcinę kaitą: priemiesčiuose transformuojasi į miestiečių gyvenamąsias dalis; rekreaciniuose arealuose tokios gyvenvietės tampa reakreacinėmis; derlingų dirvožemių turtingose šalies teritorijose formuojasi intensyvaus žemės ūkio teritorijos, o nuošalesnėse teritorijose vyksta gana spartus kaimo gyvenviečių nykimas – daugėja retai apgyventų ar visai nebegyvenamų kaimiškų teritorijų (Burneika, Ubarevičienė, 2011; Daugirdas et al., 2013; Kriaučiūnas et al., 2014; Daugirdas, Baubinas, 2008; Kriaučiūnas, 2013; Kriaučiūnas, Ščerbinskaitė, 2019). Skirtingą kaimiškų teritorijų raidą lemia ir daugiau veiksnių: konkrečios vietovės geografinė padėtis miestų atžvilgiu, istoriškai susiformavęs gyvenviečių tinklas, vietos savivaldos aktyvumas, gamtiniai bei kultūriniai ištekliai, sociodemografiniai vietos bruožai, kita. Vienareikšmiškai įvertinti šalies kaimiškų gyvenamųjų vietovių sistemos pokyčių priežastis dėl jos elementus veikiančių veiksnių įvairovės neįmanoma. Kiekvieną kaimo gyvenvietę reikšmingai veikia skirtingi veiksniai ar jų kompleksas. Būdamos jų veikimo lauke vienos kaimiškos vietovės sėkmingai vystosi, kitos susiduria su neigiamais pokyčiais bei, nesusidorodamos su kylančiais iššūkiais, pamažu nyksta. Vienas ryškiausių neigiamų pokyčių, būdingų didelei šalies kaimo gyvenviečių sistemos daliai – gyventojų skaičiaus mažėjimas. Per tris dešimtmečius Lietuvos kaimo vietovės neteko daugiau nei 270 tūkst. gyventojų. 2011 metų duomenimis, net 87 proc. visų kaimo gyvenamųjų vietovių turėjo mažiau nei 100 registruotų gyventojų (14 573 iš 16 762 kaimo gyvenamųjų vietovių). 2021-ųjų surašymo duomenimis, ši dalis išliko nepakitusi, tačiau sumažėjo kaimo gyvenamųjų vietovių tinklas (per dešimtmetį tarp surašymų 723 kaimo vietovė nebeturėjo nė vieno registruoto gyventojų) bei išaugo mažiausių, nuo 1 iki 9 registruotų gyventojų turinčių, kaimo gyvenamųjų vietovių (nuo 6 661 kaimo gyvenamųjų vietovių 2011 metais iki 7 231 kaimo gyvenamųjų vietovių 2021 metais) (Oficialiosios statistikos portalas, 2022). Taigi, didžiąją dalį šalies kaimo

gyvenviečių tinklo sudaro gyventojų skaičiumi mažos ir mažėjančios gyvenvietės. Besikeičianti Europos¹ kaimiškų vietovių plėtros praktika, kuomet „nuo centralizuoto egzogeninio modelio pereinama į decentralizuotą endogeninį modelį, kuris remiasi lokaliais viešosios politikos įgyvendinimu „iš apačios į viršų“ (angl. *bottom-up*) ir įteisina atsakomybės pasidalijimą tarp valstybės institucijų ir pilietinės visuomenės“, padidinamąjį stiklą nukreipia į esamus (arba likusius) kaimo gyventojus bei jų organizavimosi formas (Chevalier et al., 2015:41). Kaimo bendruomeninės organizacijos (KBO), kaip vietos žmogiškuosius išteklius sutelkiantis ir įgalinantis įrankis, yra reikšmingas „bendruomenės inicijuotos vietos plėtros“ veikėjas. Aktyviai veikdamos kaimo bendruomeninės organizacijos gali sušvelninti neurbanizuotose šalies teritorijose vykstančius neigiamus pokyčius: viešosios infrastruktūros įstaigų bei gyventojų skaičiaus mažėjimą, užimtumo problemas, gyventojų senėjimo keliamus iššūkius. Šiame kontekste atsiskleidžia temos aktualumas: kaimo bendruomeninių organizacijų, turinčių nemažą vaidmenį tiek regioninės kaimo politikos formavime, tiek lokalių kaimo teritorijų plėtros srityje, tinklo bei atskirų jo dalių analizė leidžia įvertinti realų šalies kaimo gyvenamųjų vietovių plėtros politikos „iš apačios į viršų“ įgyvendinimo bei kaimiškų vietovių gyvybingumo, dažnai įvardijamu vienu iš kaimiškų vietovių vystymo tikslų, palaikymo (ir / ar didinimo) pajėgumus.

Mokslinis aktualumas

Darbe analizuojamas kaimo bendruomeninių organizacijų (KBO) veiklos laukas – kaimo vietovės – gana plačiai nagrinėta tema. Šios teritorijos pasižymi dideliu kaitumu tiek funkciniu, ekonominiu, socialiniu, žemėnaudos, tiek plėtros aspektais, todėl yra gana populiarus tyrimų objektas daugelyje pasaulio šalių. Australijoje didelis dėmesys skiriamas bendruomenėms (Barlow, Cocklin, 2003; Herbert – Cheshire, Higgins, 2004). Britų salyno šalyse gana aktualus Europos Sąjungos inicijuojamų kaimo plėtros programų efektyvumo klausimas (Schucksmith 2009; Marsden, Sonnino, 2008; Shortall, 2008). Šiaurės Europos valstybėse kaimo teritorijų tyrimai vykdomi retai apgyvendintų teritorijų kontekste. Prie demografinių, susisiekimo ir socialinės infrastruktūros tyrimų šiose šalyse prisideda tokios organizacijos, kaip Šiaurės retai apgyvendintų teritorijų organizacija (NSPA) (<http://www.nspa-network.eu/>; Gloersen 2009; Dubois, Roto, 2012; Sandow, Westin, 2010; Lundmark, 2006; Gloersen, et al., 2005). Pietų Europoje (Ispanija, Bulgarija) aktualios kaimiškų teritorijų demografinės ir socioekonominės problemos (Escalona-Orcao, Diez-Cornago, 2007; Serra et al., 2014; Mladenov, Ilieva, 2012;

¹ Ši praktika galioja ir Lietuvai.

Paniagua, 2008). Užsienio autoriai taip pat nemažai dėmesio skiria kaimiškų vietovių socialiniams – demografiniams aspektams (Hillyard, 2007; Brown, Schafft, 2011), šių teritorijų tyrimų ir plėtros koncepcijų problematikai (Kostov, Lingrad, 2003; Madsen, Adriansen, 2004; Terluin, 2003; Courtney et al., 2006).

Lietuvoje didesnio masto kaimo vietovių tyrimai pradėti vykdyti XX a. antroje pusėje, ėmus kelti vieningos apgyvendinimo sistemos idėjas, kuriomis siekta subalansuoti krašto apgyvendinimo ir „socialistinio“ ūkio teritorines sistemas. Lietuvos teritorijoje buvo „auginami“ gamybiniai centrai – miestai. Kaimiškose teritorijose taip pat vyko gyvenviečių sistemos pertvarka: buvo naikinami vienkiemiai, jų gyventojai iškeliami į centrinės kolūkių gyvenvietes. Visai šiai pertvarkai buvo reikalingas mokslinis pagrindimas (Šešelgis, 1963, 1975, 1996; Maldžiūnas, 1970; Maldžiūnas, Šešelgis, 1970). Kaimo gyvenamosios vietovės sampratą 1995 metais nagrinėjo prof. S. Stanaitis (Stanaitis, 1995(b)), taip pat analizavęs ir kaimiškų teritorijų tinklą, jų kaitą bei geo-demografinius ypatumus šalies saugomų teritorijų sistemoje (Stanaitis 1994, 1995(a) 1998 (a), (b), 2001). Netiesiogiai kaimiškų teritorijų problematika nagrinėta gausiuose probleminių šalies regionų – pasienio, retai apgyvendintų, periferinių teritorijų – tyrimuose (Baubinas et al., 2005(b); Stanaitis et al., 1999; Stanaitis, Baubinas, 2002 (a), (b), (c); Pociūtė-Sereikienė et al., 2019; Pociūtė, 2014; Pociūtė, Daugirdas, 2013; Burbulytė-Tsiskarishvili, 2012; Kriaučiūnas, Daugirdas, 2013; Daugirdas, Burneika, 2006; Daugirdas et al., 2013; Baubinas, Stanaitis, 2001; Daugirdas, Baubinas, 2008 (a), (b), Marcinkėnaitė, 2001, 2003; Baranauskienė, 2021). Aspektai, kuriais per pastaruosius du dešimtmečius nagrinėjamos kaimiškos šalies teritorijos labai įvairūs: sociokultūrinės situacijos pokyčiai ir socialinės problemos (Luobikienė, Butkevičienė, 2010; Luobikienė, 2011; Rudžinskienė, 2011; Rutkauskienė, 2009; Jasaitis, 2005; Vosiliūtė, 2008 (a), (b); Stanaitis, Stankūnienė, 1995; Bajorūnienė et al., 2011), socialinė infrastruktūra (Beresnevičiūtė et al., 2003; Janavičienė, 2011; Kriaučiūnas et al., 2016; Baranauskienė, 2021), kaimiškų teritorijų funkcijų kaita miesto teritorijos įtakos ir plėtros zonose (Aleksavičius, Gudonytė, 2009; Aleksavičius, Valčiukienė, 2011; Apanavičius, 2012; Stanaitis 1997; Burneika, Ubarevičienė, 2011; Baubinas et al., 2005 (a)), kaimiškų vietovių plėtra, vystymo politika ir galimos kryptys (Ališauskas et al., 2009; Atkočiūnienė, 2009, 2010, 2013; Atkočiūnienė, Vaikšnoraitė, 2012; Treinys, 2005;), kaimiškų teritorijų konversija (Ribokas, Rukas, 2006; Jasaitis, 2006; Mačiulytė, 2006), kaimo gyvenviečių funkcijų kaita (Baristienė, 2008; Kriaučiūnas et al., 2014;), Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo ypatumai (Kriaučiūnas, 2013), kaimo bendruomenės, jų efektyvumas kaimo plėtros procese (Ališauskas et al., 2009; Jakienė, 2008; Poviliūnas, 2002; Račkauskienė, 2009; Ribašauskienė, 2002; Žiliukaitė, 2007; Ališauskas, Jankauskienė, 2008; Jasaitis, 2014; Krankalis et al., 2012; Nausėda, Tamošiūnas, 2008; Ribokas, 2010, Strui, 2017; Aleksandravičius

et al., 2004; Mačiulytė, Dedeire, Prapiestienė, 2013; Čepienė, 2011), regioniniai kaimo ypatumai (Ribašauskienė, Uždavinienė, 1999; Mačiulytė, Bagočiūtė, 2008; Vidickienė et al., 2011).

Šiame darbe tęsiama Lietuvos kaimo tyrimų tema, didžiausią dėmesį sutelkiant į kaimiškų bendruomeninių organizacijų konstrukta, jo veiklos ypatybes bei sąsajas su kaimo vietovių gyvybingumu.

Problema

Socialinės ir ekonominės plėtros paribiuose atsidūrusių kaimo gyvenviečių tinklo raida priklauso ir nuo vietos gyventojų galimybių bei gebėjimo išnaudoti vidičius ir išorinius resursus. KBO laikomos vienu iš veiksmingų įrankių neigiamiems pokyčiams pristabdyti ir paspartinti kaimiškų teritorijų raidą. Aktyviai veidamos ir atstovaudamos savo organizacijos narių interesams, KBO yra vienos svarbiausių šiandienos kaimo plėtros bei gyvybingumo palaikymo veikėjų, sudarančių sąlygas teritorijų vystymui pagal principą „iš apačios į viršų“ (Ščerbinskaitė, 2020). Nors nacionalinėje žemės ūkio ir kaimo plėtros politikoje šis principas taikomas jau seniai, KBO, kurios tiesiogiai prisideda tiek prie vietos plėtros politikos formavimo, tiek prie tiesioginio jos įgyvendinimo, nėra visapusiškai tyrinėtos, trūksta Lietuvos KBO tinklo ir jį sudarančių organizacijų veiklos ypatybių analizės. Stinga aiškumo, kiek šalyje registruotų KBO realiai veikia ir prisideda prie kylančių iššūkių mažinimo bei kaimiškų vietovių gyvybingumo palaikymo. Taip pat trūksta žinių, su kokiais trukdžiais susiduria KBO bei jų nariai, vykdydami arba bandydami vykdyti savo veiklą (dažniausiai šios tematikos darbai atliekami taikant kiekybinius tyrimo metodus). Šiuo darbu siekiama užpildyti šių duomenų trūkumo spragą.

Darbo naujumas

Darbo mokslinį naujumą atskleidžia išsami Lietuvos KBO tinklo ir jo ypatybių (dydžio, teritorinio pasiskirstymo, jį sudarančių elementų bruožų ir vykdomos veiklos) analizė. Lietuvoje tokio pobūdžio analizė atlikta pirmą kartą. Siekiant aiškesnio tyrimo objekto supratimo, taikyta tiranguliacija – kiekybinių ir kokybinių tyrimo metodų, pirminių ir antrinių empirinių duomenų analizė. Tai leido atlikti išsamią kaimo bendruomeninių organizacijų analizę – nuo makro- (nacionalinio) iki mikro- (konkrečių kaimo vietovių) lygmens bei išgryninti reikšmingas KBO veikimo problemas bei jų priežastis. Naujumo darbu suteikia gyvybingumo bei KBO sąsajų paieška.

Disertacijos tyrimo logika

Disertacijos tyrimo atspirties tašku tapo neigiama sociodemografinė situacija Lietuvos kaimiškose teritorijose: mažėjantis gyventojų skaičius, senstanti visuomenė, auganti nebegyvenamų kaimiškų gyvenamųjų vietovių dalis. Tyrimui pasirinkta dažnai kaimiškų teritorijų plėtros strategijose bei kitose teisės aktuose minima vietos gyvybingumo prieiga; objektu – kaimo bendruomeninė organizacija, kuri telkdama vidinius kaimo gyvenamosios vietovės resursus ir įgalindama politiką „iš apačios į viršų“, tyrime yra traktuojama kaimo gyvenamųjų vietovių gyvybingumą palaikančiu/stiprinančiu veiksmu.

Tyrimo objektas

Kaimo bendruomeninės organizacijos, kaip kaimo gyvenamųjų vietovių gyvybingumą palaikantis / stiprinantis veiksnys.

Tyrimo tikslas

Nustatyti Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų vystymosi ir teritorinės sklaidos dėsningumus, atskleisti jų veiklos ypatybes bei reikšmę atokių Lietuvos kaimo gyvenviečių gyvybingumui.

Tyrimo tikslui pasiekti išsikelti šie **darbo uždaviniai**:

1. Apibrėžti kaimo bendruomeninių organizacijų ir kaimo gyvenamųjų vietovių gyvybingumo bei kaimo bendruomeninių organizacijų ir kaimo bendruomenių sąvokų teorines sąsajas, aptarti šių sąsajų moksliniams tyrimams naudojamų priemonių ypatybes.
2. Išanalizuoti Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų teritorinį tinklą ir jo raidos ypatumus, išryškinant kaimo bendruomeninių organizacijų gyventojų atstovavimo skirtingose Lietuvos regionuose ypatybes.
3. Išanalizuoti Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ypatumus bei išskirti svarbiausias šių organizacijų veiklos problemas.
4. Išskirti svarbiausius socialinio dalyvavimo kaimo bendruomeninių organizacijų veikloje ir lyderystės motyvus, ypatybes bei problemas tyrimo atvejų veiklos teritorijose.
5. Įvertinti KBO kaip Lietuvos kaimo gyvenviečių gyvybingumą palaikančio veiksnio reikšmę šalyje vykstančių sociodemografinių pokyčių kontekste.

Ginamieji teiginiai

1. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklas dėl šalies gyvenviečių sistemos ypatybių, istorinės raidos specifikos, teisinės bazės bei kitų ypatumų sudaro sudėtingą socioteritorinę struktūrą, kurios išsamiam tyrimui būtina kompleksinė analizė, objektą tiriant ne tik iš išorės, bet ir vidaus.
2. Pasyvus atokių Lietuvos kaimo vietovių gyventojų įsitraukimas į kaimo bendruomeninių organizacijų veiklas nulemtas naujai besiformuojančių gyvenamosios kaimo vietovėje bruožų.
3. Neigiamos demografinės raidos tendencijos atokiose kaimo vietovėse daro įtaką mažai lyderių kaitai, kuri savo ruožtu lemia kitą problemą – mažėjančią organizacijos veiklumą.
4. Kaimo bendruomeninės organizacijos – potencialą turintis, tačiau neįgalintas gyvybingumo kaimo vietovėse palaikymo veiksnys.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro keturios pagrindinės dalys.

Tyrimo lauko pagrindimas. Šioje dalyje pristatomos kaimo vietovės sampratos bei apibrėžiama kas yra laikoma kaimo vietove šio tyrimo rėmuose. Pristatomi svarbiausi Lietuvos kaimo vietovių demografinės raidos dėsniniai.

Kaimo bendruomeninės organizacijos ir kaimo vietovių gyvybingumas: tyrimo priegios formavimas. Šioje dalyje pristatomos teorinės perspektyvos, įvairiais atžvilgiais aiškinančios gyventojų socialinio dalyvavimo ir lyderystės aspektus. Aptariamos bendruomenės ir bendruomeninės organizacijos sąsajos. Pristatoma kaimo vietovės gyvybingumo prieiga bei kaimo bendruomeninės organizacijos veiksnio funkcinė reikšmė vietovės gyvybingumui.

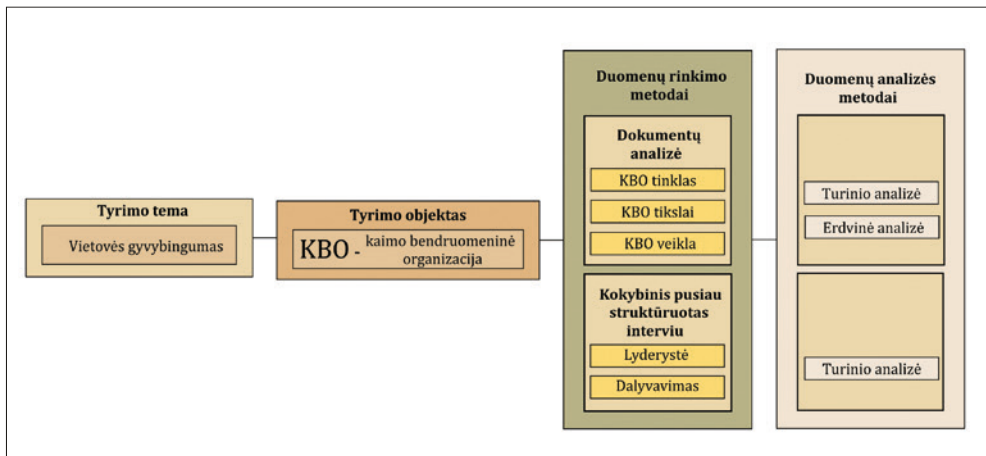
Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje. Šioje dalyje pateikiama išsami Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo analizė: pristatomas kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos teritorijos teisinis konfliktas. Pagal apibrėžtą kaimo vietovės sampratą išgryninta šiose vietovėse veikiančių bendruomeninių organizacijų tinklas, pristatomi jį sudarančių elementų bruožai, vykdomos veiklos bei teritorinio pasiskirstymo ypatumai, atstovaujamos netolygumų formavimosi priežastys.

Atvejų tyrimas. Šioje dalyje pristatoma atvejų tyrimo atokiose kaimo gyvenamosiose vietovėse su registruotomis kaimo bendruomeninėmis organizacijomis rezultatai – socialinio (ne)dalyvavimo ir lyderystės aspektai.

Disertacija pabaigiama bendromis tyrimo išvadomis bei diskusija. Diskusijos dalyje aptariami didesni tyrimo objekto pažinimą ribojantys veiksniai, pateikiami pasiūlymai politikos formavimui. Pabaigoje pateikiamos suformuotos išvados.

Disertacijos tyrimo metodologinė schema

Disertacijos tyrime kaimiškas teritorijas pasirinkta nagrinėti kaip sociogeografinę erdvę, jos svarbiausia socialine dedamąja laikant institucionalizuota bendruomenės formą – kaimo bendruomeninę organizaciją, kurios sėkmingas ir efektyvus veikimas priklauso nuo turimų žmoniškųjų ir socialinių išteklių bei jų įgalinimo (Ščerbinskaitė, 2020).

1 pav. Disertacijos tyrimo metodologinė schema

Darbe taikyti du duomenų rinkimo metodai (1 pav.):

- **Dokumentų analizė**, kurios metu nagrinėtas Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklas ir jo ypatybės (raida, dydis, teritorinis pasiskirstymas, jį sudarančių elementų bruožai), vykdomos veiklos savybės. Analizuoti 2020–2021 metų VŠĮ Lietuvos kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros pateikti atitinkamų metų Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadai, VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registro išteklių, Oficialiosios statistikos portalo bei georeferencinių erdvinių duomenų rinkinio duomenys. Atliktos kokybinės bei kiekybinės turinio bei erdvinė analizės. Duomenys apdoroti MAXQDA bei ArcGIS programine įranga.

- **Kokybinis pusiau struktūruotas interviu**, vykdytas su buvusiais ir esamais organizacijų lyderiais – pirmininkais, bei vietos gyventojais. Imtis – 28 informantai. Atlikta kokybinė turinio analizė, duomenys apdoroti MAXQDA programine įranga.

Apjungus atliktų tyrimų rezultatus, akcentuotas Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų vaidmuo atokių Lietuvos kaimo vietovių gyvybingumui, suformuotos išvados bei pateikti rekomendacijos ir pasiūlymai.

1. TYRIMO LAUKO PAGRINDIMAS

1.1. Kaimo vietovės Lietuvoje samprata (tyrimo rėmuose)

Disertacijos tyrimo objektas apibrėžtas teritoriškai – tai kaimo vietovė. Skirtingais visuomenės raidos laikotarpiais kaimo vietovių sistema bei kaimiško kraštovaizdžio struktūra patyrė didelius pokyčius – vien per XX amžių Lietuvoje įvykdytos keturios žemės reformos (Vaitekūnas, Čepienė, 2014; Kavoliutė, 2015). Šiuos pokyčius atliepa ir kaimo vietovės sampratų įvairovė.

XX a. antros pusės pradžioje Lietuvių enciklopedijoje kaimas apibrėžiamas kaip grupė „sodybų, kiemų, ūkių, kurie savo artimu žemės išsidėstymu, bendrais naudojamais plotais, ganyklomis, miškais, vandenimis ir kitais ar šiaip tradiciniais vienas nuo kito priklausančiais veiksniais sudaro atskirą vienetą“ (Lietuvių enciklopedija, 1957:224). Tai platus, kaimo kraštovaizdžio elementus nusakantis bei ryšį tarp urbanizuotos ir gamtinės dedamųjų išryškinantis apibrėžimas. Sovietmečiu gamtinė dedamosios reikšmė kinta – akcentuojama gamybinė jos svarba, o ir pačiam kaimo apibrėžimui būdinga ryški taikomoji, praktinė prieiga. Kaimas tampa tuometinio žemės ūkio realizavimo bei darbuotojų rezidavimo erdve: „Kaimas – valstiečių gyvenamoji ir darbo vieta“; „Kaimas – teritorijos apgyvendinimo ir socialinis gamybinių ir buitinių santykių tipas laikomas miesto priešingybe“ (Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas, 1993; Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1997:174). Sovietmečio pabaigoje ir vėliau kaimas susigrąžina sociogeografinio vieneto sampratą: „Kaimas – „tai žmonių grupė ir materialiniai ištekliai, susieti bendra teritorija, bendru gyvenimo būdu ir turintys specifinių tarpusavio ryšių su gamtine aplinka, kuri daro įtaką gamybinei veiklai“; „Kaimas – istoriškai susiklosčiusi gyvenvietė (nuo kelių iki keliasdešimt ir daugiau sodybų, kurios dauguma gyventojų verčiasi žemės ūkiu, žvejyba, miškų ūkiu ir pan.), kuriai būdingas savitas visuomeninis ir socialinis gyvenimo būdas“; „Kaimas kraštovaizdžio geografijoje yra svarbiausias socialinis-teritorinis vienetas, kuriame betarpiškai vyksta gamtinės aplinkos naudojimas“ (Vaitekūnas, 1989:26; Trakymas, Vaitekūnas, 2006:133; Kavoliutė, 2015:199).

Sociogeografinė prieiga aktuali ir šiandien atliekamų kaimiškų vietovių tiriamuosiuose mokslo darbuose. Tiesa, jų taikymas – praktinis. 2021 metais parengtoje disertacijoje V. Baranauskienė atliko šalies seniūnijų urbanizacijos lygio tipologiją. Ji parengta remiantis LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo nuostatomis bei „sampratomis, jog miestų teritorijos ir jų priemiesčiai pasižymi gyventojų skaičiaus augimu, o šalia miestų esančioms kaimiškoms teritorijoms bent iš dalies būdingas miestietiškas gyvenimo būdas ir naudojimas miesto infrastruktūra“ (Baranauskienė, 2021:93). Darbe išskirti du pagrindiniai teritorijų tipai –

pirmasis apima skirtingu laipsniu² urbanizacijos paveiktas seniūnijas, antrasis apjungia likusias – kaimiškas – teritorijas. Pastarosios darbe apibrėžiamos „neurbanizuoto tipo“ teritorijomis – tai „tokia seniūnijos struktūrinio vieneto lygmens (LAU-2 lygmuo) teritorija, kuriai miesto teritorijos bruožai nėra būdingi: (1) seniūnijoje nėra nė vieno miesto; (2) seniūnija pasižymi neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (analizuojamas 2001–2018 m. laikotarpis); (3) seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs kaimo gyvenvietėje“ (Baranauskienė, 2021:94). Šiam tipui buvo priskirta 312 Lietuvos seniūnijų.

Nepaisant teorinių ir taikomųjų kaimo vietovės sampratų įvairovės, Lietuvoje dažniausiai naudojama teisinė kaimo vietovių apibrėžtis. Remiantis 1994 metų Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu³, kaimo gyvenamosios vietovės susidėjo iš miestelių ir kaimų. Pagal šio įstatymo 3 straipsnį „miesteliai yra kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios nuo 500 iki 2 999 gyventojų, kurių daugiau kaip pusė dirbančiųjų dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse, taip pat tradiciniai miesteliai. Kaimai yra kitos gyvenamosios vietovės, neturinčios miesto⁴ ir miestelio požymių“. Vėlesnėje šio įstatymo redakcijoje kaimo gyvenamųjų vietovių sistema išplečiama, įtraukiant vienkiemius bei atitinkamai pakoreguojant kaimo apibrėžimą – kaimu laikomos tos teritorijos, kurios neturi miesto, miestelio, o dabar ir viensėdžio požymių. Viensėdis įstatyme apibrėžiamas kaip „istoriškai susiformavusios gyvenamosios vietovės, paprastai sudarytos arba kilusios iš vienos sodybos ir turinčios ne daugiau kaip 20 objektų skirtingu adresu“. Nors įstatyme neapibrėžta, Lietuvos gyvenviečių sistemoje randamas dar vienas kaimo gyvenviečių tipas – geležinkelio stoties gyvenvietės. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimu⁵ dėl minėto įstatymo nuostatų neatitikimo jų tipas turėtų būti pakeistas į miesto, miestelio ar kaimo. 2011 metų duomenimis, šalyje vis dar buvo 28 geležinkelio stoties gyvenvietės.

Nors teisinė kaimiškų vietovių samprata kelia diskusijų (visų pirma dėl urbanizacijos procesų ignoravimo bei bendrų kaimo vietovėms įstatymiškai nubrėžtų

² Darbe išskirti keturi pirmojo tipo lygmenys: vyraujanti urbanizuota teritorija, priemiestinė urbanizuota teritorija, mišri urbanizuota teritorija bei mažai urbanizuota teritorija.

³ Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, Žin. 1994, Nr. 60-1183. Galiojanti suvestinė redakcija 2019-12-13.

⁴ Miestai yra kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų, kurių daugiau kaip 2/3 dirbančiųjų dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse

⁵ 2007 m. gruodžio 20 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacija Nr. R-3 „Dėl geležinkelio stočių tipo gyvenamųjų vietovių pavadinimų keitimo“. Inf. pran., 2007, Nr. 100.

demografinių ribų neatitikimo (priemiestinėse teritorijose kaimo vietovės peržengia įstatyme numatytą miestui priskiriamą 3 tūkst. gyventojų ribą, tuo metu atokiau esantys miestai šios kiekybinės charakteristikos nebeišpildo)), darbe šalies įstatymais suformuota kaimo gyvenamųjų vietovių samprata nutarta naudotis dėl statistinių duomenų pateikimo specifikos – duomenys formuojami ir pateikiami pagal minėto įstatymo numatytą gyvenviečių tipologiją. Šiame darbe Lietuvos kaimo gyvenamosiomis vietovėmis laikomos visos pagal Lietuvos teises nuostatas⁶ miesto statuso neturinčios teritorijos. Kaimo gyvenamosios vietovės – visos gyvenvietės, turinčios šiuos reikšminius tipologinius pavadinimus: miestelis, kaimas, viensėdis ir geležinkelio stoties gyvenvietė.

1.2. Svarbiausi Lietuvos kaimo vietovių demografinės raidos dėsningumai

Atgavus nepriklausomybę, Lietuva susidūrė su nemažais demografiniais iššūkiais, kurie atsispindėjo ir šalies apgyvendinimo sistemos struktūriniuose pokyčiuose. Jie palietė ir kaimo gyvenamąsias vietas. Dėl demografinių procesų kaitos nemaža dalis dabartinės kaimo gyvenviečių sistemos nebeatitinka LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo nuostatų: net pusė miestelių, 2011 metų duomenimis, buvo mažesni už jiems įstatymu nubrėžtą kiekybinę ribą, du šimtai kaimų išaugo iki miestelių ir net šeši iki miestų dydžio (1 lentelė). „Gyvenviečių sistema svarbi tuo, kad jos kiekybinė, kokybinė bei erdvinė struktūra, jos kitimas turi įtakos valstybės ekonominiam ir socialiniam vystymuisi, raidos stabilumui“ (Vaitekūnas, Čepienė, 2014:53). Remiantis statistiniais duomenimis bei atliktais tyrimais, nemaža dalis kaimiškų teritorijų apgyvenimo sistemos susiduria su iššūkiais. Nustatyta, jog prasidėjus ir intensyvėjant depopuliacijos procesui, didelė dalis teritorijų tapo retai⁷ apgyvendintos (RAT): „Tai apie 45 proc. šalies teritorijos. Didžioji dalis šių teritorijų sutelkta nederlingoje bei miškingoje Šiaurės Rytų ir Pietų Lietuvoje, čia jos sudaro didelius ištisinus arealus. Tačiau ir kituose šalies regionuose, Žemaitijoje (Šiaulių, Tauragės, Telšių apskr.) jau yra besiplečiančių RAT židinių. Itin retai apgyvendintomis šiuo metu laikytinos 183 Lietuvos seniūnijos arba 29,3 tūkst. km² Lietuvos teritorijos, kurioje sutelkta 264,8 tūkst., arba 8,7 proc. visų Lietuvos gyventojų. RAT sparčiai plečiasi ir artimiausiu metu dar plėsis“ (Daugirdas et al., 2013:126). Kaimo gyventojų demografiniai pokyčiai turi

⁶ Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, Žin. 1994, Nr. 60-1183. Galiojanti suvestinė redakcija 2019-12-13.

⁷ Retai apgyvendintomis teritorijomis (RAT) 2013 metais publikuoto tyrimo rėmuose laikyti „tokie teritoriniai vienetai (seniūnijos, savivaldybės), kuriuose kaimo gyventojų tankumas neviršija 12,5 gyv/km² (Daugirdas et al., 2013:7).

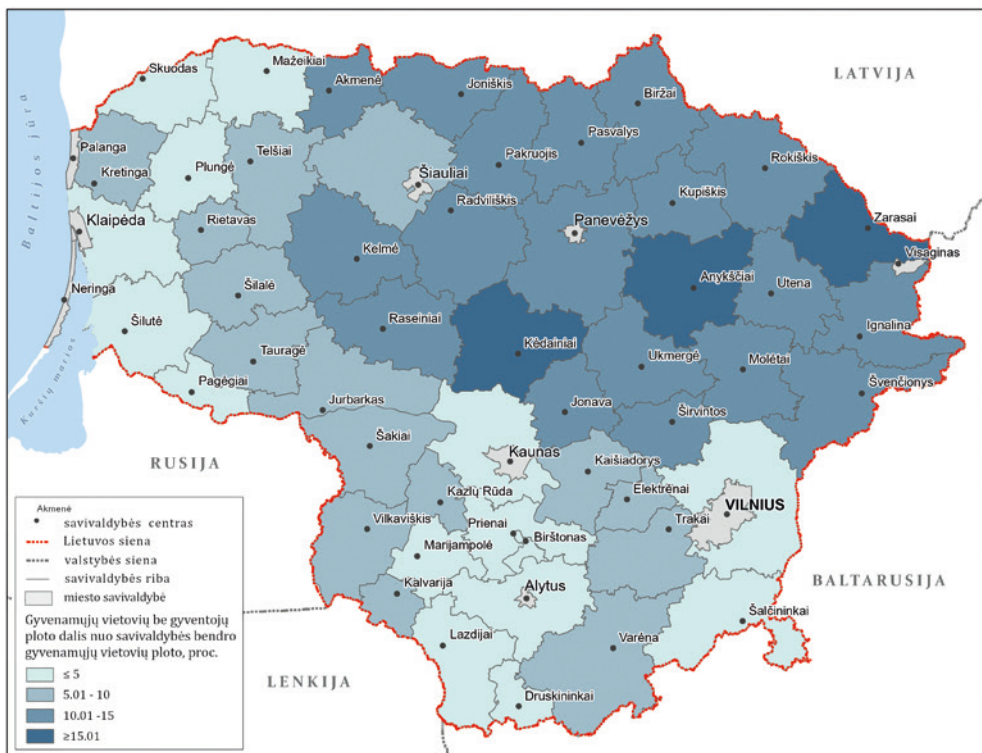
įtakos ne tik sistemos kokybei, bet ir jos struktūrai. 2011 metų surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 4 201 negyvenama gyvenvietė. Šiomis tapo kaimai ir viensėdžiai (1 lentelė). Teritorinis jų pasiskirstymas gana netolygus ir varijuoja nuo kelių (Birštono ir Druskininkų savivaldybėse) ar keliolikos (Vakarų Lietuvoje) iki 150–249 (Šiaurės Rytų Lietuvoje) (Kriaučiūnas, Ščerbinskaitė, 2019). Bendrai tokios gyvenvietės užėmė 4,6 tūkst. km² plotą, arba 7,1 proc. šalies teritorijos (Kriaučiūnas, Ščerbinskaitė, 2019). Kaip ir gyventojų retėjimo atveju, ypač negyvenamos gyvenvietės būdingos Šiaurės rytų Lietuvai (2 pav.). Tai galima paaiškinti jau ilgą laiką Šiaurės rytų Lietuvoje besitęsiančia depopuliacija. Be to, šis regionas dėl gamtinių sąlygų išsiskiria ir mažesnėmis (tiek pagal gyventojų skaičių, tiek pagal plotą) gyvenvietėmis, tad mažėjant šio regiono gyventojų skaičiui, atitinkamai sparčiau auga ir negyvenamų gyvenviečių skaičius. Tyrimo metu nustatyta, jog negyvenamomis tapusios gyvenvietės buvo 2–2,5 karto mažesnės nei vis dar gyvenamos. Tai, vėlgi, pažymi išskirtinę Šiaurės rytų Lietuvos regiono situaciją.

1 lentelė. Lietuvos gyvenviečių sistemos charakteristikos, 2011 metų duomenimis (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019, 2021)

Gyvenamosios vietovės kategorija		Iš viso 2011 m.	Gyventojų skaičius				
			>3000	500-2999	100-499	1- 99	be gyventojų
Miestai		103	64	37	2	-	-
Miestai (2021 m.)⁸		103	63	37	3	-	-
Kaimo gyvenamosios vietovės	Miesteliai	249	-	125	118	6	-
	Kaimai	18 977	6	201	1 727	13 718	3 325
	Geležinkelio stoties gyvenvietės	26	-	1	4	21	-
	Viensėdžiai	1 688	-	1	7	804	876

⁸ Palyginimui pateikiama 2021 metų miesto gyventojų statistika. Naujesnės kaimo gyvenamųjų vietovių statistika gyvenviečių lygmeniu atsakingų institucijų disertacijos rengimo metu nebuvo pateikta.

Svarbu pabrėžti duomenų naujumo problemą – nuo paskutinio visuotinio gyventojų ir būstų surašymo, kuomet šalies apgyvenimo sistemą ir jos pokyčius dėl duomenų detalumo buvo galima nagrinėti mažiausiu teritoriniu vienetu – atskiromis gyvenvietėmis, praėjo dešimtmetis. Remiantis vyraujančiomis demografinėmis tendencijomis ir jau aptartais apgyvendinimo sistemos kaitos požymiais, galima daryti prielaidą, jog šiandieninė situacija šalies neurbanizuotose teritorijose prastesnė, nei nustatyta 2011 metų visuotinio surašymo duomenų pagrindu. Pateikti išankstiniai 2021 metų visuotinio surašymo duomenys tai iš dalies patvirtina. Nors bendra kaimo gyvenamųjų vietovių, turinčių mažiau nei 100 registruotų gyventojų, dalis per dešimtmetį pakito labai nežymiai (ir 2011-ųjų, ir 2021-ųjų m. visuotinių surašymų duomenimis, jos sudarė apie 87 proc. visų šalies kaimo gyvenamųjų vietovių), tačiau išaugo mažiausių, nuo 1 iki 9 registruotų gyventojų turinčių kaimo gyvenviečių dalis (nuo 6 661 kaimo gyvenamųjų vietovių 2011 metais iki 7 231 kaimo gyvenamųjų vietovių 2021 metais, t. y. net 45 proc. viso šalies kaimo gyvenamųjų vietovių tinklo) bei dar 723 kaimo vietovės tapo nebegyvenamomis

2 pav. Gyvenamųjų vietovių be gyventojų ploto dalis nuo bendro savivaldybės gyvenamųjų vietovių ploto (šaltinis: Kriaučiūnas, Ščerbinskaitė, 2019)

(Oficialiosios statistikos portalas, 2022). Taigi, šalies kaimiškų gyvenamųjų vietovių tinklas retėja, o pačios gyvenvietės mažėja.

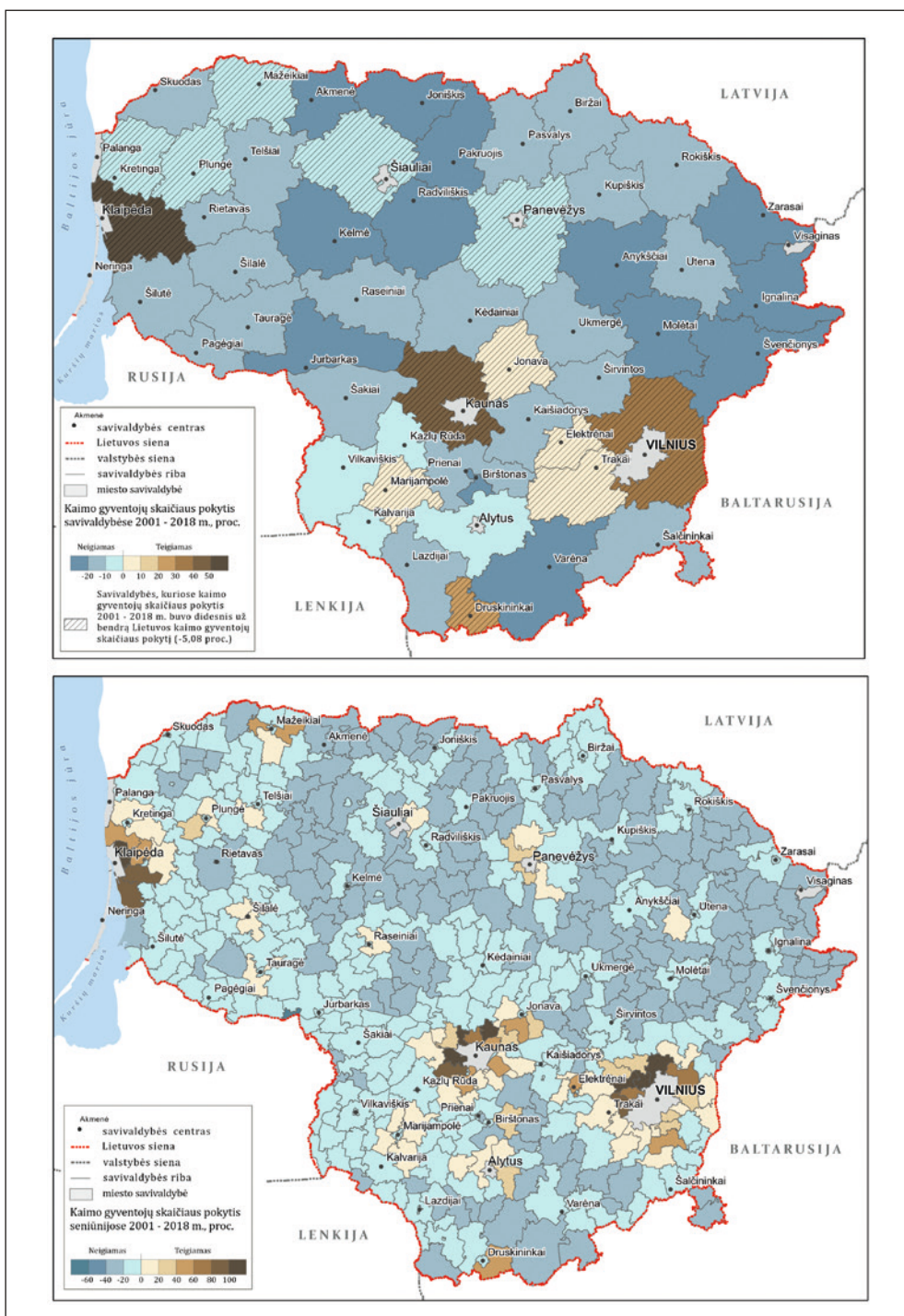
Lietuva susiduria ne tik su kaimiškų vietovių apgyvenimo sistemos kiekybiniais, bet ir su kokybiniais pokyčiais – socialine ir ekonomine poliarizacija bei teritorijų diferenciacija, t. y. su augančiais ir socioekonominę potencialą telkiančiais urbanistiniais centrais bei atokiomis teritorijomis, pasižyminčiomis nykstančia infrastruktūra, žemu socialinių ir ekonominių paslaugų lygiu (Tautvaišaitė, 2007; Gloersen et al., 2005; Kriaučiūnas et al., 2016). Pakitus šalies politinei santvarkai ir sugriuvus kaimiškose teritorijose veikusiai kolūkinei struktūrai, galimybė dirbti ir užsidirbti tapo vienu iš gerovės veiksnių, paskatinusių intensyvesnę gyventojų migraciją iš kaimo (šalies viduje ir už jos ribų). Per tris nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius šalis neteko beveik 270 tūkst. kaimo gyventojų (Oficialiosios statistikos portalas, 2019). Demografinių procesų kryptys išryškėja nagrinėjant statistinius duomenis stambesniu masteliu. Analizuojant Registrų centro 2001–2018 metų duomenis, nustatyta, kad šiuo laikotarpiu, Lietuva neteko 5,08 proc. kaimo gyventojų. Tik trylikoje iš 51⁹ nagrinėtos savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus pokytis buvo didesnis nei šalies ir vos aštuoniose iš jų šis pokytis buvo teigiamas. Bendrai net 84,3 proc. kaimiškų šalies teritorijų patyrė neigiamus gyventojų pokyčius. Didžiausius pokyčius patyrė Ignalinos r. savivaldybė, kur kaimo gyventojų per nagrinėtą laikotarpį sumažėjo beveik trečdaliu (-27,1 proc.), dar trylika savivaldybių neteko daugiau nei penktadalio savo buvusios populiacijos. Tuo metu gyventojų prieaugis buvo būdingas didžiųjų miestų – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos, jų rajonų savivaldybėms; čia kaimo gyventojų prieaugis atitinkamai padidėjo 34,2, 44,8 ir 52,7 proc.; taip pat prieaugiu pasižymėjo greta didžiųjų miestų esančios Jonavos, Elektrėnų, Trakų rajonų, taip pat Marijampolės bei Druskininkų savivaldybės. Teigiami minėtų savivaldybių pokyčiai atliepia 2016 metais atlikto teritorinės atskirties tyrimo rezultatus (Pociūtė-Sereikienė et al., 2019). Pagal dvidešimties demografinių, socialinių ir ekonominių rodiklių (pvz., gyventojų tankumas, natūrali ir mechaninė gyventojų kaita, nedarbo lygis, švietimo ir medicinos paslaugų pasiekiamumas, darbo užmokestis, investicijos, automobilių kelių su patobulinta danga ilgis ir pan.) rinkinio duomenis, nustatyta, jog teritorine atskirtimi Lietuvoje nepasižymėjo vos aštuonios savivaldybės – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Trakų, Elektrėnų, Jonavos ir Kretingos rajonų bei Marijampolės savivaldybės¹⁰. Taigi, teigiamą gyventojų skaičiaus pokytį nagrinėtu 2001–2018 metų laikotarpiu patyrusios ir teritorine atskirtimi nepasižyminčios savivaldybės daugeliu atveju

⁹ Į skaičiavimus neįtrauktos 9 miesto savivaldybės.

¹⁰ Teritorine atskirtimi taip pat nepasižymėjo Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių bei Panevėžio miestų, Palangos bei Neringos savivaldybės, kurios šiame darbe netiriamos, nes neturi kaimo populiacijos.

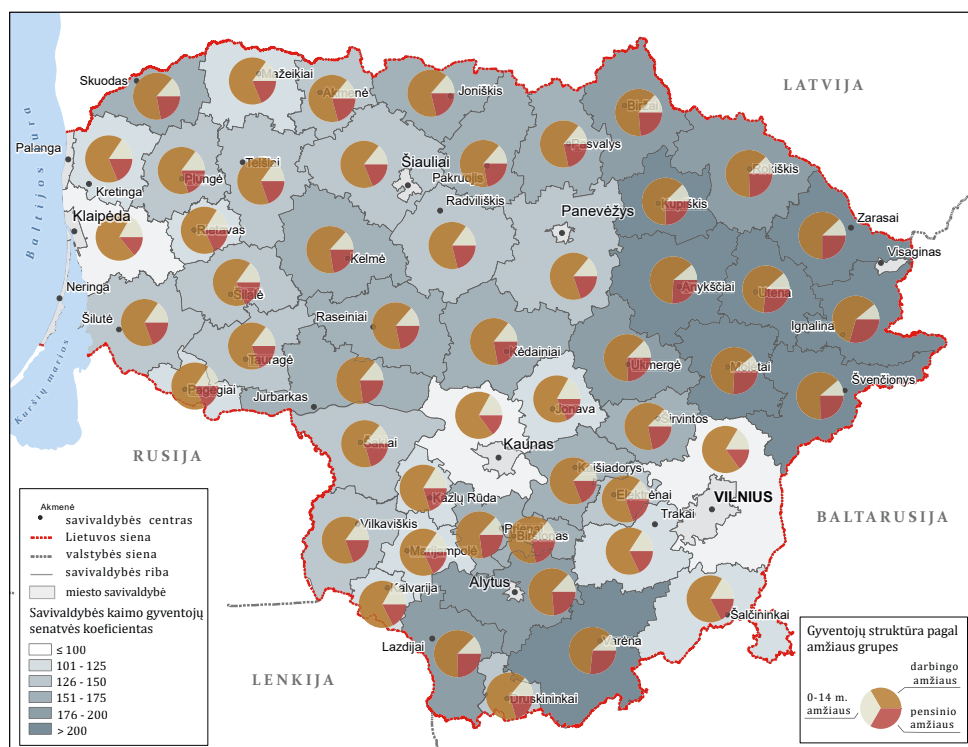
sutapo. Atsižvelgiant į rezultatus, galima teigti, jog likusių savivaldybių socialinė ir ekonominė aplinka nėra pajėgi išlaikyti visų savo kaimo gyventojų. Jos susiduria su atskirtimi. Galima drąsiai teigti, jog tai didžiulis iššūkis siekiant išlaikyti teritoriškai tolygų šalies vystymą bei gyventojų pasiskirstymą. O ir trijų didžiųjų miestų įtaka šiame procese, panašu, tik stiprės. Tai trys augantys metropoliniai regionai: „miestai, kur išvystytas visas spektras ekonominių sektorių, įskaitant verslo paslaugas ir aukščiausio lygio mokslo centrus (universitetus). [...] Šių centrų įtaka demografiniams procesams yra išsiplėtusi už jų metropolizuotos erdvės ribų, nes jų rinka sudaro palankesnes sąlygas vystytis ir už priemiestinių zonų išsidėsčiusiems miestams“ (Burneika, 2019:50). Buvimo šių metropolinių miestų augimo zonoje mastai ypač išryškėja nagrinėjant demografinius pokyčius seniūnijų lygmeniu (3 pav.). Seniūnijos, besiribojančios arba esančios netoli Klaipėdos, Kauno ar Vilniaus miestų, nagrinėjamu 2001–2018 metų laikotarpiu patyrė didžiausią santykinį gyventojų skaičiaus padidėjimą. Kai kuriose iš seniūnijų gyventojų skaičius išaugo kelis kartus: Kauno r. sav. Užliedžių seniūnijoje – 3,1 karto, Klaipėdos r. sav. Sendvario seniūnijoje – 2,3 karto, Vilniaus r. sav. Avižienių seniūnijoje – 1,9 karto. Geografinės padėties svarba dar labiau išryškėja palyginus kaimo gyventojų pokytį seniūnijose su kaimo gyventojų pokyčiu atitinkamoje savivaldybėje. Seniūnijos, patenkančios į augančių savivaldybių administracinių vienetų centrų priemiesčius, praranda mažiau gyventojų ir taip kompensuoja tos pačios savivaldybės pakraštinių seniūnijų neigiamus pokyčius (1 priedas). Remiantis tuo, galima teigti, jog geografinė padėtis administracinių centrų ar kitų miestų atžvilgiu yra vienas iš veiksnių, lemiančių lėtesnį kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimą arba augimą savivaldybės lygmeniu. Šių seniūnijų geografinė padėtis sudaro sąlygas palyginti lengvesniam socialinių ir ekonominių paslaugų, esančių savivaldybės centruose ar kituose savivaldybės miestuose, pasiekiamumui, lemia didesnę nei atokiose seniūnijose darbo pasiūlą; visa tai sudaro sąlygas teigiamai gyventojų skaičiaus kaitai arba lėtesniam jo mažėjimui.

Gyventojų kaita daro įtaką ne tik apgyvenimo sistemos struktūrai, bet ir lemia demografinius pokyčius jos viduje. Remiantis 2019 metų statistiniais duomenimis, absoliučiai daugumai (48 iš 51) rajonų savivaldybių buvo būdingas kaimo gyventojų senėjimas. Pagal kaimo gyventojų demografinį senatvės koeficientą (pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 0–14 metų amžiaus vaikų), labiausiai išsiskyrė Šiaurės rytų regionas, kur 100 vaikų teko dvigubai tiek pensinio amžiaus gyventojų (4 pav.). Senėjančia kaimo visuomene išsiskyrė Kupiškio (senatvės koeficientas – 201), Zarasų (208), Švenčionių (219), Varėnos (224), Utenos (230), Anykščių (235), Molėtų (238) bei Ignalinos rajonų savivaldybės. Pastarojoje kaimo gyventojų senatvės koeficientas buvo didžiausias – 271. Šiose savivaldybėse 0–14 metų amžiaus vaikų dalis buvo 6,1–4,5 proc. mažesnė, o pensinio amžiaus žmonių dalis –15,4–10,1 proc. didesnė

3 pav. Kaimo gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos savivaldybėse ir seniūnijose 2001–2018 metais (Duomenys: VĮ Registrų centras, 2018)

nei „jaunose“ žiedinėse Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonų savivaldybėse. Kaimo gyventojų senatvės koeficientas jose buvo mažesnis nei 100 su 91, 88 ir 83 atitinkamai. Vis tik, analizuojant šiuos rodiklius vėlgi svarbu paminėti duomenų tikslumo ir realios situacijos atitikimo problemą – demografiniai duomenys pateikiami pagal gyventojų registruotą gyvenamąją vietą, todėl nemaža dalis savivaldybių gyventojų (pavyzdžiui, studentai) yra tik teoriniai, realiai gyvenantys ne kaimiškose savivaldybės teritorijose ar net ne toje savivaldybėje, kurioje yra deklaruojama gyvenamąją vietą. Dėl šios priežasties realią kaimo gyventojų amžiaus struktūrą savivaldybių lygmeniu nustatyti yra sunku. Tačiau bendra tendencija aiški – žvelgiant į Lietuvos kaimo gyventojų amžiaus piramidės 2001 ir 2021 metų duomenis (2 priedas), matome, jog Lietuvos kaimo gyventojai senėja: 0–14 metų amžiaus vaikų dalis per nagrinėjamą 20-metį sumažėjo beveik du kartus (Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltojoje knygoje nurodoma, jog 2004–2018 metų laikotarpiu vaikų iki 15 metų dalis kaimo gyvenamosiose vietovėse sumažėjo 38,2 proc.). Taigi, šalies kaimiškose teritorijose vyksta ne tik spartus gyventojų skaičiaus mažėjimas, bet ir kaimo populiacijos senėjimas.

4 pav. Savivaldybių kaimo gyventojų demografinis senatvės koeficientas ir gyventojų struktūra pagal amžiaus grupes (duomenys: Oficialios statistikos portalas, 2019)

Remiantis pateiktais Lietuvos kaimiškų teritorijų demografiniais ypatumais, sunku išvelgti galimus greitus ryškesnius teigiamus pokyčius: kaimiškų teritorijų gyventojai sensta, mažėja bendras jų skaičius, plečiasi retai apgyvendintų kaimiškų teritorijų plotai, kaimo vietovių tinklui jau dabar būdingas nemažas negyvenamų kaimo gyvenviečių skaičius, o atsižvelgiant į tai, jog mažiausios (nuo 1 iki 9 registruotų gyventojų turinčios) kaimo gyvenamosios vietovės sudaro net 45 proc. viso šalies kaimo gyvenamųjų vietovių tinklo, tolesnis jų skaičiaus augimas yra labai tikėtinas.

2. KAIMO BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS IR KAIMO VIETŲ GYVYBINGUMAS: TYRIMO PRIEIGOS FORMAVIMAS

2.1. Bendruomenė ir socialinis dalyvavimas

Bendruomenė yra fundamentalus socialinis konstruktas, tačiau jos samprata sociologijos rėmuose vis dar neturi vieningos apibrėžties. Egzistuoja skirtingos šio termino sampratos.

Pirmą kartą bendruomenės sąvoka pateikta dar XIX amžiuje ir buvo aiškinama remiantis priešprieša tarp urbanizuotų ir kaimiškų teritorijų gyventojų socialinių ryšių, bendruomenės, kaip socialinės struktūros, priskiriant pastarosioms. 1887 metais F. Tönnies'as knygoje „Bendruomenė ir visuomenė“ (vok. „*Genmeinschaft und Geseeshaft*“) jas apibrėžė kaip priešindustrinio laikotarpio kaimiškų teritorijų žmonių socialinius ryšius – „maža žmonių grupė, turinti nuolatinį tarpusavio kontaktą įvairiose gyvenimo srityse (darbe, laisvalaikiu, bažnyčioje, šeimoje), santykiai buvo įvairiapusiški, artimi ir ilgalaikiai, sukuriantys abipusį išipareigojimo jausmą, paveldimą iš kartos į kartą“ (Bruce, Yerley, 2016:44). Robert'as ir Helen Lynd'ai (1929) kritikavo F. Tönnies'o geografiškai determinuotą bendruomenės sampratą ir, priešingai, teigė, jog geografinė erdvė svarbi tik kasdienio gyvenimo aspektu, tai yra, per veiklas (Crow, 2007). Pastarųjų autorių nuomonei antrino ir 1956 metais publikuotas Didžiosios Britanijos sociologo Norman Dennis Jorkšyro bendruomenės atvejo tyrimas (angl. „*Coal is our Life: an Analysis of a Yourkshire Mining communit*“), atskleidęs, kad klasikinės kaimo bendruomenės, būdingos XIX a. pab., jau yra retos, o socialinių ryšių formavimuisi vis didesnę reikšmę turi ekonomika. Dideli atstumai iki darbo vietų, didėjantis mobilumas nebeužtikrino tamprių ryšių tarp vietos gyventojų – vietoj natūralių pradėjo vyrauti instrumentiniai ryšiai. Būtent socialiniai ryšiai bei geografinė erdvė buvo svarbiausiais akcentais įvairių autorių pateikiamuose bendruomenės apibrėžimuose: Bogardus'o teigimu, „bendruomenė – tai socialinė grupė, turinti bendrumo jausmą ir gyvenanti tam tikroje teritorijoje“; Maciver'io įsitikinimu, „bendruomenė yra socialinio gyvenimo sritis, kuriai būdingas tam tikras socialinės darnos lygis“; K. Manheim'as tvirtino, kad „bendruomenė – bet koks gyvenančių, veikiančių ir bendrus interesus turinčių žmonių ratas“ (cituota iš Suresh, 2013). J. R. Gusfield'as savo knygoje „*Community: a critical responce*“ (1978) išskyrė dvi pagrindines sąvokos „bendruomenė“ naudojimo apibrėžtis: (1) bendruomenę galima apibrėžti per nuorodą į vietovę – kaimynystė, kaimelis, miestas ir pan.; kalbama apie teritorines bendruomenes, kurios gyvena ir veikia apibrėžtoje teritorijoje; (2) per kokybines žmonių tarpusavio santykių charakteristikas. Autorius pažymi, kad šios apibrėžtys nėra

tarpusavyje nesuderinamos. Gusfield'o išskirtas apibrėžtis apjungia J. Bruhn'o pateikta bendruomenės samprata – tai sąveika tarp žmonių tam tikroje geografinėje vietovėje, kuri pasižymi artimesniais santykiais nei įprasti, nes juos jungia bendri tikslai, vertybės, gyvenimo stilius, sąlygojantys išsipareigojimo bei atsakomybės jausmą (Bruhn, 2011). Nisbet'o bendruomenė apibrėžiama kaip „jausmo ir mąstymo, tradicijos ir išsipareigojimo, narystės ir norėjimo lydinys“ (Nisbet, 2000:79).

Lietuvių autorių naudojami apibrėžimai taip pat yra gana nevienareikšmiški; čia taip pat vyrauja geografinės erdvės ir socialinės sąveikos, kaip bendruomenės funkcinio imperatyvo tarpusavio „konkurencija“. Pavyzdžiui, pasak J. Leonavičiaus, bendruomenė – tai kolektyvinio bendravimo forma, siekiant bendro tikslo (Leonavičius, 1993). Autorius teigia, jog bendruomenė yra žmonių socialinės sąveikos rezultatas, kuris susiformuoja ir funkcionuoja skatinamas aiškaus intereso. S. Nefas pabrėžia, jog bendruomenės narius apjungia bendros veikimo teritorijos nulemti (kylantys) interesai ir iš šių interesų (bendrų problemų sprendimo ir pan.) atsirandanti socialinė sąveika (Nefas, 2008). Kintamųjų rinkinį bendruomenės sampratoje pabrėžia ir J. Vorevičienė. Jos teigimu, „bendruomenė gali būti suprantama ir kaip vertybių sistema, siejama solidarumo, bendruomeniškumo ir pasitikėjimo. Taip pat kaip tam tikras kintamųjų rinkinys, iš kurių vienas yra geografiškai nulemtas – teritorija“ (Vorevičienė, 2018:107). I. Leliūgienė ir J. Sadauskas, apjungdami kelių autorių sampratas, teigia, kad bendruomenė „susideda iš asmenų, esančių socialinėje sąveikoje tam tikroje geografinėje vietoje ir turinčių vieną ar daugiau bendrų ryšių. Taigi, bendruomenė reiškia ryšį, apimančią bendrus įsitikinimus, tikėjimą, vertybes“ (Leliūgienė, Sadauskas, 2011:1283-1284). V. Pilipavičiaus sukonstruotoje sampratoje bendruomenė apibrėžiama kaip „žmonės bendrinančių reikalų menė, kuriuos bendrina veiklos sritis, siekiai, teritorija, vertybinės nuostatos, problemos ir pan., kurios kokybę apsprendžia bendruomeniškumas¹¹“ (Pilipavičius, 2012(a):7).

¹¹ Kaip ir pati bendruomenės samprata, taip ir susijęs „bendruomeniškumo“ terminas autorių suprantamas ir apibrėžiamas įvairiai, keletas pavyzdžių:

Bendruomeniškumas – kokybinė bendruomenės gyvensenos išraiška, kaip bendrinantis gyventojus sutarimas, realizuotas bendruomenės veikla, kuri socialinėje politinėje aplinkoje institualizuojasi bendruomene, bendruomenine organizacija (Pilipavičius V., 2012(a)).

Bendruomeniškumas – įsitikinimas, jog kiekvienas žmogus yra atsakingas už savo veiksmus ir savo pasirinkimus toje bendruomenėje, kurioje jis gyvena (Etzioni A., 1995).

Bendruomeniškumas – tai narių jausmas, kad jie priklauso ir kad jie yra svarbūs vienas kitam ir grupei ir jų bendras įsitikinimas, kad per jų išsipareigojimą būti kartu bus patenkinti jų poreikiai (McMillan D. ir Chavis D. , 1986).

Ilgą laiką stipriai geografiškai determinuota bendruomenės samprata ilgainiui prarado savo svarumą – prasidėjusi modernybė stipriai pakeitė iki tol egzistavusias socialines institucijas, tarp jų ir bendruomenę: nauji socialiniai ryšiai bei vaidmenys, nulemti asmeninių individo pasirinkimų ir tapatumų, o ne iki šiol dominavusių gyvenamosios vietos, tradicinių įpročių ir papročių, tapo svarbiais socialinių institutų formavimosi mechanizmo elementais (A. Giddens, 2001). Galima teigti, kad su modernybe pradėjo ryškėti ir bendruomenės sąvokos dichotomija – socialinė sąveika pradėjo „konkuruoti“ su geografinės erdvės dedamąja. Tai atsispindi pateiktuose užsienio bei Lietuvos autorių apibrėžimuose – erdvė tampa nebe būtinu, o tik vienu iš bendruomenės formavimosi veiksnių. Minėtų autorių pateiktamų apibrėžimų visumą galima apibendrinti išskiriant tris dažniausiai autorių pabrėžiamus bendruomenės formavimąsi lemiančius veiksnius: (1) tapatumas, (2) interesas ir (3) erdvė. Šie veiksniai nėra nepriklausomi – dažnai jie veikia kartu ir persipina. Šis veiksnių koegzistavimas ir yra vienas iš vieningos bendruomenės sampratos nesuformulavimo priežasčių: skirtingi autoriai įžvelgia skirtingas šių veiksnių sąveikas, jiems suteikia skirtingą svarumą.

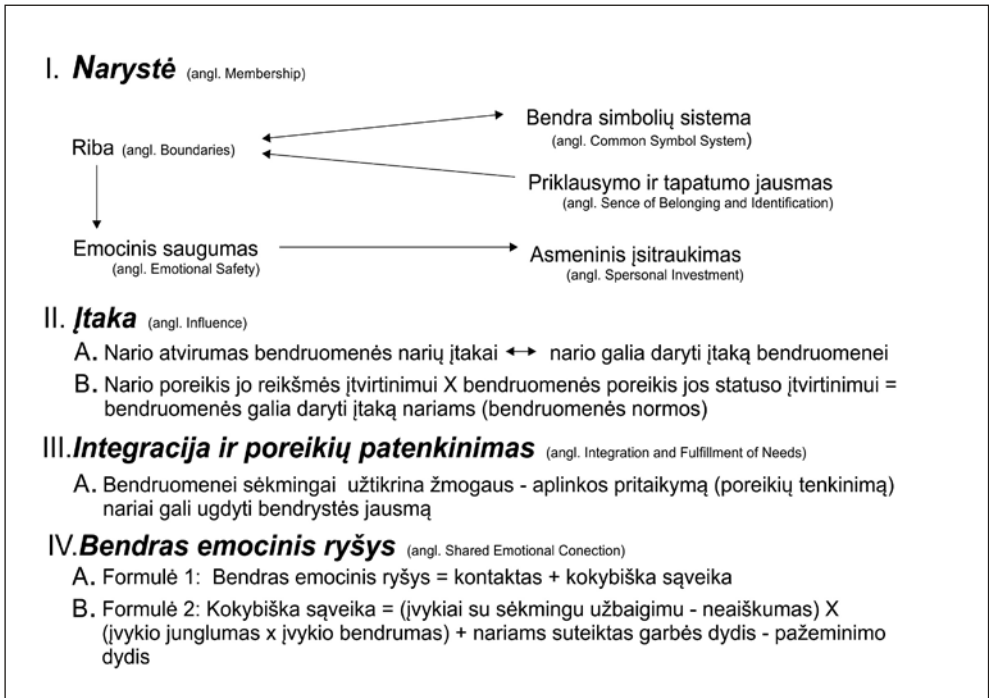
Erdvės ir socialinės sąveikos (įvairių jos formų, tarp jų ir minėtų intereso bei tapatumo) persipynimas yra reikšmingas bendruomenės sampratai, todėl verta tai panagrinėti išsamiau. F. Tönnies'o pateiktoje bendruomenės sampratoje geografinė erdvė konstruojama kaip pradinė socialinės sąveikos bei iš to besiformuojančios bendruomenės sąlyga. Vis tik, tai lėmė laikmetis, kuriame ši samprata formuota. XIX a. pab. geografinė erdvė atliko fizinio barjero / ribos vaidmenį: esant mažoms judumo galimybėms, konkreti gyvenamoji vieta su ribotu žmonių, paslaugų vietų ir paslaugas teikiančių žmonių (pvz., gydytojas, veterinaras, kt.) skaičiumi riboję gyventojų anonimiškumą ir lėmė bei stiprino gyventojų abipusius ryšius. Kaip teigia T. J. Brazill'as, socialinis atstumas ir bendruomenės yra tiesiogiai susiję – bendruomenės samprata priklauso nuo žmonių santykių stiprumo ir socialinio kontakto dažnumo (Brazill, 2003). Taigi nuolat / beveik nuolat vienoje geografinėje erdvėje gyvenę ir veikę bei nuolatinį kontaktą su kitais konkrečios vietos gyventojais turėję žmonės formavo socialinius ryšius, nes šių jiems reikėjo išgyvenimui. Keičiantis ekonomikos sąlygoms, keitėsi ir geografinės erdvės bendruomenės formavimosi procesui svarumas. Konkreti gyvenamoji vieta tapo monofunkciškesnė, t. y. vis rečiau tokia erdvė išlikdavo ir gyvenamąja, ir darbo vieta, o tai sudarė sąlygas socialinių sąveikų retėjimui bei socialinių ryšių silpnėjimui. Šiandieninis postmodernistinis žmogus dažnai yra ne vienos ir nebūtinai su fizine vieta susietos bendruomenės narys. Be geografinės erdvės žmonės į bendruomenes gali burtis ir dėl bendrų pomėgių, ir dėl konkretaus tikslo (dažniausiai sietino su pokyčiais), ir dėl profesijos ar tam tikrų išorinių aplinkybių ir situacijų. Taigi, geografinės erdvės kaip bendruomenės formavimosi funkcinio imperatyvo vaidmens svarumas abejo-

tinus, tačiau visiškai neatmetamas. Vis dažniau mokslinėje literatūroje naudojamas „vietos bendruomenės“ (angl. *spatial community*) terminas, kuris apibrėžia bendruomenę pagal konkrečias ribas (Ramsey, Beesley, 2007). Pavyzdžiui, konkrečios kaimo(-ų), miesto ar teritoriškai uždarnos (miestuose / priemiestinėse teritorijose) bendruomenės (angl. *gated community*) ar bet kurios kitos geografiškai apibrėžtos erdvės bendruomenės (pvz., kolektyviniai sodai), kuriose žmonės reziduoja, periodiškai lankosi ir išlaiko socialinius ryšius. Taigi, geografinis artumas sudaro sąlygas socialinei sąveikai bei skatina socialinių santykių formavimąsi, palaiko jų tamprumą, tačiau jų negarantuoja – ne visose geografiškai apribotose erdvėse formuojasi bendruomenės.

Susiformavusios bendruomenės funkcionavimas neatsiejamas nuo socialinio dalyvavimo, kuris „suprantamas kaip individo dalyvavimas grupių veikloje už šeimos ir darbo ribų. Socialinis dalyvavimas yra daugiamatis konstruktas, aprėpiantis formalius ir neformalius socialinius vaidmenis ir įsitraukimą į įvairias bendruomenines veiklas ir visuomeninį gyvenimą“ (Gerulaitis, 2007:39). Tiek socialinio dalyvavimo „motyvą“, tiek patį socialinio dalyvavimo procesą galima aiškinti skirtingomis priegomis. Bene svarbiausia šiame darbe – R. Putnam'as socialinio kapitalo teorija. Šios teorinės priegos reikšmė bendruomenių tyrimo lauke tokia svari, kad mokslininkai iš Vakarų linkę bendruomenės sąvoką keisti socialinio kapitalo terminu (Vorevičienė, 2018). Socialinį kapitalą R. Putnam'as apibrėžia kaip socialinius tinklus (angl. *social networks*) ir iš jų kylančias abipusiškumo normas (Putnam, Goos, 2002). Tinklaveika kuria vertę tiek individualiai, tiek kolektyviai. Tai apibrėžia socialinio kapitalo esmę – suvokiama socialinių tinklų vertė skatina abipusiškumo normas – padėti vienas kitam, palengvinti veiksmus ir bendradarbiavimą siekiant abipusės naudos. R. Putnam'as išskiria siejamojo (angl. *bonding*) arba jungiamojo (angl. *bridging*) veikimo sampratą (Putnam, Goos, 2002). Siejamieji socialiniai ryšiai sujungia individus, kurie tam tikrais atžvilgiais yra panašūs į vienas kitą (kilmė, etniškumas, amžius, lytis, socialinė klasė ir t. t.), o jungiamieji jungia „skirtingus“ individus. Siejamieji ryšiai mus palaiko, o jungiamieji, padeda „judėti į priekį“. Remiantis autoriumi, individai bus linkę kurti ryšius su tais bendruomenės nariais, kurių socialinis kapitalas, jų pačių vertinimu, yra didžiausias ir teiktų didžiausią grąžą. Kolektyviniu lygmeniu vertingesni jungiamieji socialiniai ryšiai, nes pačio socialinio ryšio tikslas kitoks – siekiama bendros gerovės, bendro tikslo. Ryšiai, pasitikėjimas ir normos yra savė sustiprinantys ir kaupiamieji socialinio kapitalo elementai – sėkmingas individų bendradarbiavimas ties vienu siekiu kuria ryšius ir pasitikėjimą, kurie palengvins ateities bendradarbiavimus (Putnam, 1993). Ten, kur socialinis kapitalas didesnis, struktūros funkcionalesnės. Pasak autoriaus, priešingai nei materialinis kapitalas, kuris nenaudojamas kaupiasi ir įgyja didesnę vertę, socialinio kapitalo vertė didėja, ją naudojant

intensyviai, o nenaudojama – nyksta. Socialinis kapitalas priklauso nuo individų / bendruomenės gyvybingumo (nuo požiūrio, kiek socialiniai tinklai yra vertingi); kuo socialiniai ryšiai tankesni, tuo socialinis kapitalas didesnis. Tačiau socialinių ryšių kokybė – svarbiau už jų dažnumą (Putnam, Goos, 2002). Socialinių sąveikų pagrindu bendruomenė kaip socialinė struktūra tampa savireguliuojanti ir save skatinanti – kasdienės ar organizuojamos bendruomenės veiklos (bendruomenės šventės, surinkimai, talkos ir kt.) įtraukia narius emociškai ir fiziškai. Jos būtinos stiprinti tarpusavio ryšį (Abercrombie, Hill, Turner, 1994). „Vienijimasis, būrimasis kultūrinei, aplinkos tvarkymo, įvairių poreikį atitinkančių, paslaugų teikimo veiklai svarbus ir identiteto, vietos tradicijų, vertybių išlaikymui (Stanica, 2014)“ (cituota iš Vorevičienė, 2020:6). Šiandieniniam žmogui, esančiam kelių bendruomenių nariu, dirbančiam bei turinčiam šeimą, dalyvavimas bendruomenės užsiėmimuose dažnai yra sunkiai suderinimas su kasdiene veikla, todėl dalyvavimas žymi individo įsitraukimą bei solidarumo su bendruomene faktą. Anot A. Giddens'o, „solidarumas palaikomas tuomet, kai individai yra sėkmingai integruoti į socialines grupes, o jų elgsena reguliuoja bendrų vertybių ir papročių visumą“ (Giddens, 2001:26). Savo knygoje „Darbo pasidalijimas visuomenėje“ (angl. „*The Division of Labor of Society*“, 1893 m.) autorius išskyrė dvi solidarumo rūšis: mechaniską ir organiską (Durkheim, 1933). Mechaniskas solidarumas, anot autoriaus, kyla iš visuomenės homogeniškumo. Taigi, jis labiau būdingas mažoms, „tradicinėms“ visuomenėms, kurių narius sieja bendros vertybės, susiformavusios dėl panašių veiklų, gyvenimo aplinkybių ir patirčių. Organinis solidarumas, priešingai, siejamas su darbo specializacijos nulemtu visuomenės heterogeniškumu ir kyla iš individų tarpusavio priklausomybės¹². Taigi, šiuo atveju labiau išreikštas praktinis, o ne vertybinis individų ryšys (Durkheim, 1933). Visuomenės lygmeniu tai sąlygoja žemesnę socialinę integraciją bei mažesnę solidarumą. „Šiuolaikinio pasaulio kaitos procesai tokie spartūs ir stiprūs, jog sukelia didelių socialinių problemų. Jie gali ardyti tradicinius gyvenimo būdus, moralę, religijas bei kasdienybės modelius, neteikdami naujų, aiškių vertybių. Šias kupinas nerimo sąlygas Durkheimas siejo su anomija – tikslo praradimo ir nevilties jausmu, kurį sukelia modernusis socialinis gyvenimas“ (Giddens, 2001:26, 28). Nors organiskas solidarumas yra „parankesnis“ individualizmui, kelia daugiau iššūkių socialiniams santykiams ir jų organizavimosi būdams.

¹² E. Durkheim'o solidarumo prieiga yra priešprieša F. Tönnies'o suformuotai bendruomenės formavimosi prieigai. F. Tönnies'as mažas, teritoriškai apribotas bendruomenės laiko natūraliai susiformavusias ir pasižyminčias natūraliai kylančiais socialiniais ryšiais, Durkheim'as priešingai teigia, kad mažos ir geografiškai pribotos bendruomenės pasižymi mechaniniu solidarumu.

5 pav. Bendruomenės jausmą formuojantys elementai ir jų hipotetiniai ryšiai (šaltinis: D. McMillan ir D. Chavis, 1986)

Plačiai bendruomenių socialinio organizavimosi procesą nagrinėjo D. McMillan'as ir D. Chavis'as (1986). Jie išskyrė keturis kriterijus / elementus, būdingus (būtinus) bendruomenei. Tai: (1) narystė (angl. *membership*), (2) įtaka (angl. *influence*), (3) integracija ir poreikių tenkinimas (angl. *integration and fulfillment of needs*), (4) bendras emocinis ryšys (angl. *shared emotional connection*) (5 pav.). Narystė apibūdinama kaip uždara ir save stiprinanti penkių atributų sistema, kurią sudaro (1) ribos (angl. *boundries*), (2) bendra simbolių sistema (angl. *common symbol system*), (3) narystės jausmas ir savęs kaip nario identifikavimas (angl. *sense of belonging and identification*), (4) įsitraukimas (angl. *personal investment*) bei (5) emocinis saugumas (angl. *emotional safety*). Remiantis autoriais, narystė yra priklausymo grupei jausmas. Priklausomybė apima jausmą, tikėjimą, lūkesčius, kad kiekvienas grupės narys grupei tinka, yra priimamas jos narių, yra jam tinkamoje vietoje ir yra linkęs pasiaukoti grupei labai. Narystės kriterijui svarbus savęs identifikavimo grupės nariu aspektas bei bendra simbolių sistema, kurianti bendrystės jausmą ir „apibrėžianti“ bendruomenės ribas (McMillan, Chavis, 1986). Įtakos kriterijui D. McMillan'as ir D. Chavis'as suteikia dvikryptę koncepciją (analogišką R. Putnam'o konstruotai socialinio kapitalo teorijai), kur, iš vienos pusės,

įtaka traktuojama kaip nario įtraukimas į bendruomenę – tai yra, narys turi turėti vienokią ar kitokią, tiesioginę ar netiesioginę įtaką bendruomenės nariams ir pačiai bendruomenei, iš kitos pusės, bendruomenės darnumas priklauso nuo gebėjimo daryti įtaką jos nariams. Čia iškeliamas ir lyderio vaidmuo. Kito integracijos ir poreikių tenkinimo kriterijaus esmė – savo poreikių tenkinimas per bendrą veiklą. Pabrėžiami tokie integracijos veiksniai, kaip nario statusas (angl. *status*) ir kompetencija (angl. *competence*). Analizuodami nario statusą, autoriai tvirtina, kad bendruomenės sėkmė padaro jos narius artimesniais, o analizuodami nario kompetencijas, autoriai pažymi, jog bendruomenės narius traukia tie nariai, kurių įgūdžiai ir kompetencija gali padėti jų pačių siekiams, taip vyksta vidinis sistemos stiprinimas (angl. *reinforcement*). Paskutinis kriterijus – bendras emocinis ryšys – yra „saugių“ ribų pasekmė. Tai kompleksinis kriterijus, kurį apibrėžia sąveikaujančių bendruomenės narių ir pačios sąveikos kokybinių išraiškų santykis. Apibendrinant, ši autorių pateikta bendruomenės (kaip socialinės sąveikos) samprata yra linijiniais ryšiais veikianti sistema, kur subelementai kuria elementus, o šie, veikdami dinamiškai, sukuria bendruomenės jausmą. Autorių sukurtas modelis detaliam analizuoja jau susiformavusios bendruomenės struktūros palaikymą ir funkcionavimą, vertinant kokybines socialines sąveikas. Tokioms sąveikoms, socialiniams santykiams ir jų organizavimosi būdams iššūkį kelia socialinė izoliacija. Tai – ribotas socialinio kontakto buvimas ar visiškai jo nebuvimas: „Žmonės su labai mažu reikšmingu socialinių ryšių skaičiumi pagal apibrėžimą yra socialiai izoliuoti“ (de Jong-Gierveld, van Tilburg, Dykstra, 2006:486). Į socialinę izoliaciją žvelgiama iš kontaktų skaičiaus, dažnumo ir kokybės, šių kontaktų ilgaamžiškumo arba patvarumo perspektyvų (Biordi, Nicholson, 2013). Taigi, dalinis ar visiškas atsiskyrimas nuo įprastų socialinių tinklų (angl. *social networks*) yra socialinės izoliacijos atributai. Socialinės izoliacijos priežastys gali būti dvejopos prigimties – savanoriškos ir nesavanoriškos (Barry, 2002). Nesavanoriška socialinė izoliacija nulemta objektyvių socialinės aplinkos veiksnių, pavyzdžiui, individo ar jo artimojo liga, amžius, ribotas mobilumas, nedarbas. Savanorišką socialinę izoliaciją lemia subjektyvios individo priežastys, apimančios racionalius asmeninius individo pasirinkimus, charakterio bruožus. Tankių socialinių ryšių ar santykių buvimas yra svarbus bendruomenės formavimuisi, palaikymui ir stiprinimui. „Socialiniai santykiai suponuoja tam tikrą socialinės integracijos laipsnį ir taip atlieka svarbų vaidmenį, kuriuo siekiama visuomenės darnos ir stabilumo“ (Machielse, 2006:17). Iš integracijos kyla bendri tikslai, įsitikinimai, normos, o tai yra vieni iš bendruomenę apibrėžiančių elementų (žr. skyriaus pradžią). Dėl šių priežasčių socialinė izoliacija yra iššūkis ir vietos gyventojų socialiniam kapitalui.

Bendruomenės socialinį kapitalą lemia ir daugiau sąlygų. G. Crow teigimu, narystė bendruomenėje turi būti ribota, nes ji teikia naudą (socialinis kapita-

las, materialiniai ištekliai, kt.), o ribos padeda išvengti šių „gėrybių“ išsekimo. Prieinamumas riboja asmens narystę tam tikroje bendruomenėje (Bell, 1993). Šią sąlygą galima aiškinti N. Luhman'o sistemų teorija. Remiantis ja, sistemos (šiuo atveju – bendruomenės) ribos nustatomos pačių veikėjų: „[...] kiekviena sistema apibūdinama jos ribomis, sistema egzistuoja tik tuomet, jei nustatomos tam tikros sistemos ir aplinkos ribos. Sistema privalo nuolat palaikyti tam tikras ribas tarp savęs ir aplinkos, nes priešingu atveju sistema išnyks ir taps kitos sistemos dalimi, o ribos atsiranda nustatant santykius su įvairiais sistemai referentiškais elementais“ (Leonavičius, Genys, 201:121-122). Diferenciacija tarp „mes“ ir „jie“ rodo glaudžią bendruomenę, o atviros bendruomenės turi silpnesnę identitetą, ištikimybę bei solidarumą (Crow, 2007). Riba nebūtinai turi būti fizinė kaip uždarytų bendruomenių (angl. *gated community*) atveju. Riba – tai požymiai, kurie leidžia identifikuoti individo priklausymą tam tikrai bendruomenei. A. Giddens'as tai apibrėžia kaip socialinę identitetą / tapatumą. Jis nurodo savybes, kurias individui priskiria kiti: „Jas galima laikyti riboženkliais, bendriausia prasme parodančiais, kas yra šis asmuo. Tuo pat metu jos apibrėžia šio asmens vietą tarp kitų individų, turinčių tuos pačius bendrus bruožus“ (Giddens, 2001: 44). Socialinis identitetas(-ai) pasižymi kolektyviniu matmeniu, nes žymi, kodėl individas yra „toks pats“, kaip kiti. Socialiniu požiūriu visi tapatumai yra sukonstruoti, jų formavimąsi lemia socialinė aplinka (Castells, 2006). Konkrečiau – socialinės sąveikos, kuriose formuojasi bendros vertybės, tikėjimai, interesai. Italų sociologas A. Melucci kolektyvinį tapatumą apibrėžia kaip kolektyvinę veiklą apspręstą tikslų ir išteklių bei tikslingą orientaciją, sukurtą per socialinius santykius galimybių ir suvaržymų sistemoje (Melucci, 2005). Autoriaus teigimu, kolektyvinė tapatybė negali būti aiškinama struktūrinėmis prielaidomis ar vertybių bei įsitikinimų išraiškomis. Priešingai – tai yra procesas, socialinis veiksmas, nuolat aktyvinamas pačių socialinių veikėjų: „Individai, veikdami kolektyviai, „konstruoja“ savo veiksmus kaip „organizuotą“ kapitalą: jie kognityviai apibrėžia suvokiamas galimybių sritis ir ribas, tuo pat metu aktyvindami tarpusavio santykius taip suteikdami prasmę „buvimui kartu“ ir savo suvokiamam tikslui“ (Melucci, 2005:43). Kaip teigia autorius, kolektyvinė tapatybė yra interaktyvi ir bendra sąvoka, naudojama kelių individų ar grupės ir susijusi su orientuotais veiksmais, kur „interaktyvu ir bendra“ turi būti suvokiama kaip procesas, nes yra sukonstruota per pakartotinai atnaujinamus santykius, siejančius individus (ar grupes). Apibendrinant, išskirtini trys kolektyvinės tapatybės laike etapai: (a) kognityviosios (pažinimo) sistemos formulavimas (vyksta per kalbą), kai individai pripažįsta, kad turi tam tikrų bendrų tikslų, orientacijų, todėl nusprendžia veikti kartu; (b) santykių su kitais individualiais aktyvinimas – sąveika, bendravimas, įtaka vienas kitam, derybos bei sprendimų priėmimas; lyderystė, komunikacijos kanalai bei komunikacijos technologijos yra sudedamosios

šio proceso dalys; (c) emocinis ryšys tarp individų, kuris individams teikia bendrumo, vienybės jausmą. Taigi, tapatumas nėra pastovus veiksmas, jis kinta priklausomai nuo individo(-ų) kognityviųjų sistemų – to, kas galėtų inicijuoti ši socialinių sąveikų procesą, tačiau, kaip pabrėžia D. Gerulaitis, jis svarbus, nes „yra vienas iš socialinio dalyvavimo apsektų“ (Gerulaitis, 2007:39).

Tapatybę gali formuoti ne tik socialinė, bet ir fizinė aplinka. Vieni iš vietos tapatybę nagrinėjusių mokslininkų – E. Relph'as ir F. Pollice. F. Pollice vietos tapatybę apibrėžia kaip teritorizacijos procesą (angl. *territorialization processes*), kurio metu bendruomenė susitapatina su materialiomis (fizinės konkrečios teritorijos savybės) ir nematerialiomis (verslumas, elgesio etika, kultūros lygis ir pan.) aplinkos apraiškomis. Tapatumas siejamas su išteklių sistema, kurią (bent jau nematerialiąsias) tam tikromis ribomis, suteikdami geografinę išraišką, apibrėžia patys individai (paralelė į Luhmanno sistemų teoriją) (Ribašiauskienė, Šalengaitė, 2011). Taigi, teritorija yra suvokiama kaip geografinės erdvės dalis, kuri atspindi konkrečią bendruomenę ir reprezentuoja jos individualius ir kolektyvinius veiksmus (Pollice, 2018). Kaip teigia autorius, konkrečios teritorijos specifika kyla iš sąveikos tarp bendruomenės ir aplinkos, vertės suteikimas jai – teritorinio identiteto apraiška (Pollice, 2018). Tai ribos tarp abstrakčios ir bendruomenei vertę ir prasmę turinčios erdvės nustatymas. Vietos tapatybė – tai kumuliacinis ryšys: iš vienos pusės, identitetas skatina ir orientuoja teritorizacijos procesą (tiek konkrečios geografinės erdvės fizinis įsisavinimas, ribų apibrėžimas, tiek prasmės ir vertės jai suteikimas), iš kitos pusės, teritorizavimo veiksmai stiprina ryšį tarp bendruomenės ir jos gyvenamosios erdvės. Panašias idėjas kelia ir E. Relph'as. Vietos tapatybę jis apibrėžia vientisumo su vieta konceptu – prisirišimo ir įsitraukimo laipsniu, kuri individualas ar individų grupė turi su konkrečia vieta. Teigiama, kad kuo šis laipsnis didesnis, tuo stipresnė individo vietos tapatybė. Iš esmės vieta, kaip fizinis elementas (t. y. „šaknys“ – konkreti kelių šeimos kartų gyvenamoji vieta), nėra esminė, nes, kaip teigia autorius, mes patys pasirenkame ir formuojame vertes ir siekius, kuriuos norime įtvirtinti per teritoriją ir teritorijoje (Relph, 2016). Tačiau su jau pasirinkta vieta suformuotas santykis bei šio santykio išraiškos yra unikalios ir negali būti perkeltos į kitą vietą – naujoje vietoje šis santykis bus formuojamas iš naujo ir įgis kitą vientisumo tarp vietos ir individo(-ų) lygį. Vietos reikšmei apibrėžti E. Relph'as išskiria dvi sąvokas „*place*“ ir „*placelessness*“. Pirmoji iš jų apibūdina vietą, kuri turi specifines reikšmes ir svarbą. Antroji – vietą, kuri pasižymi nekritikuotinai priimtomis vertėmis, santykio su ta vieta neturinčio žmogaus perspektyvą, t. y. vietą, nereikšmingą vertės atžvilgiu. I. Leliūgienė ir J. Sadausko teigimu, „teritorinei bendruomenei būdinga konkreti, istoriškai susiformavusi aplinka, kurioje vyksta žmogaus socializacija“ (Leliūgienė, Sadauskas, 2011: 1288-1289). Šios socializacijos procese gyvenamoji teritorija yra įprasminama, formuojasi vietos identitetas.

Lietuvos kontekste labai aktuali makrolygmens struktūrinio funkcionalizmo prieiga. Ji iš dalies aiškina šiandieninio socialinio (ne)dalyvavimo priežastis, nulėmęs ilgą laiką trukusio sovietinio režimo sąlygų. Remiantis šia prieiga, visuomenė yra sistema, kuri veikia konsensuso pagrindu, – jai būtina visų sistemos elementų integracija, bendrų normų ir vertybių laikymasis. Sovietmečiu tokia sistema buvo socialiai konstruota ugdant normalizuotas vertybes, organizuojant privalomas veiklas ir atsietą nuo gyventojų asmeninių interesų: „Gyvenimo strategijos buvo konstruojamos, atsižvelgiant į socialinių institutų veiklą, jų normas“ (Vosiliūtė, 2002:78). Tokia sistema nebuvo palanki natūraliai kylančiam bendruomeniškumui formuotis. Remiantis V. Leonavičiumi ir E. Ozolinčūte, „autoritarinis režimas apribojo bendruomenės veikėjo sąlygas: individualią laisvę, kategorinę lygybę, komunalinę brolybę, reprezentatyvų valdymą, tapatumą bei įsipareigojimą bendruomenei, nes produktyvistinei nuostatai šie dalykai atrodė nerelevantiški“ (Leonavičius, Ozolinčūtė, 2008:26-27). Pasikeitus politinei santvarkai, pradėjo formuotis nauji visuomeniniai santykiai, tačiau iš sovietinio universalizmo (Ivanauskas, 2015) perimti standartai ir įpročiai užsiliko. Daliai gyventojų ir naujoje socialinėje santvarkoje tai tapo veikimo realybe. Jie „reiškiasi kaip intencionaliai komunikacijoje naudojamų praeities reprezentacijų rinkinys (kultūrinė ir kolektyvinė atmintis), tiek kaip mažai įsisąmonintos praktinės, kognityvinės ir emocinės nuostatos bei įgūdžiai, kurie pratęsia praeities patirtį dabartyje nereflektyviu būdu“ (Šutinienė, 2003:10). Tai kelia įtampas tarp atskirų visuomenės grupių. Anot stadijinės visuomenės raidos atstovo A. Toffler'io, tai galima aiškinti visuomenės raidos lūžiais. Tai krizinis visuomenės laikotarpis. Autoriaus teigimu, tai dviejų bangų sandūra – tarpinė stadija į naują etapą, „kai visuomenė yra užstrigusi tarp dviejų ar daugiau pokyčio bangų ir nė viena iš jų nėra aiškiai dominuojanti, ateities vaizdas yra neaiškus. Tampa sunku suvokti vykstančių pokyčių ir išskylančių konfliktų prasmę“ (Toffler, 1981:15). Visuomenė į visa tai reaguoja skirtingai. Vieni laikosi įsikibę senosios tvarkos, kiti kuria radikaliai naują pasaulį, o tretieji taip ir lieka įstrigę bangų sandūroje. Tačiau visos skirtingai reaguojančios visuomenės grupės palieka atitinkamas žymes savo darbo aplinkoje, šeimos bei politiniame gyvenime, socialiniuose santykiuose, asmens moralėje, sukeldami socialines įtampas. Pastarosios lemia ir gyventojų socialinį (ne)dalyvavimą socialiniuose institutuose. Šiuo atveju – bendruomenėje.

Socialinio dalyvavimo veiksmą galima analizuoti ir socialinio veiksmo prieiga. Viena jų – individualizmu pagrįsta racionalaus pasirinkimo teorija (Norkus, 2003). Apibendrintai ji „traktuojama kaip geriausio veiksmų varianto nustatymas siekiant tikslų ribotų išteklių sąlygomis“ (Petukienė, Tijūnaitė, 2007:91). Racionalaus pasirinkimo priegijos sociologijoje pradininkas M. Weber'is skiria 4 veiksmo tipus: instrumentiškai (arba tikslingai) racionalius, vertybiškai racionalius, tradicinius

ir afektyvius (Norkus, 2000). Bendruomenės ir socialinio dalyvavimo kontekste reikšmingas pirmasis – instrumentiškai racionalus – veikimas. Jo atveju veikėjas renkasi stengdamasis numatyti savo pasirinkimų tiesiogines ir netiesiogines pasekmes, t. y. „pasirenkamų veiksmų poveikį kitų savo tikslų realizacijai“ (Norkus, 2000:20). Pagal šią prieigą individo motyvaciją arba veikimą lemia galimos gauti naudos dydis. Pastarąjį veikėjas vertina pasinaudodamas turimomis žiniomis „apie sąlygas, nuo kurių priklauso pasirinkimo rezultatai“ bei žiniomis „apie dėsningas pasirinkimo situaciją sudarančių sąlygų ir priemonių tarpusavio priklausomybę“ (Norkus, 2000:21). Nors racionalaus pasirinkimo paradigma detaliai aiškina veiksmo pradžią – apsisprendimo veikti motyvą, – tačiau pačio veikimo ir iš jo atsirandančių socialinių sąveikų neinterpretuoja. Šią spragą užpildo anksčiau aptartos socialinių sistemų prieigos.

Apžvelgus bendruomenei apibrėžti vartojamus terminus bei išnagrinėjus jai būdingus bruožus, galima teigti, jog bendruomenės funkcinis imperatyvas yra socialinė sąveika, kuri yra bet kurios socialinės struktūros fundamentali dedamoji. Bendruomenės formavimosi perspektyvoje persipina ir socialinio dalyvavimo matmuo, labiau išryškėjantis per socialinio veiksmo prieigas.

2.2. Bendruomenė ir lyderio figūra

Kiekviena socialinė struktūra – tai socialinės padėties ir vaidmenų sistema. Jai palaikyti būtinas struktūrą sudarančių narių veiksmų koordinavimas. Tai neatsiejama nuo lyderystės. Kaip pažymi I. Leliūgienė ir S. Mačiulskaitė, „bendruomenė ar bent kiek ryškesni jos socialiniai kontūrai neišsivaizduojami be pripažintų lyderių“ (2013:22). Lyderystė apibrėžiama kaip socialinės įtakos procesas, kurio metu asmuo geba sutelkti kitų pagalbą ir palaikymą bendro tikslo pasiekimui (Chemers, 2014). Išskiriamos dvi šio reiškinio sampratos: vieni lyderystę aiškina kaip kolektyvinį socialinės įtakos procesą, kiti teigia, jog visuomenėms būdinga narių vaidmenų specializacija arba valdžios reitingavimas (Yukl, 1989; Wellman, 2017). Esminis skirtumas tarp sampratų – lyderio fenomenas. Pirmosios sampratos šalininkai teigia, kad lyderio vaidmens gali imtis bet kuris visuomenės narys, į lyderystę žiūrima kaip į dalijimosi santykius, kartu kaip į bendrą grupinę atsakomybę. Tuo metu antroji – orientuota į individualizmą: lyderių skaičius ribotas, jais gali būti tik pasižymintys išskirtinėmis savybėmis. Taigi, pagal šį požiūrį lyderio funkcija negali būti perduodama kitiems, nepakenkiant visuomenės gerbūviui (Yukl, 1989). Atlikti tyrimai rodo, kad dažniausiai su lyderio vaidmeniu siejamos asmeninės savybės, tokios kaip novatoriškumas, motyvacija, ryžtingumas, išvalgumas ar lankstumas, yra svarbios socialinės įtakos proceso veiksmingumui, tačiau tik iš dalies lemia

esamų lyderių „sėkmę“ (van Knippenberg, Hogg, 2003). Pavyzdžiui, motyvacija būti lyderiu atitinka vos 12–21 proc. esamų lyderių dispersijos (Wellman, 2017).

Lyderio figūrą sociologiniu aspektu galima tyrinėti nagrinėjant tapatumą bei vaidmenis. Lyderystė kaip vaidmuo apibrėžiama visuotinai priimtomis normomis (pavyzdžiui, su lyderiu sietinos tokios savybės, kaip aktyvus veikimas, atsakomybės prisiėmimas, aiškių vertybių turėjimas ir jų laikymasis, aiškių vizijų turėjimas ir pan.), kurias vaidmens atlikėjas privalo priimti ir stengtis taikyti, kad išpildytų vaidmenį. Vaidmuo turi „įprastą“ ir „individualią“ dimensijas: pirmoji dimensija susijusi su lūkesčiais, susietais su tam tikromis socialinėmis pozicijomis (realios biurokratinės, ekonominės „galios“ įgavimas), antroji – su individo interpretacijomis, kurias jis suteikia savo vaidmenims (Stets, Burke, 2003). Kadangi individas socialinėje aplinkoje dažniausiai priklauso kelioms socialinėms struktūroms, kiekvienoje jų gali atlikti skirtingus vaidmenis, o jų tarpusavio hierarchija priklauso nuo: (a) iš kitų individų už tapatybę gaunamos paramos; (b) įsipareigojimo tapatybei; (c) už tapatybę gaunamos vidinės ir išorinės naudos. Taigi, kuo svarbesnė konkretaus vaidmens tapatybė individui ir kuo didesnis teigiamas atsakas iš kitų socialinės struktūros narių, tuo labiau tikėtina, kad konkretus vaidmuo tarp kitų individo atliekamų vaidmenų jam bus svarbesnis ir šiam vaidmeniui išpildyti jis skirs daugiau pastangų. Vis tik, lyderio vaidmens gali imtis bet kuris bendruomenės narys, gebantis jį atlikti, tačiau nebūtinai kiekvienas išpildys vaidmeniui nustatytas normas. Tokiu atveju lyderystė turi mažai realios naudos, tai tėra „scena“ E. Goffman'o dramaturginėje teorijoje (Leonavičius, 2005).

Bendruomenės funkcionavimo ir veikimo atžvilgiu daug reikšmingesnis individo tapatumas lyderiui. „Tapatumai veikėjams yra prasmės šaltinis, o sykiu jie yra veikėjų konstruojami individualizacijos procese“ (Castells, 2006:23). Jei bendruomenės narys, puoselėjantis tas pačias vertybes, papročius, vedinas tų pačių siekių ir tikslų, tampa lyderiu, savo lyderio tapatybę jis grįs būtent šiomis vertybėmis ir tikslais bei, priešingai, lyderio vaidmens atveju kartu pildys ir asmeninius ir kolektyvinius interesus. Toks lyderis pasižymi stipria asmenine savimone, įsitraukimo lygiu bei savęs kaip lyderio identitetui suteikiama prasme (Hammond et al., 2017). Tapatumo atveju besitapatinantysis konkrečiam socialinės struktūros elementui, šiuo atveju lyderio pozicijai, turi suteikti prasmę (kitų prasmės šaltinių atžvilgiu) ir taip įprasminti save.

Remiantis D. van Knippenberg'o ir M. A. Hogg'o, bendruomenės nariai šį socialinio identiteto lyderio prototipą atitinka skirtingai: kuo labiau asmuo apibrėžia save bendruomene ir bendruomenės ribose, tuo didesnė tikimybė, kad jo suvokimas, požiūris ir veiksmai atitinka šį prototipą. Tokia traktuotė, užuot nepabrėžusi vieno asmens lyderystę, pažymi galimą lyderių įvairovę, kuri atitinka anksčiau aptartą lyderystės kaip kolektyvinės socialinės įtakos proceso sampratą.

Ryšį tarp asmeninio identiteto lyderystės ir socialinio identiteto lyderystės sampratų puikiai iliustruoja M. Hammond'o, R. Clapp-Smith'o ir M. Palanski parengti lyderio identiteto vystymosi aspektai: asmeninė savimonė, integracija, ištraukimo lygis ir prasmė (2 lentelė.). Lyderis gali pasižymėti aukštu asmeninės savimonės ir integracijos lygmenimis, tačiau, jei jo ištraukimo lygio ir prasmės lygmenys žemi, jų lyderystė bendruomenėse nebus veiksminga. Vis tik, kaip pabrėžia autoriai, lyderystės identitetas yra kaitus visais aspektais: jų reikšmės gali kisti įgyjant naujas patirtis įvairiose gyvenimo srityse (Hammond et al., 2017). Grįžtant prie anksčiau aptarto socialinio kapitalo ir socialinio identiteto, asmeninės lyderystės savybėmis pasižymintis asmuo, pamažu išitraukdamas į bendruomeninę veiklą, palaipsniui gali susiformuoti socialinį bendruomenės identitetą ir tapti stipriu jos lyderiu.

2 lentelė. Lyderio identiteto aspektų vystymosi lygmenys (šaltinis: Hammond et al., 2017).

LYGMUO	Asmeninė savimonė	Integracija	Ištraukimo lygis	Prasmė
Stiprus	Stipri („Matau save kaip lyderį“)	Integruota „savęs“ koncepcija („Lyderis yra dalis manęs visose gyvenimo srityse“)	Kolektyvinis („Esu lyderis bendruomenės, kurios dalis esu, labui“)	Kolektyvinė lyderystė („Lyderystė tai bendradarbiavimas tarp bendruomenės narių“)
Vidutinis	Vidutiniška („Matau save kaip lyderį tik tam tikrais aspektais“)	Integracija keliose sferose („Esu lyderis darbe ir bendruomenėje, bet ne namie“)	Reliacinis („Esu lyderis tik dėl glaudžių santykių su konkrečiais žmonėmis“)	Tarpasmeninis poveikis („Lyderystė – tai įtakos kitiems darymas siekiant tikslų“)
Žemas	Silpna („Nematau savęs kaip lyderio“)	Tikslinė integracija (konkrečioje srityje) („Esu lyderis tik darbe“)	Individualus („Esu lyderis, nes turiu vadovavimo gebėjimų, talento ir įgūdžių“)	Dominavimas („Lyderystė – tai situacijos valdymas“)

Akivaizdu, jog kalbant apie lyderystę bendruomenėse vertingiausios yra socialinio identiteto ir kolektyvinė lyderystės. Tai apibrėžia pati bendruomenės kaip kolektyvinės bendravimo sąveikos formos samprata. Tačiau tai sudėtinga struktūra, pasižyminti skirtingais veiklos procesais (socialiniais, kultūriniais, ekonominiais ir pan.), todėl vieno lyderio, nors ir socialinio identiteto, veiksmingumas, o ir veiklumas (laiko, išteklių atžvilgiu) yra ribotas. Įprastomis bendruomenės veikimo sąlygomis lyderio atsakomybė apsiriboja motyvacija ir nukreipimu; krizinėmis – ly-

deris turi imtis problemos sprendimo iniciatyvos ir būti inovacinio požiūrio, padėsiančio bendruomenės nariams prisitaikyti prie pakitusių sąlygų (Chemers, 2014). Laikantis prielaidos, jog krizės vienu metu kyla vienoje veiklos srityje, optimalus kompleksinės lyderystės modelis – bendra lyderystė (angl. *shared leadership*). Pagal šį principą įprastomis sąlygomis vienodu lygmeniu veiktų keli lyderiai, taip išlaikant ar bandant išlaikyti tolygų visų veiklos sričių vystymą. J. K. Flether ir K. Käufer bendrą lyderystę supranta kaip dinamišką, interaktyvų įtakos tarp grupės asmenų procesą, kurio tikslas yra paskatinti vienas kitą pasiekti grupės ir / ar organizacijos tikslus. Pagrindinis skirtumas tarp bendro ir tradicinio vadovavimo modelių yra tai, kad įtakos procesas apima ne tik paskirto ar išrinkto lyderio įtaką pavaldiniams, vadovavimas veikia yra plačiai pasiskirstęs tarp asmenų, o ne centralizuotas vieno asmens, kuris veikia kaip viršininkas, rankose (Flether, Käufer, 2002). Organizacijos, kaip juridinio asmens, rėmuose ši bendra lyderystė galėtų veikti kaip organizacijos pirmininko ir tarybos sąveika, nes būtent jie, steigimo laikotarpiu buvo ir / ar tebėra aktyviausi vietos veikėjai.

Ne mažiau svarbus lyderystės aspektas, kurį galima gretinti su socialinės lyderystės identiteto problema, – pilietiškumo stoka (pilietiškas visuomenės narys ir socialinio identiteto lyderis pasižymi panašiomis savybėmis – aktyvumu, atsakomybės jausmu, atvirumu, domėjimusi jį supančia aplinka ir noru gerinti esamą situaciją, – todėl šiame kontekste gali būti laikomi sinonimais). Lietuvoje yra užtikrinama laisvė aktyviai dalyvauti valstybės valdyme, prisidėti prie sprendimų priėmimo ir geresnės gyvenimo kokybės kūrimo tiek artimoje gyvenimo aplinkoje, tiek valstybės mastu. Bendruomeninių organizacijų steigimas ir aktyvus jų vaidmuo visuomeniniame vietos gyvenime yra „vienas pamatinių pilietinės visuomenės egzistavimo elementų ir aktyvių gyventojų išraiškos formų“ (Nevyriausybinių organizacijų informacijos..., 2012). J. Vveinhardt ir P. Žukauskas straipsnyje apie lietuviškojo mentaliteto bruožus pažymi, jog apskritai Lietuvoje „socialinėje ir politinėje veikloje vyrauja sovietiniais laikais susiformavęs mąstymo bei elgsenos būdas“. Sovietinėje santvarkoje, kur dalyvavimas visuomeninėje veikloje buvo „savanoriškai priverstinis“, natūralus gyventojų poreikis ir noras burtis neišaugo, kartu buvusi santvarka nesudarė sąlygų išsiugdyti atsakomybės ir pilietiškumo jausmą. Gyventojai nesuvokia savo galimybių ir svarbos dalyvauti sprendimų priėmime, veiklos vykdyme (Vveinhardt, Žukauskas, 2010).

Svarbus iššūkis lyderystei ir kintančios vertybės. Žinių visuomenėje kaimiškos vietovės patiria nemažus pokyčius – kinta ūkinė veikla, gyventojų profesinė struktūra, atitinkamai kinta ir viešosios vertybės (Jasaitis, 2007). Besikeičiant vertybėms, prarandamas „bendro tikslo siekis“. Efektyvi lyderystė tokiomis sąlygomis nėra įmanoma, nes ir pati bendruomenė funkcionuoja neefektyviai: nepajėgiama sutelkti žmogiškuosius išteklius, silpni įsipareigojimai bendruomenei bei pasyvus

dalyvavimas sprendžiant bendruomenės problemas. Solidarumas tokiose bendruomenėse išlaikomas tik giminytės ir kaimynytės bei likusiais silpnais pirminiais ryšiais, kurie ir padeda išlaikyti neformalią socialinę kontrolę, teikti paramą bendruomenės nariams (Leliūgienė, Sadauskas, 2011). Tokiose bendruomeninėse organizacijose lyderystė yra komplikuota ir greitai pasireiškia motyvacijos veiklai bei pačio veiklumo sumažėjimu.

Apibendrinant galima teigti, jog kiekvienai socialinei sistemai būdingi pokyčiai. Kad sistema išlaikytų savo stabilumą ir išliktų, jai reikia prisitaikyti prie kintančios aplinkos. Tam būtinas sistemos narių veiksmų koordinavimas, todėl lyderio pozicija bendruomenės, kaip socialinės sistemos, kontekste yra reikšmingai svarbi. Tai socialinis veikėjas, kuris plėtodamas ir stiprindamas socialinius ryšius, vykdo socialinę integraciją, todėl lyderio pozicija bei ją užimančio žmogaus identitetas ar lyderio vaidmens išpildymas yra vienas kertinių bendruomeninės organizacijos veiklą pažyminčių elementų. Nors atskiromis teorinėmis priegomis svarstomi įvairūs lyderystės raiškos modeliai, nė vienas jų nesumenkina lyderystės reikšmingumo.

2.3. Kaimo bendruomenės ir kaimo bendruomeninės organizacijos sąsajos

Terminas „kaimo bendruomenė“ semantiškai neatsiejamas nuo aiškiai apibrėžtos geografinės erdvės dedamosios. Nepaisant aiškiai išreikšto teritorinio apibrėžtumo, reikėtų pažymėti, jog ši dedamoji nenurodo bendruomenės formavimosi pagrindo. F. Pollice'as teigia, jog gyvenamoji ar veikimo teritorija individų suvokiama kaip geografinės erdvės dalis, kuri atspindi konkrečią bendruomenę ir reprezentuoja jos individualius ir kolektyvinius veiksmus. Konkrečios teritorijos specifiška kyla iš sąveikos tarp individo(-ų) ir aplinkos, o vertės suteikimas jai – teritorinės tapatybės apraiška: „teritorija – kaip priklausymo jausmas – tampa sentimentalium, socialiniu ir simboliniu produktu, kuris yra pagrindas tapatybei“ (Pollice, 2018:108). Čia erdvė ir tapatumas veikia kartu, yra vienašaliai: tapatumas skatina ir orientuoja erdvės įsisavinimą (t. y. konkrečios fizinės erdvės naudojimą, ribų apibrėžimą, prasmės ir vertės jai suteikimą), o erdvės įsisavinimo veiksmai stiprina ryšį tarp individų bei individų ir gyvenamosios erdvės. Taigi, erdvė bendruomenės kaip socialinio instituto formavimuisi yra tiek svarbi, kiek ją įprasmina jos nariai – pati savaime erdvė yra bereikšmė, todėl pažymins „kaimo“ abstrakčiame termine „kaimo bendruomenė“ tėra atributas, ypatybė, niekaip nepakeičiantys pačios bendruomenės instituto sampratos.

Bendruomeninės organizacijos rėmuose erdvės nuoroda turi didesnę reikšmę. Bendruomeninių organizacijų plėtros įstatyme¹³ nurodyta, jog „bendruomeninė organizacija – asociacija, kurios steigėjai ir nariai yra gyvenamosios vietovės bendruomenės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai (jų atstovai) ir kurios paskirtis – įvairiomis iniciatyvomis įgyvendinti viešuosius interesus, susijusius su gyvenimu kaimynystėje“. Tame pačiame įstatyme gyvenamoji vietos bendruomenė apibrėžiama kaip „savivaldybės gyvenamosios vietovės (jos dalies arba kelių gyvenamųjų vietovių) gyventojai, susieti bendrais gyvenimo kaimynystėje poreikiais ir interesais ir tenkindami šiuos poreikius ir interesus veikiantys įvairiomis tiesioginio dalyvavimo formomis (susirinkimas, viešas svarstymas, apklausa, veikla per atstovus bendruomeninės organizacijos ir kt.)“. Remiantis šiomis įstatymo nuostatomis, bendruomeninė organizacija gali formuotis mažuose, ne didesniuose kaip savivaldybė, teritoriniuose gyvenamųjų vietovių vienetuose ar jų grupėse. Įstatymas neriboja bendruomeninių organizacijų, veikiančių toje pačioje teritorinėje vietovėje, skaičiaus – viena gyvenamoji vietovė gali turėti kelias nepriklausomas teritorines bendruomenines organizacijas. Kaimo gyvenamosios vietos bendruomenėms priskiriamos miestelių, kaimų ir vienkiemų bendruomeninės organizacijos. Taigi, jeigu kaimo bendruomenių atveju geografinės erdvės dedamoji yra kaip atributas, padedantis apibrėžti socialinę grupę, kurioje susiformavo, bei leidžiantis daryti prielaidas apie tokios bendruomenės narius ir socialinius ryšius tarp jų, kaimo bendruomeninių organizacijų atveju geografinės erdvės dedamoji naudojama aiškioms veiklos riboms apibrėžti, taigi yra neatsiejama ir būtina.

Vis tik savo turiniu bendruomenė ir bendruomeninė organizacija skiriasi mažai – abiem būdinga panaši sandaros elementų visuma. Abiejų veikla ir efektyvumas priklauso nuo – žmogiškųjų išteklių, jų socialinio kapitalo. Tiek bendruomenėje, tiek bendruomeninėje organizacijoje svarbesni jungiamieji ryšiai – jie stiprina struktūrą: tokios dažnomis ir kokybiškomis sąveikomis grįstos struktūros tampa savireguliuojančios ir save skatinančios, vadinasi, ir funkcionalesnės. Bendruomenė ir bendruomeninė organizacija negali funkcionuoti ir be lyderio. Lyderystė apibrėžiama kaip socialinės įtakos procesas, kurio metu asmuo geba sutelkti kitų pagalbą ir palaikymą bendro tikslo pasiekimui (Chemers, 2014). Lyderystė, kaip vaidmuo, apibrėžiama visuotinai priimtomis normomis (lyderio atveju tai būtų: aktyvus veikimas, atsakomybės prisiėmimas, aiškių vertybių, vizijų turėjimas ir jų laikymasis ir pan.), kurias vaidmens atlikėjas privalo priimti ir stengtis laikytis kad išpildytų vaidmenį. Lyderis bendruomenėje svarbus išlaikant ir stiprinant ryšius, bendruomeninei organizacijai jis yra veiklos organizavimo ir vykdymo, užsibrėžtų tikslų

¹³ Lietuvos Respublikos bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymas, TAR, 2018-12-21, Nr. 21110. Galiojanti suvestinė redakcija 2020-09-01.

pasiekimo garantas. Jokia bendruomeninė organizacija negali egzistuoti be formalaus lyderio – bendruomenės pirmininko.

Bendruomenei bei bendruomeninei organizacijai svarbi ir riba. G. Crow teigimu, narystė bendruomenėje turi būti ribota, nes ji teikia naudą. Teigiama, kad „sistema privalo nuolat palaikyti tam tikras ribas tarp savęs ir aplinkos, nes priešingu atveju išnyks ir taps kitos sistemos dalimi (cituota iš Leonavičius, Genys, 2014:121-122). Bendruomenės atveju minima riba nebūtinai turi būti fizinė. Tai požymiai, kurie leidžia identifikuoti individo priklausymą tam tikrai bendruomenei. Bendruomeninės organizacijos atveju riba yra aiškesnė ir lengviau identifikuojama – dažniausiai aiškiai apibrėžta ir įvardinta veiklos teritorija, taip pat narių sąrašai. Šį konkretumą lemia bendruomeninės organizacijos prigimtis, kurią vienareikšmiškai galima įvardinti esminiu skirtumu tarp bendruomenės ir bendruomeninės organizacijos. Bendruomenei būdingas kilmės natūralumas, ji „natūraliai pasireiškianti, o ne sąmoningai sukurta ir grindžiama apibrėžtų tikslų“ (Bruce, Yerley, 2016:155). Tai pirminė socialinės organizacijos forma, todėl čia veikia (formavimosi ir funkcionavimo pradžioje) natūralios socialinės sąveikos (Baršauskienė, Leliūgienė, 2001). Bendruomenė atsiranda ne iš tikslingo poreikio, o natūraliai ir neskatinamai. O bendruomeninė organizacija kuriama tikslingai. Tai socialinio organizavimosi priemonė bei su ja įgyjamos juridinio asmens galios.

Įvardinti panašumai suponuoja, jog bendruomeninė organizacija iš esmės yra institucionalizuota bendruomenė, įgalinta veikti savivaldos lygmeniu bei pirmiausia skirta gyvenimo kokybei (materialiai ir nematerialiai) gerinti. Bendruomenė ir bendruomeninė organizacija – panašios prigimties socialinės struktūros, savo veiklos funkcionalumą grindžiančios žmogiškaisiais ištekliais ir socialinės sąveikos rezultatais, todėl, natūralu, neretai yra tapatinamos. Teritorijų vystymo kontekste bendruomeninė organizacija neabejotinai yra efektyvesnė. „Tai tam tikras savivaldos lygmuo, jos nariams leidžiantis įvairiomis dalyvavimo formomis prisidėti prie teritorijų vystymo sprendimų priėmimo. Vis tik, stipri bendruomenė (socialinis kapitalas, riba / tapatybė, lyderio figūra) yra veiklios ir funkcionalios bendruomeninės organizacijos pamatas“ (Ščerbinskaitė, 2020: 320).

2.4. Kaimo vietovių gyvybingumo samprata ir kaimo bendruomeninių organizacijų veiksnio vertinimas

Kalbant apie šalies kaimiškųjų vietovių vystymą, viešojoje, politinėje bei mokslinėje sferose vienu iš uždavinių ar siekių neretai įvardijamas gyvybingumas (angl. *vitality*) – jo išlaikymas bei stiprinimas. Nors pats terminas „gyvybingumas“ gana plačiai naudojamas, jo samprata – nevienareikšmiška ir labai abstrakti, neretai – ir visai neapibrėžiama (net ir norminiuose teisės aktuose). Lietuvos Respublikos žė-

mės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymo¹⁴ antro skirsnio trečiajame straipsnyje įvardijamas toks vienas iš plėtros politikos tikslų: „Taikant tolygios regionų plėtros ir socialinių ekonominių skirtumų mažinimo priemones, palaikyti kaimo vietovių gyvybingumą.“ Tačiau gyvybingumo samprata šiame įstatyme neapibrėžiama. Panašią situaciją galima stebėti ir Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programoje¹⁵ – „kaimo vietovių gyvybingumo“ didinimas programos tekste minimas 8 kartus, tačiau pati samprata nepateikiama, ją interpretuoti galima tik iš teksto turinio. Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltojoje knygoje¹⁶ gyvybingumas įvardintas vienu iš keturių kaimiškų vietovių iššūkių, pagal kuriuos formuota nacionalinė plėtros politika. Nors terminas ir šiame strateginiame dokumente aiškiai neapibrėžtas, dokumento tekste galima rasti nurodomą tiesioginę gyvybingumo sąsają su gyventojų skaičiumi ir pastarojo priklausomybę nuo vietovės patrauklumo: „Mažėjant gyventojų tankumui kaime, mažėja ekonominis kaimo potencialas, traukiasi svarbiausių viešųjų paslaugų tinklas, todėl blogėja gyvenimo kokybė ir silpnėja kaimo vietovių potencialas atkurti žmogiškuosius išteklius. Susiformuoja uždaras ratas, kuomet viena kitą apibrėžia kaimo žmonių populiacijos dydis ir kaimo perspektyvos. Kaimo vietovių gyvybingumą galime padidinti tik pritraukdami naujų gyventojų iš miesto, skatindami grįžti emigravusius piliečius. Gyvenimo kaime patrauklumą turi padidinti geresnis susisiekimas ir elektroninės paslaugos, viešųjų paslaugų prieinamumas bei aktyvios kaimo bendruomenės“ (Žemės ūkio ministerija, 2019:12).

Semantiškai gyvybingumo terminas pirmiausia sietinas su gyvybės mokslais ir aiškinamas kaip organizmo gebėjimas panaudoti augimui maisto medžiagas ir kitus išteklius (Yiull, 2021). Šią sampratą paralelę galima brėžti ir kaimo vietai nagrinėjant ją kaip kompleksinę sociogeografinę erdvę, kurioje persipina gamtinė, demografinė, socialinė, infrastruktūros bei kitos dedamosios. Šiuo atveju kaimo gyvenamosios vietovės augimui būtinos „maistinės medžiagos“ kiekvienai iš dedamųjų yra skirtingos. Tai apsunkina procesą – kaimo gyvenvietės, kaip sistemos, augimą sunku įvertinti visapusiškai. Kaimo vietovės gyvybingumo kompleksškumą pabrėžia ir vienas plačiausiai jį nagrinėjusių mokslininkų E. Koomen'as. Šį procesą jis traktuoja ne kaip augimą, o gebėjimą išlikti jį supančioje aplinkoje.

¹⁴ Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas, Žin. 2002-07-17, Nr. 72-3009. Suvestinė redakcija nuo 2022-01-01.

¹⁵ Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 metų programa(versija 12.2), patvirtinta Europos Komisijos 2015-02-13 sprendimu Nr. C(2015)842 (Su paskutiniu pakeitimu, patvirtintu Europos Komisijos 2020-10-16 sprendimu Nr. C(2020)7250). Nuoroda: <https://zum.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/kaimo-pletra/lietuvas-kaimo-pletros-2014-2020-m-programa/programa-2>.

¹⁶ Žemės ūkio ministerija. 2019. *Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltoji knyga. Nacionalinės politikos iššūkiai, uždaviniai ir veiksmai iki 2030 m.*, Vilnius: Žemės ūkio ministerija.

Anot jo, „kaimiškų vietovių gyvybingumas yra gana plati samprata, sietina su kaimiškų vietovių gebėjimu įveikti problemas, tokias kaip mažėjanti žemės ūkio gamybos svarba, ir veikti kaip santykinai nepriklausomi subjektai, išgyvenantys be išorinės pagalbos“ (Koomen, 2011:2). Nepaisant pažymėto kaimiškų vietovių gyvybingumo sampratos platumo, autorius jį vertina remdamasis gana siaura keturių rodiklių grupe, kurią sudaro: (1) vietovės gyventojų skaičius, (2) amžiaus struktūra, (3) užimtumas bei (4) socialinė infrastruktūra.

Siaura vertinimo kryptis būdinga ir kitiems kaimo vietovių gyvybingumą nagrinėjusiems užsienio ir Lietuvos mokslininkams. Socioekonominiu požiūriu kaimiškų vietovių gyvybingumą vertino B. Yust'as bei J. Memken'as (2000). Remdamiesi socialinių sistemų teorija, vietovės gyvybingumą jie analizavo būstų ir namų ūkių charakteristikomis. Demografiniu požiūriu (vertinant kaimo gyvenamojoje vietovėje gyvenančių žmonių skaičių, struktūrą bei jų migracijos srautus) kaimiškų vietovių gyvybingumas vertintas G. Kuliešiaus ir L. Pareigienės (2014). V. Atkočiūnienė ir G. Kaminaitė (2017), analizuodamos Lietuvos teminius kaimus, kaip varomąsias jų vystymosi galias, stiprinančias vietos gyvybingumą, nagrinėjo vietos kultūrinius-ekonominius atributus: amatų plėtojimą, vietinio turizmo organizavimą ir paslaugų teikimą, liaudies tradicijų puoselėjimą, verslo pradžią, papildomas pajamas, turistų pritraukimą, kulinarinio bei kultūrinio paveldo pristatymą. A. Poviliūnas Žemės ūkį įvardijo Lietuvos kaimo gyvybingumo veiksniumi (Poviliūnas, 2012).

Kaimiškų vietovių gyvybingumas neretai vertinamas ir socialinio kapitalo aspektu – bendruomeniškumo, lyderystės apraiškomis ar net tiesiogiai jį siejant su vietos bendruomenės gyvybingumu (Turcanu, 2012; Etuk, 2012; Bruin et al., 2006). Pastarasis sugretinimas randamas ne tik moksliniuose darbuose, bet ir politinėse gairėse. Pavyzdžiui, Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltojoje knygoje kaimo bendruomenių stiprinimas išskiriamas kaip vienas iš veiksnių kaimo gyvybingumo didinimui. Vis tik, gyvybingos bendruomenės, kaip ir gyvybingos kaimo gyvenamosios vietovės, neturi vienareikšmio apibrėžimo bei neretai yra patvarių, funkcionalių ar kompetentingų bendruomenių sinonimas (Grigsby, 2001; Roseland, 2000; Nefas, 2007). O ir pasirenkami vertinimo rodikliai pasižymi ne ką mažesne nei kaimo vietovių gyvybingumo įvairove. Skirtingi autoriai bendruomenių gyvybingumą vertina gamtiniais, kultūriniais, žmogiškaisiais, socialiniais, simboliniais, ekonominiais, infrastruktūros ištekliais, bendrojo bei bendruomenės teikiamo saugumo jausmu, socialiniu įsitraukimu, švietimu, pasitikėjimu, atstovavimo lygiu, priklausymo jausmu, socialinių tinklų dydžiu, lyderystės apraiškomis ir panašiais aspektais (Turcanu, 2012; Lionel, 2014, Etuk 2012; Canadian Council of...2010, Yiull, 2021). Pasirenkamų požiūrių ir vertinimo rodiklių įvairovė neleidžia suformuoti vienareikšmės bendruomenės gyvybingumo sampratos.

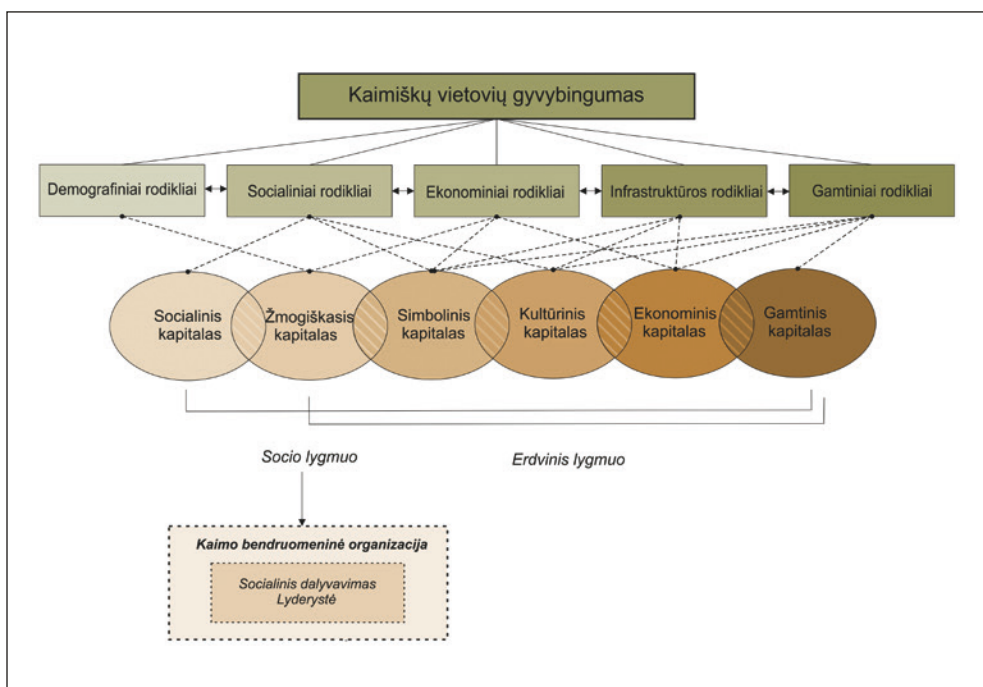
Pavyzdžiui, Kanados socialinės plėtros taryba bendruomenės gyvybingumą apibrėžė kaip gebėjimą klestėti ir keistis, siekiant individualios ir kolektyvinės gerovės atsižvelgiant į bendruomenės narių poreikių ir siekių įvairovę (Canadian Council of...2010). Ši apibrėžtis savo turiniu yra tokia plati, jog ją interpretuoti ir vertinti galima įvairiais – demografiniu, socialiniu, ekonominiu, politiniu ir kitais – požiūriais. Bendruomenės gyvybingumas, kaip ir kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumas, susiduria su apibrėžties problematika: abu apibrėžti bandomi objektai yra struktūriškai ir funkciškai sudėtingi, todėl visapusiškai charakterizuoti jų turinį nėra lengva. Bent kol kas šie terminai tokių apibrėžimų neturi, tad minėtas kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumo sugretinimas su bendruomenės gyvybingumu (ar patvarumu, funkcionalumu ir pan.) nėra prasmingas, nes vieną nevienareikšmį terminą bandoma paaiškinti kitu nevienareikšmiu terminu.

Pateikti kaimo vietovių gyvybingumo vertinimo rodiklių pavyzdžiai leidžia teigti, jog jie – situatyvūs, dažnai kiekybiniai, galimai priklausantys nuo tyrėjo tikslų, duomenų prieinamumo ir / ar pasirinkto požiūrio. E. van Rij'us ir E. Koomen'as (2010) savo darbe pristato tris kokybiškai skirtingus požiūrius: (1) žemės ūkio-kaimo (angl. *an agri-rural discourse*), kuris grindžiamas ūkininkavimo formų įvairove, tenkinančia visuomenės natūralių produktų, švaraus vandens, vaizdingo krašto-vaizdžio, vietovės rekreacijos potencialo poreikius; (2) taikomąjį (angl. *utilitarian discourse*), kuris grindžiamas visuminės naudos maksimizavimu (remiantis juo, kaimo gyvenamoji vietovė turi maksimaliai realizuoti savo ekonominį potencialą ir būti visiškai integruota į būsto, rekreacijos, maisto gamybos ir visų rūšių ne žemės ūkio ekonominės veiklos rinkas); bei (3) hedonistinį (angl. *hedonistic discourse*), pagal kurį kaimo vietovių estetika yra laikoma viešąja gėrybe, suteikiančia gereną gyvenimo kokybę. Šie požiūriai sietini su skirtingais kaimiškų vietovių vystymo poreikiais, brėžia skirtingas tyrimo bei plėtros politikos kryptis, reikalauja skirtingų vertinimo rodiklių, tad ir formuoja skirtingas kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumo sampratas.

Apžvelgus užsienio ir Lietuvos autorių pateiktus požiūrius, galima išskirti penkias rodiklių grupes, kuriomis, atskirai ar apjungiant, dažniausiai bandoma apibrėžti kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumą. Tai demografiniai, socialiniai, ekonominiai, infrastruktūros bei gamtiniai rodikliai. Jais bandoma įvertinti vietos žmogiškąjį, socialinį, simbolinį, kultūrinį, ekonominį, gamtinį kapitalus (5 pav.) bei jų įgalinimą. Vis tik, kiekybinių ir / ar kokybinių verčių šiems kapitalams, kurie neretai yra tarpusavyje persipynę ir abipusiškai priklausomi, suteikimas yra sudėtingas. Kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumas dažniausiai vertinamas ne visapusiškai, o atskiromis sudėtinėmis dalimis, todėl ir pati kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumo samprata vis dar nėra vienareikšmiškai apibrėžta.

Apibendrinant galima teigti, jog kaimo vietovės gyvybingumo sampratos aiškinimui būdingos trys kryptys. Pirmuoju atveju gyvybingumas aiškinamas vidi- nių resursų įgalinimu. Tai plati ir daug laisvės interpretacijai paliekanti samprata. Ją puikiai nusako E. Koomen' o pateiktas kaimo vietovės gyvybingumo aiškinimas. Šiuo atveju kaimo vietovė, kaip analizuojamas objektas, yra per daug kompleksiš- kas, t. y. jis turi aibę skirtingų vidinių resursų – ekonominių, socialinių, demogra- finių, kultūrinių, gamtinių bei kitų. Vadovaujantis šiuo aiškinimo požiūriu visa tai apjungti į vieną visumą ir suteikti vienareikšmę kaimo vietovės gyvybingumo ver- tę yra beveik neįmanoma. Antruoju atveju gyvybingumas tapatinamas su konkre- čiais rodikliais ar jų grupe. Tokį gyvybingumo aiškinimo požiūrį puikiai iliustruo- ja minėti taikomasis ir hedonistinis požiūriai. Tai koncentruota kaimo vietovės gy- vybingumo aiškinimo kryptis. Savaiame nulemdamas sampratos aiškinimo kryptį, šis požiūris eliminuoja jai nereikšmingas kaimo vietovės, kaip objekto, sudėtinės dalis. Pavyzdžiui, kaimo vietovės gyvybingumas vertinamas išskirtinai demogra- finėmis vertėmis. Trečiuoju atveju gyvybingumas tapatinamas su kitų kaimo vie- tovėse esančių elementų gyvybingumu. Vis tik, jei pastarasis gyvybingumas nėra aiškiai apibrėžiamas ir / ar pamatuojamas, kaimo vietovės gyvybingumo suvoki- mas taip pat lieka sudėtingas.

Šio darbo kontekste svarbi 2016 metų mokslo studija „Kaimiškų regionų gyvybingumo veiksniai“ (Vidickienė et al., 2016). Joje kaimo vietovės gyvybingu- mo sampratos aiškinimo pagrindas, kaip ir koncentruotojo požiūrio atveju, yra demografinė dedamoji: „jokia gyvenamoji vieta, nepaisant ten esančių gyvena- mujų, verslo ir viešosios paskirties statinių ir kitų fizinės infrastruktūros objektų, negali būti laikoma gyvybinga, jeigu joje nėra gyventojų“ (Vidickienė, 2016:11). Nurodoma aiški skirtis tarp gyvybingos ir negyvybingos kaimo vietovės. Šis skirs- tymas lengvai pritaikomas Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių tinklui: kaip jau minėta anksčiau, 2011 metų duomenimis, šalyje buvo 4 201 negyvybinga (be gy- ventojų / negyvenama) kaimo gyvenvietė, visos likusios, turėdamos kad ir vie- ną gyventoją, yra laikomos gyvybingomis (Kriaučiūnas, Ščerbinskaitė, 2019). Disertacijos tyrime svarbus ir šios mokslo studijos autorių pateikiamas gyvybin- gumo sampratos papildymas. Teigiama, kad visi pokyčiai, teigiami ar neigiami, kaimo teritorijose turėtų būti traktuojami kaip „veiksnių, darančių įtaką kaimo gyvybingumui, panaudojimo / nepanaudojimo pasekmė“ (Vidickienė, 2016:89). Ši prieiga aiškiai nurodo ne tik tai, kad skirtingų kaimo vietovių gyvybingumą gali lemti skirtingi veiksniai, bet ir tai, kad jų įtaka yra sąlyginė – jie įgalinami arba ne. Taigi, iš tyrėjų nereikalaujama visapusiškos visų įmanomų veiksnių analizės, prie- šingai – leidžiama nagrinėti pavienius, atskirų kaimo gyvenamųjų vietovių gyvy- bingumo veiksnius bei jų (ne)įgalinimą.

6 pav. Kaimo vietovių gyvybingumo vertinimo ir kaimo bendruomeninės organizacijos tyrimo sąsaja

Disertacijos tyrime remiamasi dviejų autorių gyvybingumo aiškinimais. E. Koomen prieiga, pagal kurią gyvybingumas pirmiausia yra suvokiamas kaip „gebėjimas išlikti“ (išsaugoti gyvenamosios vietovės gyventojus), bei ją papildančia D. Vidickienės prieiga, kuri leidžia vertinti įtaką pavienių gyvenamosios vietovės gyvybingumui turinčių veiksnių įgalinimą. Disertacijos tyrime tokiu veiksniu pasirinktos kaimo bendruomeninės organizacijos. Konkrečiau – du anksčiau aptarti su žmogiškaisiais KBO ištekliais susiję atributai – socialinis dalyvavimas ir lyderystės apraiškos (6 pav.). Šie atributai nereikalauja kiekybinių įverčių ir gali būti analizuojami numatyto kokybinio tyrimo rėmuose, duomenis renkant kokybiniu pusiau struktūruotu interviu metodu. Lyderystė arba jos apraiškos yra svarbūs dėl vidinių resursų, tokių kaip žmogiškasis ir socialinis kapitalas, jų mobilizavimas, panaudojimas ir palaikymas. Lietuvos KBO tinklo kontekste lyderystės atributo analizė yra reikšminga dėl tinklo formavimosi šalyje aplinkybių. Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje sparčiau pradėtos steigti prieš šalies įstojimą į Europos Sąjungą. Per dvejų metų laikotarpį buvo įsteigta trečdalis šiandien registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų. Toks kiekybinis šuolis sietinas su išoriniu stimulu – europine bei nacionaline parama. Atsižvelgiant

į mokslininkų įžvalgas, kad posovietinėse šalyse nevyriausybinis sektorius dar tik besiformuojantis ir gana silpnas (Vorevičienė, 2018), galima svarstyti, jog bent dalis šio kiekybinio šuolio galimai buvo paskatintas „iš viršaus“, t. y. nebuvo natūraliai kilusi vietos gyventojų iniciatyva. Ši aplinkybė lyderio poziciją KBO kontekste daro problematišką ir reikalaujančią dėmesio, nes, kaip aptarta anksčiau (2.2 skyrius), nuo jos priklauso ir gyventojų socialinis dalyvavimas. Taigi, bendruomeninės organizacijos šiame darbe nagrinėjamos kaip vienas iš veiksnų, galinčių palaikyti kaimo gyvenamosios vietovės gyvybingumą. Tyrimu siekiant išsiaiškinti ir / ar kaip pasirinktuose tyrimo atvejuose veiksnys įgalinamas.

3. KAIMO BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS LIETUVOJE

3.1. Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo tyrimas

3.1.1. Imties formavimas

Kaimo bendruomeninių organizacijų Lietuvoje tinklas nagrinėtas remiantis VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros 2021 metų pradžioje pateiktu Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadu. Sąvadą sudarė 2 000 elementų. Formuojant tyrimo imtį susidurta su skirtingomis kaimo gyvenamosios vietovės sampratomis, pagal kurias kaimo bendruomeninės organizacijos veiklos teritorija reikšmingai skiriasi. Pagal Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymą¹⁷ kaimo vietovės yra viensėdžiai, kaimo gyvenvietės bei miesteliai, o gyventojų skaičius jose neviršija 3 tūkstančių. Trečiame šio įstatymo straipsnyje patikslinama, jog „mažiau kaip 3 tūkst. gyventojų turintys Lietuvos Respublikos miestai, rajonų miestai bei miesto tipo gyvenvietės, turėję miesto statusą, kaip gyvenamosios vietovės yra laikomi miestais ir įsigaliojus Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymui“., Taigi, šiuo įstatymu nubrėžiama aiški demografinė riba tarp kaimo ir miesto vietovių sampratų. Pagal Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakymą „dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo“¹⁸ kaimo vietovių, kartu ir kaimo bendruomeninių organizacijų, samprata tampa komplikauta ir labai kaiti – ji priklauso ne tik nuo gyventojų skaičiaus pokyčio, bet ir nuo Lietuvos mažosios kultūros sostinės statuso (ne)buvimo fakto: antrajame šio įsakymo skyriuje nurodoma, jog „kaimo vietovė – viensėdis, kaimas, miestelis, miestas ar kita gyvenamoji vietovė, kurios gyventojų skaičius neviršija 3 000. Tam tikrais metais prie kaimo vietovių taip pat priskiriamos daugiau nei 3 000 gyventojų turinčios gyvenamosios vietovės, kurioms tais metais suteikiamas Lietuvos mažosios kultūros sostinės statusas¹⁹. Savivaldybių centrai, nepriklausomai nuo

¹⁷ Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ribų ir jų įstatymas, Žin. 1994-08-05, Nr. 60-1183. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-12-13.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakymas „dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2020-12-17, Nr. 27587. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-01-19.

¹⁹ Mažosios kultūros sostinės statusas Lietuvos kultūros taryba kasmet suteikiamas dešimčiai šalies gyvenamųjų vietovių 2021 metais šis statusas buvo suteiktas: Valkininkams, Krakėms, Barstyčiui, Klausučiams, Tiltagaliui, Juodeikiams, Veliuonai, Nevarėnams, Deltuvai ir Vyžuonomis.

gyventojų skaičiaus, nelaikomi kaimo vietovėmis“. Taigi, pagal tai kaimo bendruomeninėmis organizacijomis laikomos ir miesto statusą turinčiose gyvenvietėse veikiančios bendruomeninės organizacijos. 2021 metų duomenimis, miesto gyvenviečių su mažiau nei 3 tūkst. gyventojų šalyje buvo 38,8 proc. (40 iš 103; 2 iš jų buvo administraciniai savivaldybių centrai) (1 lentelė) (Oficialiosios statistikos portalas, 2021).

Remiantis Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymu²⁰, kaimiškų vietovių dalis šalyje dar didesnė. Šiame įstatyme kaimo vietovė apibrėžiama kaip „gyvenamoji vietovė, kurios gyventojų skaičius neviršija šešių tūkstančių“. 2021 metais tokią sąlygą išpildė net 60,2 proc. (62 iš 103) miesto statusą turėjusių gyvenviečių (Oficialiosios statistikos portalas, 2021). Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakyme „dėl Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemonės „LEADER“ veiklos srities „Parengiamoji parama“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo“²¹ bei Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakyme „dėl vietos plėtros strategijų, įgyvendinamų bendruomenių inicijuotos vietos plėtros būdu atrankos taisyklių patvirtinimo“²² kaimo gyvenvietė apibrėžiama detaliau: „Kaimo vietovė – viensėdis, kaimas, miestelis ar miestas, kurio gyventojų skaičius neviršija 6 tūkst.; savivaldybių centrai, nepriklausomai nuo gyventojų skaičiaus, nelaikomi kaimo vietovėmis.“ Situatyvinė ir nevienareikšmiška kaimo vietovės samprata teisiniuose šalies aktuose lemia taikomąjį neapibrėžtumą bei tyrimo objekto problemišumą.

Tai, kad į Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadą įtrauktos ir miesto statusą turinčiose gyvenvietėse veikiančios bendruomeninės organizacijos ir kad sąvadas yra sudaromas kelių duomenų šaltinių savivaldybių administracijų (žemės ūkio skyrių), vietos veiklos grupių (VVG) bei atitinkamų savivaldybių bendruomenių sąjungos pateikiamų duomenų – pagrindu, leidžia daryti prielaidą, jog sąvadas formuotas remiantis viena iš Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos pateiktų sampratų (tokiam sprendimui pagrindo suteikia dokumentas „Bendruomenės inicijuotos vietos plėtros gairės vietos subjektams“, kur nurodoma, jog „nacionalinės arba regioninės valdžios institucijos turėtų nu-

²⁰ Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas, Žin. 2002-07-17, Nr. 72-3009. Suvestinė redakcija nuo 2022-01-01.

²¹ Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „dėl Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programos priemonės „LEADER“ veiklos srities „Parengiamoji parama“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo, TAR, 2014-12-04, Nr. 18942. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-05-05.

²² Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „dėl vietos plėtros strategijų, įgyvendinamų bendruomenių inicijuotos vietos plėtros būdu atrankos taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2015-05-05, Nr. 6718. Galiojanti suvestinė redakcija 2021-06-12.

rodyti, kurio tipo vietovės atitiks reikalavimus arba jų neatitiks“ (Bendruomenės inicijuotos vietos...,2014:16)). Vis tik, dalis sąvade esančių organizacijų neatitinka ir jų: sąvade pateikiamos organizacijos, registruotos miestuose, turinčiuose administracinio centro statusą (Elektrėnai, Kalvarija, Mažeikiai), bei miestuose, 2021 metų Oficialiosios statistikos portalo duomenimis, turėjusiuose daugiau nei 3 tūkst. (Nemenčinė, Vievis, Švenčionėliai ir kt.) ar 6 tūkst. (Garliava, Kuršėnai ir kt.) gyventojų. Pastarųjų įtraukimo į sąvadą priežastį dėl turėto Lietuvos mažosios kultūros sostinės statuso galima pagrįstai atmesti – šios miesto gyvenvietės su jose registruotomis bendruomeninėmis organizacijomis sąvade pateikiamos bent dvejus metus iš eilės, o mažosios kultūros sostinės statusas suteikiamas tik vieneriems metams.

Visų sąvade esančių bendruomeninių organizacijų įtraukti į tyrimo imtį kaip *de facto* atitinkančias įsakyme pateiktą kaimo vietovės apibrėžtį neleidžia tiek pačio sąvado sudarymo principas, tiek jo turinio ypatybės (tai detaliau aptariama tolesniuose poskyriuose).

Tyrimo imtis formuota remiantis teisinės kaimo vietovės samprata LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymo pagrindu, atsižvelgiant į gyvenvietės statusą, t. y. į tyrimo imtį įtraukiant gyvenvietes, turinčias miestelio, kaimo, viensėdžio bei geležinkelio stoties gyvenvietės statusą, ir neatsižvelgiant į gyventojų skaičių jose (t. y. kaimo gyvenvietės, turėjusios daugiau nei 3 tūkst. gyventojų, į imtį įtrauktos dėl teisinio gyvenvietės statuso nepakeitimo fakto). Siekiant nustatyti, kurie sąvado elementai išpildo tyrimo objekto sąlygą, atlikta sąvado bei Juridinių asmenų registre (toliau – JAR) KBO pateikiamų duomenų turinio analizė. Tyrimo imties tikslinimo metu į ją nebuvo įtrauktos bendruomeninės organizacijos, kurios:

- a) registruotos ir veikė miesto gyvenvietėje arba jos dalyje. Organizacijos veiklos teritorija buvo nustatyta atliekant JAR pateiktų veiklos ataskaitų, aiškinamųjų raštų turinį, pvz.: „Mūsų organizacijos tikslas vienyti *miesto gyventojus* [...]“; „Asociacijos misija – įvairiomis formomis įtraukti *miesto bendruomenę* į visuomeninę veiklą [...]“; „Tai savarankiška bendruomeninė organizacija, vienijanti *Žiežmarių miesto gyventojus*“; „Pagrindinė Akmenės bendruomenės veikla yra suburti *Akmenės miesto gyventojus* bendruomenės problemoms spręsti“, n=30;
- b) registruotos mieste, jų veiklos teritorija – miesto bei besiribojančios kaimo gyvenvietės. Iš tyrimo imties tokios KBO išmestos dėl ribotos galimybės nustatyti organizacijos veiklos prioritetus – kokia dalis KBO veiklos yra orientuota į kaimiškų vietovių gyventojų ir gyvenamosios aplinkos problemas, poreikius bei kokia dalis vykdomos veiklos tenkina miesto gyvenvietės interesus, n=7;

- c) organizacijos pavadinime turi nuorodą į miesto gyvenvietę, yra registruotos mieste, JAR ataskaitose veiklos teritorija neapibrėžta, n=29;
- d) organizacijos pavadinime turėjo nuorodą į miesto gyvenvietę, yra registruotos mieste (pagal sąvade pateikiamus duomenis), JAR nepateikta nė viena ataskaita, n=15.

Peržvelgus sąvadą generalinė visuma sumažėjo 4,05 procento – išbraukta 81 pagal apibrėžtus požymius, miesto gyvenvietėse registruota ir veikianti bendruomeninė organizacija. Į tyrimo imtį taip pat nebuvo įtrauktos 7 bendruomeninės organizacijos, turinčios religinių bendruomenių požymių, tokių kaip pavadinimas, keliama tikslai, veiklos pobūdis. Remiantis Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 4 str.²³, „religinė bendruomenė yra asmenų grupė, siekianti įgyvendinti tos pačios religijos tikslus“, todėl savo veiklos pagrindu negali būti tapatinama su kaimo bendruomeninėmis organizacijomis. Atlikta JAR duomenų turinio analizė neleido nustatyti aiškaus minėtų organizacijų veiklos pagrindo, organizacijų tikslai ir / ar uždaviniai sietini tiek su gyvenimu kaimo vietovėje, tiek su religiniais interesais, arba nėra pateikiamas visai. Dėl kylančių neaiškumų ir statistinio nereikšmingumo (0,35 proc. generalinės visumos) minėtos bendruomeninės organizacijos nebuvo įtrauktos į tyrimo imtį. Galutinė tiriamoji imtis – 1 913²⁴ kaimo bendruomeninės organizacijos.

Svarbu pabrėžti, jog sąvade esantis ir realybėje į KBO tinklą patenkančių kaimo gyvenviečių skaičius skiriasi, nes nereta KBO vienaip ar kitaip veikia keliose ar keliolikoje kaimo gyvenviečių. Tikslų KBO tinklui priklausančių gyvenviečių skaičių nustatyti sunku dėl pačių juridinių asmenų veiklos ribų neapibrėžtumo – vienos KBO savo veiklos ribas apibrėžia konkrečiai įvardindamos kaimo gyvenvietes, kitos jas brėžia seniūnaitijos ar seniūnijos ribomis, ar dar abstrakčiau – „aplinkinėmis“, „kaimyninėmis“ gyvenvietėmis. Dėl minėto neapibrėžtumo tiek statistiniams skaičiavimams, tiek kartogramų rengimui bei teritorinei kaimo bendruomeninių organizacijų analizei buvo naudotos kaimo gyvenvietės, kuriose yra registruotos (arba atskirais atvejais veikiančios) KBO, traktuojant jas kaip bendruomeninių organizacijų veiklos „centrus“. Didžiosios KBO dalies registracijos ir veiklos teritorijos sutapo, likusi dalis, greičiausiai, dėl materialinės bazės (patalpų, kuriose galėtų registruoti organizaciją) savo gyvenvietėje nebuvimo buvo registruota

²³ Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, Žin., 1995, Nr. 89-1985. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-09-07.

²⁴ Galutinė imtis – 1 913: 2021 metų sąvado turinio analizės metu nustatyta, jog iš jo išbraukta 2020 metai jame buvusi Kauno rajone registruota ir pagal VI Registrų centro Juridinių asmenų registro 2021 metų duomenis aktyviai veikianti kaimo bendruomeninė organizacija.

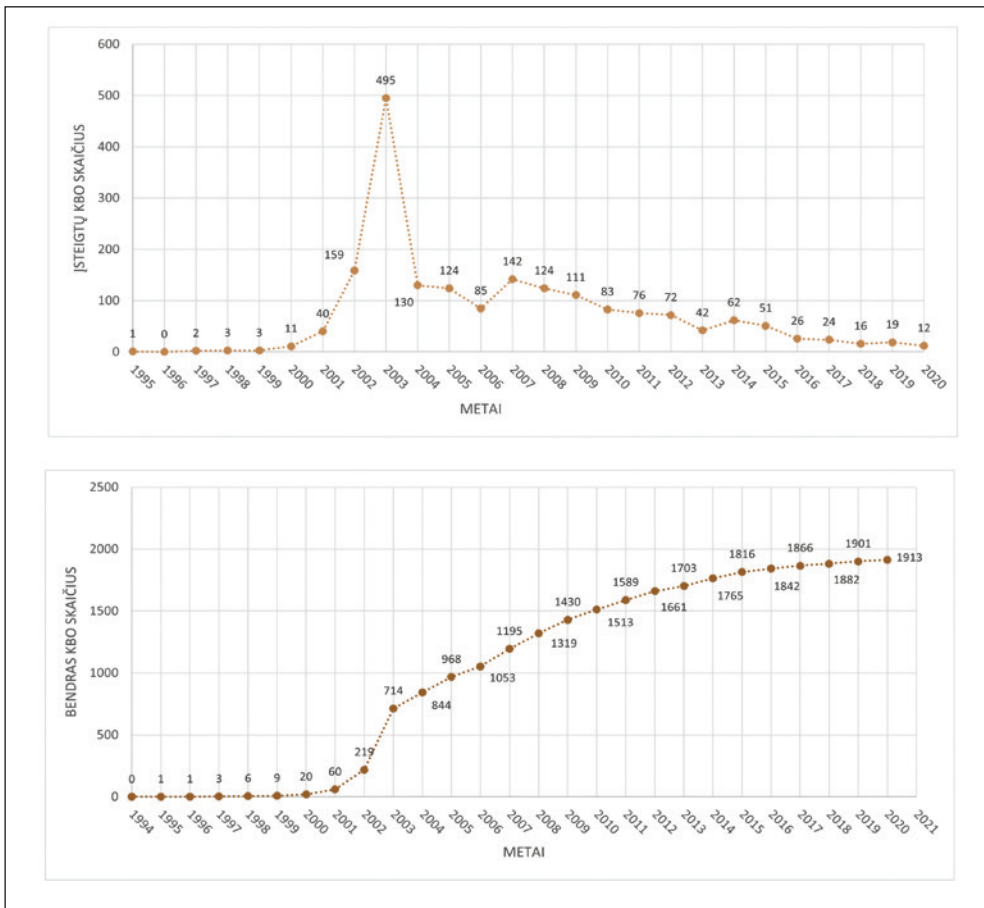
miestuose. Tokiu atveju, pasitelkiant JAR išteklius, buvo nustatoma reali organizacijos veiklos teritorija, ją kartogramoje žymint kaip minėtą veikos „centrą“.

3.1. 2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo charakteristikos

Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje steigtis pradėjo XX a. paskutiniajame dešimtmetyje (7 pav.), o XXI a. pradžioje prasidėjo jų sąjūdis, S. Nefo teigimu, besitęsęs iki 2015-ųjų (Žiliukaitė, 2006; Nefas, 2018:51). Ryškiausias šio sąjūdžio kiekybinis šuolis būdingas 2002–2003 metų laikotarpiui, kuomet kasmetis naujai įsteigtų KBO skaičius būdavo tris ir daugiau kartų didesnis už praėjusių metų. Minėtu laikotarpiu įsteigta daugiau nei trečdalis tiriamoje imtyje esančių kaimo bendruomeninių organizacijų. Toks šuolis sietinas su stojimu į Europos Sąjungą (ES) laikotarpiu bei ES SAPARD programos parama. 2004-aisiais naujai įsteigtų kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius gerokai sumažėjo – iš prieš tai buvusio 300 proc. priaugio, beliko tik 18,2 procentai. Vis tik, šiuo laikotarpiu neigiamą naujai įregistruojamų organizacijų pokytį dėl naujo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso įsigaliojimo ir jo nulemtos pakitusios NVO registravimo tvarkos patyrė ne tik KBO, bet visos nevyriausybinės organizacijos. Anot R. Žiliukaitės, „vienas galimų veiksnių, lėmusių šį sumažėjimą – mokesčiai, susiję su organizacijos įregistravimu (notarui, už steigiamo juridinio asmens dokumentų atitikimo įstatymų reikalavimams patvirtinimą, Juridinių asmenų registruui už įregistravimą ir duomenų tvarkymą)“ (Žiliukaitė, 2006:24). Atvejų tyrimo metu gauta informacija leidžia pagrįstai svarstyti šio veiksnio reikšmingumą – finansiniai kaštai atitinkamu laikotarpiu galėjo būti ir, greičiausiai, neretai tebėra kliūtis kaimo bendruomeninių organizacijų steigimui, ypač mažose, su sociodemografiniais iššūkiais susiduriančiose kaimo gyvenvietėse. Nuo pat 2005 iki 2021 metų naujai įregistruotų kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius neviršijo 2004 metų priaugio ir kasmet vis mažėja, o 2020 metais siekė tik 0,68 procento.

Atliekant JAR turinio analizę bei tyrimo objekto požymio pagrindu suformuojant tiriamąją imtį, iškilo pagrįstų abejonių sąvado turinio patikimumu – ar sąvade pateikiama visa Lietuvoje registruotų KBO generalinė visuma. Kaip jau minėta anksčiau, sąvadas rengiamas kelių duomenų šaltiniu pagrindu ir nuo to, kuris šaltinis pateikia ir / ar atnaujina informaciją apie KBO konkrečioje savivaldybėje, priklauso, kiek ji atspindi realybę – tiek patį KBO skaičių savivaldybėje, tiek jų vienijamų narių skaičių, kita. Pavyzdžiui, vietos veiklos grupės (VVG), vienijančios kaimo bendruomenines organizacijas, veikia narystės pagrindu, tad informaciją gali turėti tik apie savo nares, o ne visas jos veiklos savivaldybėje registruotas kaimo bendruomenines organizacijas. Galimus realių ir sąvade pateikiamų duomenų

neatitikimus patvirtina 2021 metų sąvado turinio analizė²⁵. Jos metu tikslinant duomenis, nustatyta jog tik 11 iš 25 naujai, lyginant su 2020 metų duomenimis, sąvade įrašytų KBO buvo įsteigta paskutiniais metais, t. y. laikotarpiu nuo 2020 metais paskelbto sąvado iki 2021 metais paskelbto sąvado. Likusios jau kiek laiko vykdė savo veiklą, pavyzdžiui, 8 jų buvo įsteigtos daugiau nei prieš 7 metus. Remiantis šiais „naujų“ KBO ypatumais, galima daryti prielaidą, jog informacijos apie jas šaltinis buvo viena iš narystės pagrindais veikiančių organizacijų. Nors nefiksuotų kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius yra statistiškai nežymus, šis netikslumų faktas pažymi sąvado patikimumo problemą.

7 pav. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų statistika pagal metus (duomenys: VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2021)

²⁵ Pagal kasmet atnaujinamą sąvado informaciją tyrimo imtis (bei kartograma) buvo tikslinta kelis kartus.

Kitas šaltinio patikimumo klausimas: „Kokia imties elementų dalis yra realiai veikiančios organizacijos, kaip pabrėžiama pačiame sąvado pavadinime?“ Dabartinės lietuvių kalbos žodyne žodis „veikti“ aiškinamas reikšme „reikšti energiją, užsiimti kuomet, dirbti, daryti; daryti poveikį; reikšti galią“ (Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema, 2020). Taigi, veikimas, remiantis šia apibrėžtimi, yra daugiasluoksnius bei gali būti vertinamas įvairiais aspektais, todėl ir imties elementų grupavimas į veikiančius ir neveikiančius yra sudėtingas procesas ir dažnai negali turėti vienareikšmės priegigos ir išskyrimo. Dėl šios priežasties KBO vertinimai pagal veikimo kriterijų gali būti tik tendencijas pažymintys, o ne apibendrinančio pobūdžio.

Siekiant įvertinti į imtį patekusių kaimo bendruomeninių organizacijų veiklą „užsiimti kuomet, dirbti, daryti“ reikšme, buvo nagrinėtas jų atskaitomybė. Asociacijos metinius ataskaitų rinkinius pagal numatytą tvarką privalo teikti nuo 2015 metų²⁶, tad buvo vertinama, kokia imties elementų dalis teikia šias ataskaitas. Į imtį patenkančios KBO pagal JAR pateikiamus duomenis buvo suskirstytos į 4 kokybiškai skirtingas grupes:

- a) **aktyvios** – KBO, ataskaitas pateikusios už 2019–2020 metus (Pagal Registrų centro pateikiamus duomenis, asociacijų „metinių finansinių ataskaitų rinkinį ar metinę ataskaitą tvirtina visuotinis narių (dalininkų) susirinkimas, kuris turi įvykti per 4 mėnesius nuo finansinių metų pabaigos. Patvirtintas metinių finansinių ataskaitų rinkinys ar metinė ataskaita Registro tvarkytojui pateikiami per 30 trisdešimt dienų nuo jo patvirtinimo momento“²⁷. Finansiniai metai prasideda sausio 1 d. ir baigiasi gruodžio 31 d., imties finansinė atskaitomybė buvo tikrinta 2021 m. kovo 1–4 d. (imtinai)²⁸, tad tik maža dalis KBO jau buvo pateikusios ataskaitas už 2020 metus, todėl buvo vertinamas 2019–2020 metų laikotarpis. Į aktyvių KBO grupę taip pat buvo

²⁶ VĮ Registrų centras. *Asociacijų, viešųjų įstaigų bei labdaros ir paramos fondų metinių finansinių ataskaitų teikimas*. Nuoroda: <https://www.registrucentras.lt/p/758> [tikrinta 2021-02-24].

²⁷ VĮ Registrų centras. *Asociacijų, viešųjų įstaigų bei labdaros ir paramos fondų metinių finansinių ataskaitų teikimas*. Nuoroda: <https://www.registrucentras.lt/p/758> [tikrinta 2021-02-24].

²⁸ Panašiu principu 2021 m. balandžio–lapkričio mėnesiais Lietuvos vietos bendruomenių organizacijų sąjunga atliko Lietuvos bendruomenių organizacijų gyvybingumo tyrimą: tikrinti miesto ir kaimo bendruomenių organizacijų finansinių ataskaitų ir metinių pranešimų, teikiamų VĮ Registrų centrai, rinkinių pateikimo faktas. Ataskaitas tikrinimo metu pateikusios KBO priskirtos „realiai veikiančioms“ / gyvybingoms (Lietuvos vietos bendruomenių organizacijų sąjunga, 2021).

įtrauktos ir 2019–2020 metais įsteigtos kaimo bendruomeninės organizacijos, kurios dar nebuvo pateikusios nė vieno ataskaitų rinkinio;

- b) pusiau aktyvios** – ataskaitų rinkinius pateikusios už 2018 ir vėlesnius metus;
- c) neaktyvios** – nepateikusios nė vieno ataskaitų rinkinio;
- d) likviduojamos** – kurioms pradėtas arba inicijuotas likvidavimo procesas (juridinio asmens likvidavimo procesas gali būti inicijuotas pačios organizacijos, juridinių asmenų registro tvarkytojo, teismo ar kreditorių iniciatyva).

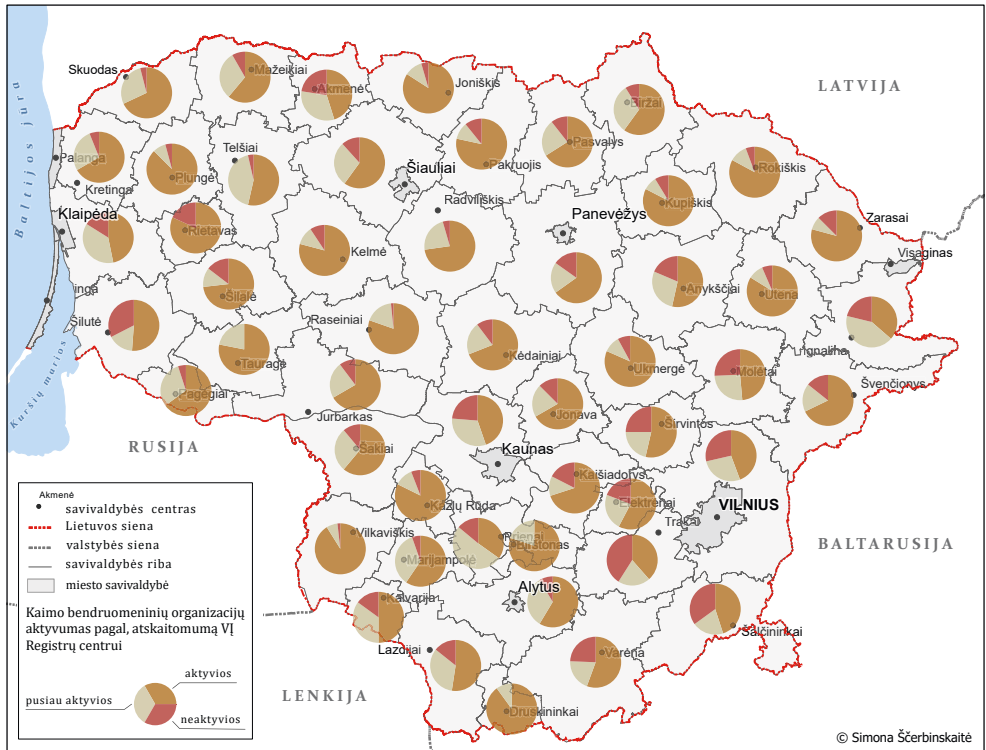
Pagal šį grupavimą aktyvios yra 63,3 proc. imties kaimo bendruomeninių organizacijų (n=1 210), pusiau aktyvios – 23,2 proc. (n=444), neaktyvios – 12,5 proc. (n=240) bei 1 proc. (n=19) organizacijų, kurios yra likviduojamos arba joms inicijuotas likvidavimas. Svarbu pabrėžti, jog ataskaitų nepateikimo faktas nėra KBO neveikimo faktas, o tik finansinio neveikimo ir / arba ribotų žmoniškųjų išteklių, galinčių tokias ataskaitas suformuoti bei pateikti, požymis. Vis tik, pagal Civilinio kodekso pavirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo²⁹ V skyriaus 2.70 straipsnio 4 punktą juridinio asmens likvidavimas juridinių asmenų registro tvarkytojo iniciatyva gali būti vykdomas, jei „juridinis asmuo per penkerius metus neatnaujino savo duomenų juridinių asmenų registre ir yra pagrindas manyti, kad šis juridinis asmuo jokios veiklos nevykdo“. Taigi, dalis neaktyvių KBO grupės organizacijų turi likviduojamų organizacijų požymių.

Analizės rezultatus nagrinėjant stambesniu masteliu, didžiausia neaktyvių kaimo bendruomeninių organizacijų dalis, apjungiant trečią ir ketvirtą grupes³⁰, yra Trakų (41 proc.), Šalčininkų (35 proc.) bei Šilutės (32,6 proc.) rajonų savivaldybėse, Vilniaus, Molėtų ir Širvintų rajonų savivaldybėse tokių KBO yra bent ketvirtadalis (8 pav.). Nė vienos neaktyvios KBO neturėjo tik trys savivaldybės: Birštono, Druskininkų ir Tauragės rajono. Daugiau nei tris ketvirtadalius aktyvių bendruomeninių organizacijų turėjo 16 iš 51 tirtos savivaldybės.

Ataskaitos rinkinių pateikimas, kaip ir aptartas jų nepateikimas, nėra organizacijos veikimo faktas. Turinio analizės metu pastebėta, kad reikšminga dalis pagal ataskaitų pateikimo faktą aktyvių ir pusiau aktyvių KBO yra „aktyviai veikiančios“, t. y. ataskaitų rinkinius teikia, tačiau jose nurodoma, jog per ataskaitinį laikotarpį organizacija jokios veiklos nevykdė bei kai kurios patikslina, jog veiklą atnaujins esant poreikiui: „X bendruomenė įsteigta siekiant apginti bendruomenės interesus, spręsti iškilusias problemas. 2019 metais veiklos nevykdė. 2019 metais pajamų negauta, iš turimų sąskaitoje lėšų sumokėta 39 eurai bankui už paslaugas. Kitų išlaidų nebu-

²⁹ Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, Žin. 2000, Nr. 74-2262. Galiojanti suvestinė redakcija 2022-03-30 – 2022-05-27.

³⁰ Šios grupės apjungtos ir parengtoje „Kaimo bendruomeninės organizacijos pagal atskaitomybę“ kartogramoje (8 pav.).

8 pav. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos vertinimas pagal atskaitomybę VĮ Registrų centrui faktą (duomenys: VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2020; VĮ Registrų centras, 2021)

vo. *X bendruomenė esant poreikiams atnaujins veiklą*“ (ištrauka iš ataskaitos). Galima tik svarstyti, kokios aplinkybės lemia tokio „veikimo“ statuso pasirinkimą: finansinių išteklių stoka likvidavimo procesui pradėti, siekis išsaugoti pačią organizaciją (kaip juridinį asmenį) atitinkamai išsaugant ir galimybę veiklos atnaujinimui ir taip išvengiant finansinių išlaidų organizacijos likvidavimui bei pakartotiniam (atsiradus naujam poreikiui ar naujam lyderiui) organizacijos steigimui ar kita.

Taigi, vienareikšmiškai į klausimą, kiek imtyje esančių kaimo bendruomeninių organizacijų vykdo veiklą, pagal JAR pasiekiamus duomenų išteklius nustatyti sunku, tačiau atliktas tyrimo imties vertinimas bei KBO grupavimas leidžia pagrįstai svarstyti, jog bent 13,5 proc. imties yra riboto veikimo. Sunku atsakyti ir į klausimą, kokia yra tikroji neveikiančių, Juridinių asmenų registre vis dar esančių, tačiau į sąvadą neįtrauktų arba jau išbrauktų organizacijų skaičiaus dinamika. 2020 ir 2021 metų sąvado duomenų palyginimas leidžia pagrįstai teigti, jog tikrasis registruotų KBO skaičius yra reikšmingai didesnis nei šiame tyrime

analizuotas: iš atnaujinto sąvado buvo išbrauktos 2020 metais jame dar buvusios 22 kaimo bendruomeninės organizacijos, tačiau tik 4 iš jų JAR duomenų tikrinimo metu turėjo likviduojamos organizacijos statusą, likusios vis dar buvo registruotos Juridinių asmenų registre (11 jų nebuvo pateikusios jokių ataskaitų, 7 – paskutines ataskaitas pateikė prieš 5 ar daugiau metų arba jose nurodė savo neveikimo faktą). Sunku nustatyti, kokiais kriterijais remiantis vienos kaimo bendruomeninės organizacijos sąvade yra paliekamos, kitos, turinčios tokius pačius veiklos požymius, – iš jo yra išbraukiamos. Pavyzdžiui, 5 iš išbrauktų kaimo bendruomeninių organizacijų buvo registruotos Švenčionių rajono savivaldybėje: 3 iš jų niekada nebuvo pateikusios ataskaitų rinkinių, 1-os paskutinės ataskaitos pateiktos dar 2016 metais, 1-ai pradėtas likvidavimo procesas. Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, dar bent 14 proc. šiame rajone veikiančių KBO turi tuos pačius požymius, tačiau dėl nežinomų priežasčių iš sąvado nebuvo išbrauktos (3 priedas). Taigi, žinomos generalinės visumos duomenų šaltinio ir jo nulemtas tyrimo imties problemiškas akivaizdus, tačiau dėl statistinių duomenų stokos ši trūkumą sudėtinga ištaisyti, todėl darbe analizės atliktos bei kartogramos parengtos 2021 metų sąvado pateikiamų duomenų pagrindu suformuota imtimi.

Kita galima organizacijos veikimo, tik šiuo atveju sampratos „daryti poveikį; reikšti galią“ pagrindu, vertinimo prieiga – KBO narių skaičius. Iš 1 913 tiriamų KBO savo narių skaičių buvo nurodžiusios 92,8 procento organizacijų (1 776 KBO). Bendras nurodytas jų vienijamų narių skaičius – 100 267 gyventojai. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2021 metų pradžioje kaimo vietovėse³¹ buvo registruoti 908 390 gyventojai, tad remiantis minėtais duomenimis, kaimo bendruomeninės organizacijos vienija ir į savo veiklą įtraukia bent 11 procentų šalies kaimo gyventojų. Vis dėlto, čia vėl susiduriama su duomenų patikimumo problema. Palyginus 2020 ir 2021 metų sąvaduose pateikiamą tyrimo imtyje esančių KBO narių skaičių, nustatyta, jog per metus jis pasikeitė (atitinkamai padidėjo arba sumažėjo) tik 84 (iš 1 913) kaimo bendruomeninėse organizacijose ir tik 16-oje (iš 51-os) savivaldybių. Likusiose bendruomeninėse organizacijose narių skaičius liko nepakitęs, nors kaimo bendruomeninių ir jas vienijančių skėtinių organizacijų atstovai teigia, jog narių skaičius šiose organizacijose yra kaitus: „Narių įstojimas / išstojimas iš bendruomenės yra gyvas procesas“, „Narių skaičius gali pasikeisti per dieną“, „Šis skaičius yra kintantis“³². Vis dėl to, nagrinėti duomenys šios dinamikos

³¹ Kaimiška vietovė Lietuvos statistikos departamento pateikiamoje statistikoje atitinka LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme pateiktą kaimo vietovių sampratą.

³² 2019 metų liepos mėnesį, siekiant patikslinti tuomečio sąvado duomenis apie jame pateiktų KBO narių skaičių, elektroniniais laiškais buvo išsiųstos užklauskos skėtinėms organizacijoms: Lietuvos kaimo bendruomenės sąjungai, vietos veiklos grupėms, atskiroms bendruomeninėms organizacijoms.

neatspindi arba ji nėra fiksuojama: „Dėl sekančio klausimo, *deja, neturime konkrečios informacijos, kadangi visada vadovaujames Jūsų minėtu sąvadu*³³“, „Kiek narių jose – tokios informacijos neturime“. Juridinių asmenų registro duomenimis, narių skaičiaus patikslinti taip pat neįmanoma dėl jau anksčiau minėto ataskaitų rinkinių pateikimo problematikos bei dėl pačių ataskaitų (konkrečiai – aiškinamojo rašto ir veiklos ataskaitos) laisvos pateikimo formos – KBO jose neprivalo įvardyti narių skaičiaus. Narių statistikos problema aktuali nagrinėjant ne tik antrinius, bet ir pirminius duomenis. 2021 metų J. Bučaitės-Vilkės ir V. Baranauskienės atliktoje „Lietuvos bendruomeninių organizacijų (BO) veiklos galimybių ir poreikių tyrimo“³⁴ ataskaitoje pažymima: „Gauti anketos rezultatų duomenys parodė, kad yra labai sudėtinga įvertinti (apskaičiuoti) kiek kiekvienai BO priklauso narių, nes labai dažnai atsakymuose nurodomas tik apytikris narių skaičius“ (Bučaitė-Vilkė, Baranauskienė, 2021:7). Taigi, realus į kaimo bendruomeninių organizacijų veiklą įtraukiamų gyventojų skaičius yra diskutuotinas.

Remiantis sąvade pateikiamais duomenimis, apskaičiuota, jog tiriamosios KBO imties narių skaičiaus vidurkis – 56,5 gyventojai (4 priedas). Narių skaičiumi skaitlingiausios Druskininkų, Pakruojo r., Panevėžio r., Raseinių r., Pasvalio r., Radviliškio r., Telšių r. savivaldybės – jose narių skaičiaus vidurkis siekia virš 80 gyventojų. Daugiausia į savo organizacijų veiklą įtraukia Panevėžio r. savivaldybėje veikiančios KBO, jų narių vidurkis pagal pateikiamus duomenis siekė 108,6 gyventojų, mažiausiai – Trakų r. savivaldybėje – čia narių skaičiaus vidurkis siekė 30,1 gyventojų.

Narių skaičius gali būti vienu iš parametru vertinant kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo turinį, konkrečiau, orientuojantis į ribines šio parametro reikšmes. Remiantis Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymu³⁵, „minimalus asociacijos steigėjų skaičius yra trys. [...] Visi asociacijos steigėjai nuo asociacijos įregistravimo juridinių asmenų registre tampa jos nariais“. Žvelgiant į pateikiamą narių skaičių stambesniu masteliu, nustatyta, jog minimą minimalų narių skaičių, pateikiamais duomenimis, turėjo 16 KBO, mažiau nei 10 narių – 86 organizacijos (4 priedas). Taigi, bent 4,5 proc. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo yra pažeidžiami – t. y. lengviau paveikiami gyventojų, esamų ar galimų organizacijos narių, skaičiaus gyvenvietėje(-ėse) pokyčių, tai siejant ir su anksčiau minėtu teisiinių kaimo bendruomeninės organizacijos, kaip asociacijos, reikalavimų dėl narių skaičiaus išpildymu.

³³ VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros formuojamas ir viešinamas sąvadas.

³⁴ Tyrimo imtį sudarė 503 bendruomeninės organizacijos: 46 miesto bendruomeninės organizacijos (MBO) – 9,1 proc. ir 457 kaimo bendruomeninės organizacijos (KBO) – 90,9 procentai imties.

³⁵ Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas, Žin., 2004-02-14, Nr. 25-745.

Apibendrinant kaimo bendruomeninių organizacijų tinklą, galima teigti, jog XIX amžiaus pradžioje reikšmingu proveržiu prasidėjęs kaimo bendruomeninių organizacijų sąjūdis pamažu blėsta. Tai žymi tiek gerokai sumažėję naujai besistiegančių bendruomeninių organizacijų skaičius, tiek aptartos jau susiformavusio tinklo ypatybės. Realiai ir išsamiai įvertinti šalies kaimo bendruomeninių organizacijų tinklą bei jo turinį trukdo duomenų šaltinių problemiškumas, tačiau, atsižvelgiant į aptartas duomenų patikimumo ir tikslumo problemas, galima pagrįstai teigti, jog realus Lietuvos KBO tinklas bei jo turinys stipriai skiriasi nuo oficialiai pateikiamo.

3.1.3. Teritorinė kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo analizė

Tyrimo imties gyvenviečių, turinčių kaimo bendruomenines organizacijas, tinklą 2021 m. sudarė 1 762³⁶ kaimo gyvenvietės: 220 miestelių, 1 527 kaimų, 3 viensėdžiai ir 3 geležinkelio stoties gyvenvietės. Joms būdingas grupinis (angl. *clustered*) išsidėstymas erdvėje. Iš dalies tokį teritorinį pasiskirstymą lemia tai, kad 130 kaimo gyvenviečių teritorijoje buvo registruota daugiau nei viena bendruomeninė organizacija³⁷, taigi, jos savaime formuoja grupes. Sąvado duomenimis, iš 17-os naujai 2021 m. registruotų KBO 9 pradėjo veikti gyvenvietėse, kuriose iki tol jau veikė bent viena kaimo bendruomeninė organizacija. Kaimo bendruomeninių organizacijų santalkos ypač būdingos teritorijoms šalia didžiųjų miestų – Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus ir Vilniaus. Nagrinėjant šias žiedines savivaldybes, nustatyta, kad daugiau nei trečdalis jose esančių KBO išsidėstę 5 ir mažiau kilometrų atstumu nuo jų administracinės ribos. Pavyzdžiui, 5 kilometrų buferinėje zonoje aplink Kauno miestą registruota 44 KBO, tai net 57,9 procentai visų rajono savivaldybėje registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų (3 lentelė). Analizuojant 2001 bei 2018 metų Registro centro gyventojų skaičiaus duomenis, nustatyta, jog Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonų savivaldybės šiuo laikotarpiu, priešingai

³⁶ Georeferencinių erdvinių duomenų rinkinyje nerastos 6 kaimo gyvenvietės, kuriose pagal kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado duomenis buvo registruotos KBO. Nerastos gyvenvietės sudaro 0,31 proc. tiriamosios imties gyvenviečių, todėl tyrimo kokybei turi mažą įtaką. Po vieną kaimo gyvenvietę nerasta Kauno, Raseinių, Švenčionių bei Varėnos rajonų savivaldybėse, Vilkaviškio r. sav. nerastos 2 kaimo gyvenvietės, turėjusios registruotas KBO. Neatitikimai galėjo atsirasti dėl šalies gyvenviečių pokyčių – gyvenvietės pavadinimo pakeitimo, jos panaikinimo ir kt. Taip pat kartogramoje nepažymėtos 3 KBO, registruotos miesto gyvenvietėse, o jų veiklos teritorija apibrėžiama „seniūnijos ribomis“, jos aiškiai nesusiejant su jokia kaimo gyvenvieta.

³⁷ 101 kaimo gyvenvietė turi po 2 registruotas KBO, 16 – po 3 KBO, vienoje – 4 kaimo bendruomenines organizacijas.

3 lentelė. Kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas žiedinėse šešių didžiųjų Lietuvos miestų savivaldybėse (duomenys: VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2020).

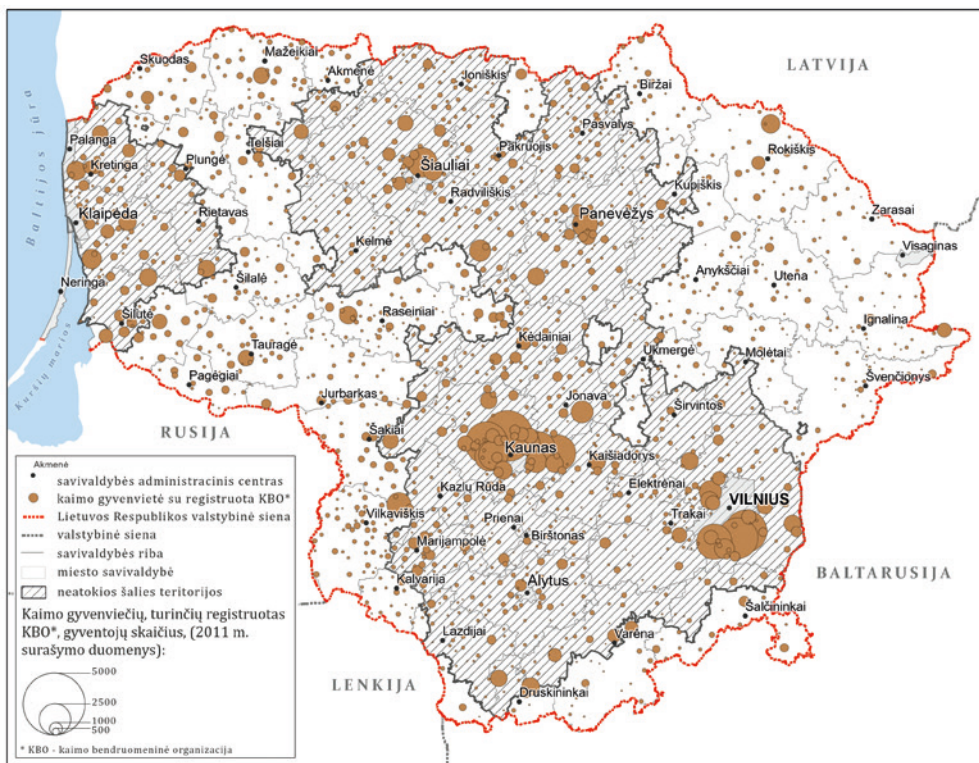
Žiedinė savivaldybė	5 km. buferinė zona nuo didžiojo miesto savivaldybės				10 km. buferinė zona nuo didžiojo miesto savivaldybės			
	Kaimo gyvenviečių sk.	KBO sk.	KBO proc. nuo visų žiedinėje sav. registruotų KBO	Proc. nuo žiedinės sav. ploto	Kaimo gyvenviečių sk.	KBO sk.	KBO proc. nuo visų žiedinėje sav. registruotų KBO	Proc. nuo žiedinės sav. ploto
Alytaus r. sav.	16	23	39,6 proc.	17,2 proc.	26	34	58,6 proc.	41,9 proc.
Kauno r. sav.	32	44	57,9 proc.	26,3 proc.	41	54	71 proc.	53,1 proc.
Klaipėdos r. sav.	17	22	35,5 proc.	14,6 proc.	29	36	58,1 proc.	31,6 proc.
Panevėžio r. sav.	17	26	39,4 proc.	12,2 proc.	29	38	57,6 proc.	30,7 proc.
Šiaulių r. sav.	17	22	36,7 proc.	15,2 proc.	25	32	53,3 proc.	32,6 proc.
Vilniaus r. sav.	28	31	44,3 proc.	23,8 proc.	42	46	65,7 proc.	48 proc.

nei daugelis šalies savivaldybių (43 iš 51 savivaldybių kaimo gyventojų pokytis 2001–2018 m. laikotarpiu buvo neigiamas), patyrė didelius teigiamus kaimo gyventojų pokyčius: Klaipėdos rajono savivaldybėje kaimo gyventojų skaičius išaugo 52,7 proc., Kauno r. sav. – 44,8 proc., Vilniaus r. sav. – 34,2 proc. Panevėžio ir Šiaulių rajonų savivaldybėse kaimo gyventojų skaičius buvo neigiamas, tačiau mažesnis nei šalies vidurkis (-5,08 proc.); šios savivaldybės atitinkamai neteko 4 ir 2,7 proc. kaimo gyventojų. Žvelgiant stambesniu masteliu, pastebima, jog didžioji dauguma gyventojų priaugio telkiasi seniūnijose, besiribojančiose su miestų administracinėmis ribomis, t. y. priemiesčiuose. Jų augimas ypač ryškus Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajono savivaldybėse. Kai kuriose šių savivaldybių priemiestinėse seniūnijose gyventojų skaičius 2001–2018 metų laikotarpiu išaugo net kelis kartus. Remiantis atliktų tyrimų duomenimis, didžiąją dalį naujakurių priemiesčiuose sudaro gyventojai iš gretimų miestų, pavyzdžiui, Vilniaus priemiestyje didžioji dalis

naujakurių – iš Vilniaus miesto atsikėlę gyventojai (Ubarevičienė, 2014). Tokių gyventojų judėjimą galima aiškinti kaip tęstinį dar pirmaisiais nepriklausomybės metais prasidėjusį iki tol stipriai homogenizuotos visuomenės diferencijavimąsi miestų viduje ir aplinkinėse teritorijose: labiau pasiturintys gyventojai pradėjo keltis į jų poreikius ir gyvenimo kokybę atitinkančius būstus miesto centre ar į privačius gyvenamuosius rajonus kaimiškose miesto priegose (Leonavičius, Genys, 2014). Tyrimais nustatyta, jog „priemiesčiuose yra linę gyventi aukštesniam sluoksniui save priskiriantys miestiečiai, dažniausiai susituokę ir gyvenantys šeimose, kuriose vyrauja didesnis vaikų skaičius. Kitas svarbus veiksnys yra turtinė ir šeimos pajamų šaltinio dinamika – priemiesčiuose yra linę gyventi asmenys, gaunantys atlyginimus bei pajamų iš privačios veiklos ar įvairių investicijos formų“ (Žilys, 2013: 88). Taigi, kaimo bendruomeninių organizacijų gausą šiose priemiestinėse teritorijose galima sieti su kintančia gyventojų demografinė ir socialine struktūra – į kaimišką teritoriją atsikėlę naujakuriai yra aktyvesni ir galimai labiau iniciatyvūs steigti bendruomenines organizacijas savo interesų atstovavimui infrastruktūros, viešųjų paslaugų ir kitais klausimais.

Nagrinėjant KBO pasiskirstymą atokių ir neatokių šalies teritorijų atžvilgiu statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta: neatokiose šalies teritorijose, tai yra 45 ir mažiau minučių kelionės atstumu nuo miesto centro, turinčio daugiau nei 50 tūkst. gyventojų³⁸, telkiasi 56,8 proc. KBO, o neatokios teritorijos atitinkamai užima 53,1 proc. šalies teritorijos (Bruinsma, Rietveld, 1998; Dijkstra, Poelman, 2008). Skirtumai daug akivaizdesni nagrinėjant gyventojų skaičių. Nustatyta, jog neatokiose šalies teritorijose 2011 m. telkėsi 65,6 proc. kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo gyventojų. Likęs trečdalis nagrinėjamo kaimo bendruomeninių organizacijų gyvenviečių tinklo gyventojų gyveno atokiose teritorijose. Pateiktoje kartogramoje (9 pav.) galima matyti, jog šioje teritorijoje esančios kaimo gyvenvietės pasižymi mažesniu gyventojų skaičiumi. Analizuojant gyventojų pasiskirstymą KBO gyvenviečių struktūroje, nustatyta, jog didžioji kaimo bendruomeninių organizacijų bei didžiausia (2011 metų visuotinio surašymo duomenimis) gyventojų dalis būdinga vidutinio dydžio – 100–499 gyventojų turinčioms kaimo gyvenvietėms (4 lentelė.). Tokios gyvenvietės sudaro du trečdalius kaimo bendruomeninių organizacijų gyvenviečių visumos. Dabartinių prieinamų duomenų detalumas neleidžia įvertinti realaus, esamų metų gyventojų pasiskirstymo bendruomenines organizacijas vienijančiose kaimo gyvenvietėse. Vis tik, atsižvelgus į šaliai būdingas demografines tendencijas, galima daryti prielaidą, jog mažiausią gyventojų skaičių (1–99) turinčių kaimo gyvenviečių dalis turėtų išaugti.

³⁸ Lietuvoje yra 6 šią sąlygą išpildantys miestai: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys ir Alytus.

9 pav. Gyvenviečių su KBO teritorinis pasiskirstymas Lietuvoje pagal gyventojų skaičių 2011 metais (duomenys: 2011 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Oficialiosios statistikos portalas, 2020)

Kaimo bendruomeninių organizacijų telkimas būdingas ne tik aplink aptartus didžiuosius Lietuvos miestus, bet ir aplink kitus savivaldybių administracinius centrus. Pritaikius 5 ir 10 kilometrų buferines zonas aplink visus šalies administracinius centrus, nustatyta, kad 5 kilometrų atstumu nuo jų Lietuvoje registruotos 495 KBO arba 24 proc. visų kaimo bendruomeninių organizacijų, 10 kilometrų atstumu – 857 KBO arba 44,8 proc. šalies kaimo bendruomeninių organizacijų.

ArcGIS programine įranga atlikus artimiausių kaimynų analizę (angl. *nearest neighbor analysis*), kurios metu matuojami atstumai nuo taško, šiuo atveju nuo gyvenvietės su KBO iki jo „artimiausio kaimyno“, t. y. iki kitos arčiausiai esančios gyvenvietės su KBO, ir apskaičiuojamas visų imties taškų atstumo iki artimiausio kaimyno vidurkis, nustatyta, jog KBO Lietuvoje vidutiniškai viena nuo kitos nutolusios 3,738 kilometro atstumu (tiesia trajektorija). Taigi, bendruomenės išsidėčiusios santykinai netoli viena nuo kitos, o tai ypač svarbus ryšių plėtojimo tarp organizacijų galimybėms. Savivaldybių viduje atstumai tarp KBO gali stipriai

4 lentelė. Kaimo gyvenviečių, kuriose registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos, pasiskirstymas pagal gyventojų skaičiaus kategoriją bei gyvenvietės tipą, 2011 metų duomenimis (duomenys: 2011 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys. Oficialiosios statistikos portalas, 2020)

Gyv. sk. intervalas	Gyvenviečių sk. patenkantis į intervalą ³⁹	Gyventojų skaičius gyvenvietėse	Kaimo gyvenvietės tipas			
			miestelis	kaimas	vien-sėdis	geležin- kelio sto- ties gy- venvietė
be gyventojų (0)	6	0	-	5	1	-
1–99	350	17 375	4 (233 gyv.)	344 (16 953 gyv.)	1 (98 gyv.)	1 (91 gyv.)
100–499	1 104	279 743	99 (30 612 gyv.)	1003 (248 658 gyv.)	1 (121 gyv.)	1 (352 gyv.)
500–2 999	287	258 913	117 (109 611 gyv.)	169 (148 740 gyv.)	-	1 (562 gyv.)
≥ 3000	6	24 245	-	6 (24 245 gyv.)	-	-

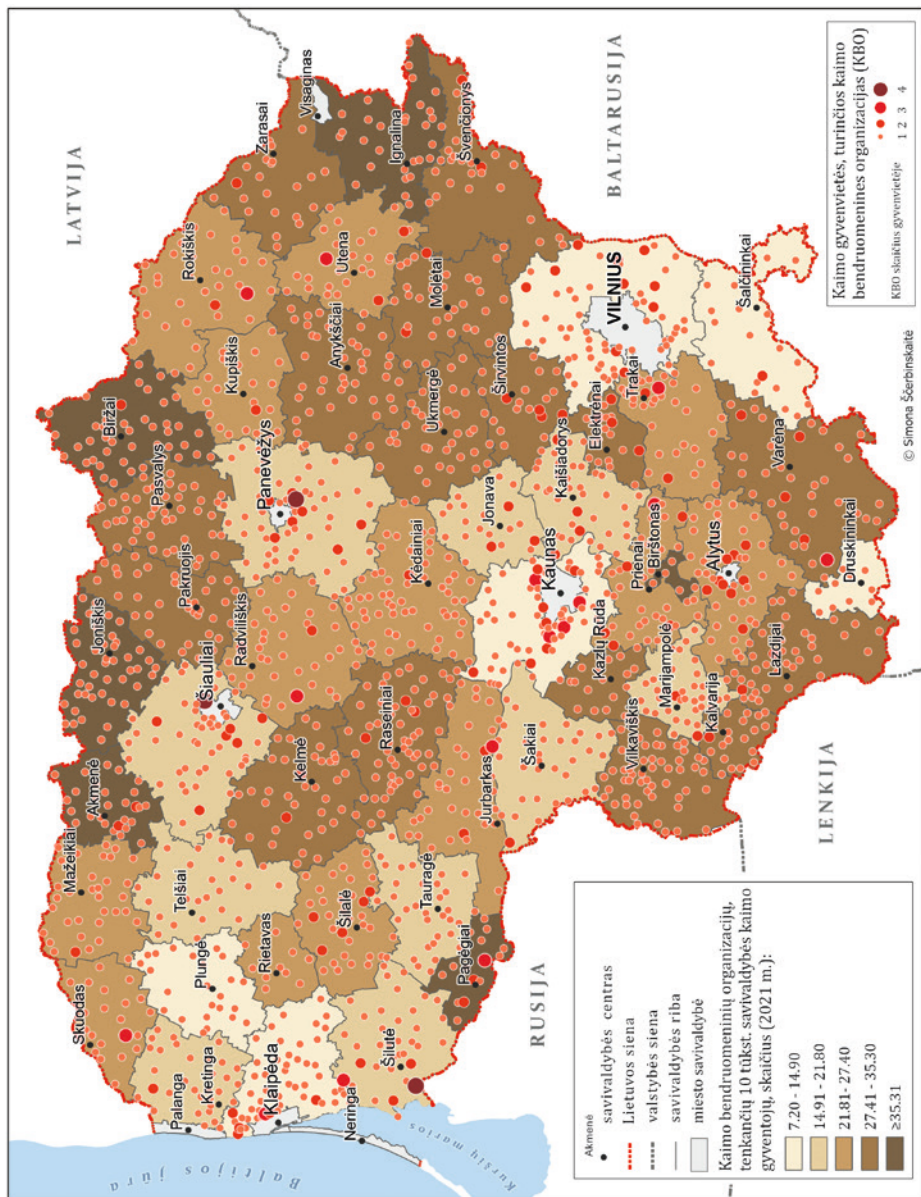
skirtis. Tai lemia keli veiksniai: savivaldybės užimamas plotas bei jos ribų konfiguracija, registruotų KBO skaičius ir jų išsidėstymo savivaldybės viduje pobūdis, t. y. ar jos išsidėsčiusios labiau dispersiškai ar klasteriais. Pavyzdžiui, Vilkaviškio ir Mažeikių rajonų savivaldybių plotai yra panašūs – atitinkamai 1 262 ir 1 219 km², tačiau Vilkaviškio rajono savivaldybėje registruota 1,6 karto daugiau KBO bei joms būdingas klasterinis išsidėstymas (didelė KBO koncentracija aplink administracinį centrą ir savivaldybės pietryčiuose), o Mažeikių rajono savivaldybėje kaimo bendruomeninėms organizacijoms labiau būdingas dispersiškas pasiskirstymas erdvėje. Visa tai lemia, jog Vilkaviškio r. sav. KBO vidutiniškai viena nuo kitos nutolusios 3,010 km, o Mažeikių r. sav. – 4,060 km atstumu. Priklausomai nuo šių veiksnių variacijų, galime pastebėti KBO išsidėstymo šalyje netolygumus. Be jau aptartų kaimo bendruomeninių organizacijų koncentracijos židinių aplink didžiuosius šalies miestus, gana tankiu KBO tinklu šalies kontekste išsiskiria Pietvakarių regio-

³⁹ 2 iš 1 763 kaimo gyvenviečių, kuriose yra registruotos kaimo bendruomeninės organizacijos, neramos 2011 metais vykdyto visuotinio gyventojų ir būstų surašymo ataskaitoje.

nas (Vilkaviškio r., Marijampolė r., Kalvarijos savivaldybės, Lazdijų r. šiaurvakarinė ir Prienų r. vakarinė dalys), kelios Vidurio (Kėdainių ir Raseinių r.) bei Šiaurės (Joniškio ir Pasvalio r.) Lietuvos savivaldybės. Palyginti retas KBO tinklas būdingas Šiaurės rytų Lietuvos regiono savivaldybėms (10 pav.).

Absoliutus kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius atskirose savivaldybėse priklauso nuo vietos gyventojų ir valdžios iniciatyvos ir / ar poreikio. Atlikti tyrimai taip pat suteikia pagrindo prielaidoms, jog KBO skaičius savivaldybėse galimai atspindi bendrą rajono gyventojų pilietinį angažuotumą – rajonų savivaldybės su didesniu nevyriausybinėmis organizacijų skaičiumi pasižymėjo ir didesniu aktyvumu LR Prezidento rinkimuose bei ekonominiu aktyvumu: „Pastebima, kad šis skaičius yra didesnis rajonuose, kuriuose taip pat yra didesnė dalis darbingo amžiaus gyventojų, daugiau veikia ūkio subjektų, yra mažesnis ne darbo lygis ir didesnės gyventojų pajamos“ (Žiliukaitė, 2006:25). Vis tik vienareikšmiu jų pagrįstumui reikia išsamesnių duomenų, pirmiausia apie organizacijų narius. Vis dėlto, galima pažymėti, jog daugiausia KBO įregistruota didžiųjų šalies miestų – Kauno (77), Vilniaus (70), Panevėžio (66), Klaipėdos (62), Šiaulių (60) bei Alytaus (58) rajonų savivaldybėse. Jose įregistruota penktadalis visų šalies kaimo bendruomeninių organizacijų. Pastarosioms savivaldybėms bendruomeninių organizacijų skaičiumi nenusileidžia Raseinių (61), Kėdainių (58) bei Vilkaviškio (56) rajonų savivaldybės. Mažiausiai KBO turi teritoriškai smulčiausios savivaldybės – Birštono (5), Druskininkų (10), Rietavo (11), Kazlų Rūdos (17), Kalvarijos (20) ir Pagėgių (20).

Už absoliutų KBO skaičių savivaldybėse aktualesnis santykinis – kaimo bendruomeninių organizacijų, tenkančių 10 tūkst. savivaldybės kaimo gyventojų, – skaičius. Deja, dėl anksčiau aptarto statistinių duomenų trūkumo – narių skaičių sąvade bei Registrų centro Juridinių asmenų registro duomenų bazėje pateikia ne visos kaimo bendruomeninės organizacijos, o informacijos tikslumas kelia pagrįstų abejonių, nes skaičiuotas ne realus, o teorinis kaimo gyventojų atstovaujumas. 2021 metų pradžioje Lietuvoje buvo 908,3 tūkst. kaimo gyventojų, 10 tūkst. jų atstovavo 21,1 KBO (4 priedas) (Oficialiosios statistikos portalas, 2021). 10 paveiksle pavaizduotas nagrinėjamų savivaldybių rodiklis, jas pagal natūralių klasių ribų (angl. *natural break* (Jenks)) klasifikavimo schemą suskirsčius į penkias klases (10 pav.). Reikšmių intervalas – nuo 7,2 iki 44,6 KBO 10 tūkst. savivaldybės kaimo gyventojų. Didžiausias nuokrypis nuo šalies vidurkio, kartu ir mažiausias atstovaujumas, dėl didelio gyventojų skaičiaus priemiesčiuose būdingas Kauno, Vilniaus ir Klaipėdos rajonų savivaldybėms: Vilniaus r. sav. nuokrypis siekia net 65,9 proc. (7,2 KBO/10 tūkst. kaimo gyv.), Kauno r. sav. – 57,3 proc. (9 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.), Klaipėdos r. sav. – 37,4 proc.(13,2 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.). 41 proc. nagrinėjamų savivaldybių pasižymi ir 30 proc. mažesniu nuokrypiu (8-iose iš šių

10 pav. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų teritorinė skaida (Duomenys: VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2021; Oficialiosios statistikos portalas, 2021)

savivaldybių šis nuokrypis neigimas, 13-oje – teigiamas) – tai Vidurio ir Vakarų Lietuvoje išsidėsčiusios savivaldybės. Didesnis nei 30 proc. teigiamas nuokrypis labiausiai būdingas Šiaurės ir Šiaurės rytų Lietuvos savivaldybėms. Tai ilgą laiką čia vykstančios depopuliacijos pasekmė – gyventojų skaičiui mažėjant, o KBO skaičiui išliekant tokiam pačiam ar net didėjant, atstovaujumas taip pat didėja. 2012 metais atlikto tyrimo metu nustatyta, jog dauguma šių savivaldybių (Zarasų, Ignalinos, Švenčionių, Molėtų, Širvintų, Ukmergės, Anykščių, Utenos, Biržų, Joniškio, Akmenės r. sav.) jau tuomet buvo priskirtos retai apgyvenamoms teritorijoms, kuriose kaimo gyventojų tankumas neviršijo 12,5 gyventojų kvadratiniam kilometre, o atsižvelgiant į šių savivaldybių demografinę struktūrą, tikėtina, kad situacija negerės: pagal anksčiau aptartą kaimo gyventojų demografinę senatvės koeficientą (pagyvenusių (65 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 0–14 metų amžiaus vaikų), Šiaurės rytų Lietuvos regionas gerokai „pirmauja“ lyginant su kitomis šalies teritorijomis – čia 100 vaikų tenka dvigubai daugiau pensinio amžiaus gyventojų (Daugiras *et al.*, 2013). Didžiausias KBO skaičius tenkantis 10 tūkst. kaimo gyventojų būdingas Akmenės (44,6 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.), Joniškio (40,3 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.), Biržų (39,2 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.), Ignalinos (38,3 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.), Varėnos (35,3 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.) rajonų ir Birštono (43,6 KBO/ 10 tūkst. kaimo gyv.) savivaldybėms – visos jos Lietuvos vidurkį viršija daugiau nei 80 procentų (4 priedas).

Išanalizavus teritorines šalies kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo ypatybes, išryškėja aiški atstovaujumo atskirtis, kuri tiesiogiai sietina su šalies demografinėmis tendencijomis. Sparčiai augančios priemiestinių savivaldybių kaimiškos teritorijos statistiškai atstovaujamos mažiau nei mažu ir vis mažėjančiu gyventojų skaičiumi pasižyminčios atokios šalies kaimiškos teritorijos. Nors faktinė dabartinio šalies KBO tinklo apimtis – 1 913 organizacijų – gana didelė, vis tik organizacijų teritoriniai pasiskirstymo ypatumai bei nuo jų neatsiejami demografiniai bruožai sudaro prielaidas neigiamam tinklo, o kartu ir kaimo gyventojų interesų atstovavimo kaitos krypčiai.

3.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tikslų ir veiklos analizė

3.2.1 Tyrimo imtis

Siekiant apžvelgti šalyje registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų išsikeltų tikslų požymius bei ypatybes, atlikta riboto skaičiaus atvejų analizė. Atranka vykdyta remiantis VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros 2020 metų Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado⁴⁰ bei viešai prieinamų VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registro duomenimis. Imtis kiekvienoje savivaldybėje nulemta kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo statistikos: Birštono savivaldybėje, 2020 metų duomenimis, buvo registruotos tik 5 kaimo bendruomeninės organizacijos, todėl, siekiant išlaikyti vienodą kiekvienos tiriamos savivaldybės reprezentatyvumą, imtis kiekvienoje jų negalėjo būti didesnė nei 5 KBO. Atranka vykdyta atvejų užpildymo principu – savivaldybėje registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų sąrašas nuosekliai (pradedant nuo pirmos savivaldybės KBO, einant sąvado sąrašu žemyn) tikrinamas tol, kol išpildoma numatyta atvejų atrankos imtis. KBO atrankos kriterijus – pateiktas KBO veiklos tikslas. Kaip bet kuris juridinis asmuo Lietuvoje kaimo bendruomeninės organizacijos kasmet⁴¹ VĮ Registrų centrui privalo teikti finansines ataskaitas, kartu teikiant ir aiškinamąjį raštą bei veiklos ataskaitą. Juridinių asmenų registras – ribotos prieigos duomenų bazė, todėl kaimo bendruomeninių organizacijų steigimosi sutartys bei įstatai nėra vieši. Atsižvelgiant į tai, duomenų šaltiniu turinio analizei buvo pasirinktos minėtos veiklos ataskaitos bei aiškinamieji raštai. Tiek kaimo bendruomeninės organizacijos patekimą į imtį, tiek apsibrėžtos tyrimo imties išpildymą riboja nestandartizuota ataskaitų⁴² ir aiškinamųjų raštų pateikimo forma – tiek savivaldybės viduje, tiek tarp savivaldybių KBO pateikiami dokumentai skiriasi savo forma bei turinio detalumu, tad ne visose buvo pateiktas atrankos kriterijus – kaimo bendruomeninės organizacijos tikslas. Siekiant užtikrinti KBO patekimo į imtį galimybę, buvo tikrinami visi konkrečios kaimo bendruomeninės organizacijos viešai prieinamų metų⁴³ ataskaitiniai dokumentai.

Imtį kiekvienoje savivaldybėje sudarė skirtingus tikslus nurodžiusios kaimo bendruomeninės organizacijos, t. y. jei sąvado sąrašė surandama bendruomeninė organizacija, kuri pateikia tikslą, tačiau jis yra toks pats, kaip į imtį jau patekusios

⁴⁰ Iš jo išbraukus minėtas 114 bendruomenių organizacijų, todėl šioje analizėje generalinė visuma taip pat buvo 1 887 KBO.

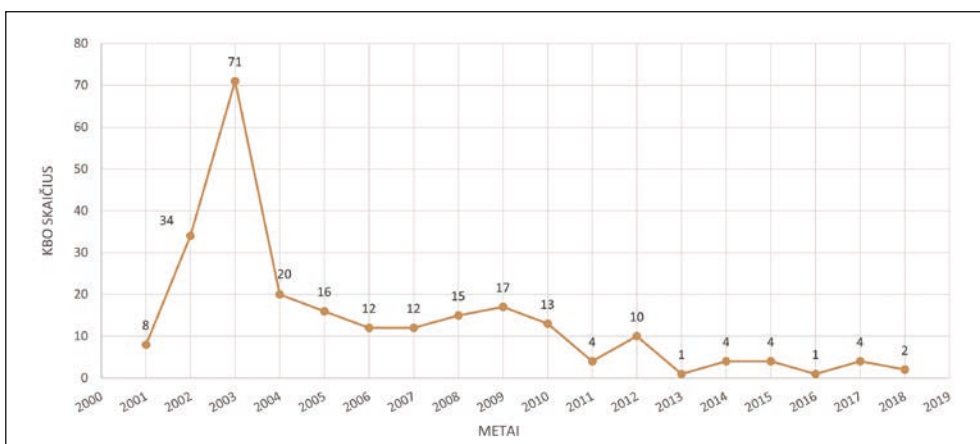
⁴¹ Nuo 2015 metų.

⁴² Finansinės ataskaitos turi unifikuotą atskaitos formą.

⁴³ Didžiąją dalį analizuotų dokumentų – 92,5 proc., sudarė ataskaitos už 2017–2018 metus, 7,5 proc. – 2019 metų ataskaitos.

tos pačios savivaldybės bendruomeninės organizacijos, ji praleidžiama, ir atranka tęsiama toliau. Vienodus išsikeltus tikslus turinčias bendruomenes nuspręsta neįtraukti į tyrimo imtį, siekiant įvertinti kaimo bendruomeninių organizacijų išsikeltų tikslų turinio įvairovę. Pavyzdžiui, jei konkrečios savivaldybės imtyje yra KBO, siekiančios „suburti X ir aplinkiniuose kaimuose gyvenančius, dirbančius ar kitaip su X ir aplinkiniais kaimais susijusius asmenis, skatinti X kaimo bendruomenės narių pilietinį aktyvumą, stiprinti jų organizuotumą“, tolesnės atrankos vykdymo metu radus kitą KBO su identišku, pažodiniu tikslu, ši į imtį neįtraukiama. Tuo metu, jei KBO turi tik panašų tikslą, kuomet bent dalis jo skiriasi, pavyzdžiui, siekia „suburti X ir aplinkiniuose kaimuose gyvenančius, dirbančius ar kitaip su X ir aplinkiniais kaimais susijusius asmenis, skatinti X kaimo bendruomenės narių pilietinį aktyvumą, stiprinti jų organizuotumą, tenkinti svarbiausius bendruomenės narių socialinius, kultūrinius poreikius“, tokios KBO į imtį atrenkamos, argumentuojant tuo, jog iš esmės jų siekiami rezultatai skiriasi (aptariamam atveju jų yra daugiau). Šis tikslų pasikartojimo principas buvo taikytas tik savivaldybių atvejams, o ne visai tyrimo imčiai, todėl didžiausia galima tikslų įvairovė nebuvo pasiekta.

Maksimali galima tyrimo imtis (255 KBO) dėl minėtų priežasčių nepasiekta. Numatyta imtis neišpildyta penkiose savivaldybėse: Kupiškio, Šilalės, Telšių rajonų bei Rietavo savivaldybėse. Čia pasiekta imtis – 4 KBO, Elektrėnų savivaldybėje – 3 kaimo bendruomeninės organizacijos. Iš viso tyrimo imtį sudaro 249 KBO arba 13,2 proc. 2020 metų KBO generalinės visumos. Į imtį patekusių kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas pagal steigimo metus koreliuoja su bendru Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymu – dauguma į imtį patekusių KBO įsteigtos 2002–2003 metų laikotarpiu (11 pav.).

11 pav. Į tyrimo imtį patekusių kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymas pagal steigimo metus (duomenys: VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registras, 2020)

Lygiagrečiai kaimo bendruomeninių organizacijų tikslų analizei vykdyta jų veiklos analizė. Tyrimo imtis formuota į tikslų analizės imtį patekusių kaimo bendruomeninių organizacijų pagrindu, todėl generalinė visuma atitinka tikslų analizės imtį – 249 KBO. Atranka vykdyta tikrinant visų į tikslų analizės imtį patekusių KBO veiklos ataskaitų (ne)buvimo faktą. Maksimali galima imtis čia taip pat neišpildyta: iš 249 KBO veiklos ataskaitas pateikė tik 146 (58,6 proc. generalinės visumos) kaimo bendruomeninės organizacijos.

3.2.2. Kaimo bendruomeninių organizacijų tikslų analizė

Lietuvoje didžioji dauguma kaimo bendruomeninių organizacijų veikia asociacijos pagrindu. Tai – „savo pavadinimą turintis ribotos civilinės atsakomybės viešasis juridinis asmuo, kurio tikslas – koordinuoti asociacijos narių veiklą, atstovauti asociacijos narių interesams ir juos ginti ar tenkinti kitus viešuosius interesus. Asociacijos pavadinime gali būti žodžiai „asociacija“, „visuomeninė organizacija“, „susivienijimas“, „konfederacija“, „sajunga“, „draugija“ ar kiti.“⁴⁴. Pagal ekonominės veiklos rūšių klasifikatorių⁴⁵ kaimo bendruomeninės organizacijos savo veiklą priskiria ERVK 94.99 veiklai – „kitų, niekur nepriskirtų, narystės organizacijų veiklai“. Pavieniais atvejais KBO veikla siejama su EVRK 85.51 (Sportinis ir rekreacinis švietimas), EVRK 85.59 (kitas, niekur nepriskirtas, švietimas), EVRK 85.520 (Kultūrinis švietimas). Tiek pagal asociacijos apibrėžimą, tiek pagal ekonominės veiklos rūšių klasifikatorių kaimo bendruomeninės organizacijos patenka į plačią veiklų grupę, tai atsispindi ir organizacijų išsikeltuose tiksluose. Remiantis dabartiniu lietuvių kalbos žodynu, tikslas – tai siektinas rezultatas (Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema, 2020). Bendruomeninių organizacijų kontekste – tai ilgalaikės, dažniausiai kokybinėmis reikšmėmis apibrėžtos siekiamybės. Vis tik, turinio analizė leidžia teigti, jog daugumai imties organizacijų numatyti tikslai yra formalumas, o ne veiklos kryptis. Tai pagrįsti galima dviem vyraujančiomis tendencijomis:

1. **apimties problema.** Nemažos dalies KBO tikslai stokoja jam numatyto bendrinio pobūdžio. Neretai šių organizacijų tikslai pateikiami ilgomis pastraipomis ar punktų gausa, pateikiami organizacijos steigimo ir veiklos tikslai (5 lentelė).
2. **turinio problema.** Nemaža dalis KBO tiek savivaldybių ribose, tiek tarp savivaldybių apsibrėžusios pažodinius tikslus. Pavyzdžiui, trečdalis atrankos metu tikrintų Pagėgių savivaldybėje kaimo bendruomeninių organizaci-

⁴⁴ Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas, Žin., 2004, Nr. 25-745.

⁴⁵ Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorius 2 redakcija (EVRK 2 red.). Nuoroda: <https://osp.stat.gov.lt/static/evrk2.htm>.

jų tikslai buvo identiški. Ši tendencija būdinga ne tik kaimo bendruomeninių organizacijų sąjūdžio pradžioje, t. y. 2003–2004 metais, įsisteigusioms organizacijoms, kuomet dėl bendruomeninių organizacijų steigimo patirties stokos, žinių ir praktikos dalinimasis tarp organizacijų galėjo būti intensyvus, bet ir naujai įsisteigusioms kaimo bendruomeninėms organizacijoms. Tikslų „skolinimosi“ faktą suponuoja ir pasikartojančios korektūros, pažodinės stiliaus ir logikos klaidos. Pavyzdžiui, semantiškai paini siekiamybė „skatinti pilietinės bendruomenės visuomenės kūrimąsi gyvenamojoje vietovėje“ imtyje pasikartojė šešis kartus, šešiose ne kaimyninėse (Pakruojo, Panevėžio, Pasvalio, Druskininkų, Lazdijų Klaipėdos) savivaldybėse. Tikslas „kaimo švenčių, tradicijų atgaivinimas ir plėtojimas“ pasikartojė 21 kartą šešiolikoje savivaldybių, „išmokyti bendruomenės narius prisiderinti prie ES vykdomos struktūrinės politikos“ – 13 kartų dešimtyje savivaldybių, „padėti bendruomenės nariams realizuoti (savo) darbinį potencialą“ – 16 kartų penkiolikoje savivaldybių, „ugdyti kultūringą, sveiką ir harmoningą asmenybę“ – 7 kartus keturiose besiribojančiose (Marijampolės, Kalvarijos, Šakių bei Vilkaviškio) savivaldybėse. Pateikti pavyzdžiai leidžia svarstyti apie „gerosios patirties“ sklaidą tarporganizaciniu lygmeniu, tačiau nustatyti veikėją, per kurį ši difuzija vyksta, sunku. Tai gali vykti tiek asmeniniu lygmeniu, tiek padedant savivaldybėms ar KBO vienijančioms skėtinėms organizacijoms, tokioms kaip savivaldybių vietos veiklos grupės (VVG), savivaldybių ar Lietuvos kaimo bendruomenių sąjunga.

Aptartos organizacijų tikslų „problemos“ leidžia daryti išvadą, jog nemaža dalis bendruomeninių organizacijų steigimosi metu neturėjo išgrynintos veiklos vizijos, todėl naudojasi šabloniškais, neretai skolintais ir konkretumo stokojančiais tikslais, kurie galimai tik iš dalies atitinka jų gyvenamosios vietovės gyventojų ir teritorinės plėtros poreikius.

Tikslų turinio analizės metu buvo išskirtos 9 kodų grupės: (1) su KBO žmogiškaisiais ištekliais susiję tikslai, (2) su KBO, kaip Juridinio asmens (JA), veiklos organizavimu susiję tikslai⁴⁶, (3) su bendruomeniškumo didinimu susiję tikslai, (4) su gyvenamąją aplinką susiję tikslai bei (5) politiniai, (6) ekonominiai, (7) kultūriniai, (8) religiniai ir (9) socialiniai tikslai (12 pav.). Iš viso išskirta 2019 subkodų.

⁴⁶ Su KBO veiklos organizavimu susijusius tikslus šiame kontekste analizuoti nėra tikslinga, nes jie išpildo juridinio asmens funkcijas, tokias kaip interesų atstovavimas ar tarporganizacinių ryšių plėtojimas, todėl ši grupė yra pati didžiausia, tačiau prie bendruomeninių organizacijų veiklos krypčių išryškavimo ji nepripisda.

5 lentelė. Kaimo bendruomeninių organizacijų išsikeltų tikslų pavyzdžiai (šaltinis: VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registras)

<p>Ignalinos r. sav. registruota KBO</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „skatinti vietos bendruomenes iniciatyvas, ugdant pilietinę ir demokratinę visuomenę; - formuoti gyventojų bendruomeninio gyvenimo tradicijas ir papročius; - skatinti bendruomenės narių pilietinį aktyvumą, stiprinti jų organizuotumą ir sugebėjimą atstovauti bendruomenės interesus; - atstovauti ir ginti visuomenėje X krašto gyventojų interesus, bendradarbiauti su valstybes, vietos savivaldos institucijomis sprendžiant X krašto gyventojų ir X bendruomenės klausimus; - ugdyti gyventojų bendruomeniškumą, tekti įvairiapusę informaciją ir pagalbą bendruomenės nariams; - plėtoti ir palaikyti ryšius bei vykdyti projektinę veiklą su kitomis bendruomenėmis Lietuvoje ir užsienyje; - rūpintis bendruomenės teritorijos plėtra, skatinti bendruomenę domėtis Europos Sąjungos bei Europos ekonomines erdvės paramos politika ir dalyvauti vykdomosiose paramos priemonėse; - aktyviai dalyvauti organizuojant bendruomenės narių švietėjišką bei sportinę veiklas, socialinį, kultūrinį užimtumą ir laisvalaikį; - padėti bendruomenės nariams realizuoti dabartinį potencialą, skatinti pasijusti pilnaverčiais visuomenės nariais; - palaikyti ir plėtoti bendruomenės infrastruktūrą; - plėtoti kultūrinę, sportinę ir etnokultūrinę veiklą; - organizuoti veiklą, nukreipiant atskirų grupių problemoms spręsti; - tenkinti įvairaus pobūdžio kultūrinius, švietimo, socialinius ir kitus bendruomenės poreikius; - rengti ir vykdyti vaikų ir jaunimo socializacijos, bendruomenės užimtumo ir sveiko gyvenimo būdo, savižudybių ir psichologinių krizių prevencijos rogramas; vykdyti prevencinę nusikalstamumo veiklą; - padėti tautinėms mažumoms integruotis i Lietuvos gyvenimą; - padėti spręsti vaikų ir jaunimo socializacijos klausimus: bendravimo, integravimosi į visuomenę, savęs pažinimo ir kt. - organizuoti bendruomenės narių papildomą mokymą, kvalifikacijos kėlimo, švietimo, turizmo, kultūros ir kt. renginius; - organizuoti bendruomenės veiklos populiarinimą, visuomenės švietimą, leidybą, bei kitokią veiklą; - dalyvauti masiniuose švietimo, kultūros ir sporto renginiuose, organizuoti tokius renginius; - bendradarbiauti bei dalintis gerąja patirtimi su kitomis bendruomenėmis bei organizacijomis, bendradarbiauti su įvairiomis įmonėmis, įstaigomis ir organizacijomis, kitais fiziniais ir juridiniais asmenimis; - užmegzti ryšius užsienyje ir juos palaikyti; - gauti paramą ir ją panaudoti bendruomenės veiklos tikslais, įgyvendinti labdaros renginius;
---	--

5 lentelės tęsinys

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Ignalinos r. sav. registruota KBO</p>	<ul style="list-style-type: none"> – koordinuoti bendruomenės narių veiklą, atstovauti bendruomenės narių interesams ir juos ginti ar tenkinti kitus viešuosius interesus; – skatinti ir palaikyti bendruomenės narius sprendžiant socialines, ekonomines, kultūrinės problemas, išsaugant kultūrinio-istorinio paveldo objektus; – skatinti bendruomenės narių dalyvavimą visuomeninėje veikloje bei palaikyti pilietines iniciatyvas; – rūpintis ir skatinti meno, verslo plitimą, įtraukti šia veikla užsiimančius gyventojus į bendruomenės veiklą, propaguoti jų darbus ir kaupti gerą patirtį; – spręsti X bendruomenės ir aplinkinių kaimų ekologines problemas, skatinant ekologinės žemdirbystės plėtojimą bei kaimo turizmo vystymą, skatinti domėjimąsi savo kaimo ir krašto istorija“
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Akmenės r. sav. registruota KBO</p>	<p>„Iškelti tikslai – suburti kaimo gyventojus, ugdyti gyventojų bendruomeniškumą, spręsti socialiai pažeistų šeimų ir asmenų, ypač vaikų problemas. Pagrindiniai Bendruomenės veiklos tikslai: spręsti socialiai pažeistų šeimų ir asmenų, ypač vaikų problemas, saugoti ir globoti kaimo gyvenamąją bei gamybinę aplinką, skatinti ir organizuoti gyventojus pagal galimybes patiems tvarkyti savo gyvenamąją aplinką, rūpintis kaimo žmonių dorovės ugdymu, jaunimo auklėjimu, ginti gyventojų teises, svarstyti ir dalyvauti praktiškai sprendžiant kaimo komunalines, socialines ir viešosios tvarkos problemas, dalyvauti jos plėtros planavimo procese, plėtoti kultūrinį ir sportinį gyvenimą, prisidėti prie kovos su narkomanija ir AIDS, skatinti domėjimąsi savo kaimo ir krašto istorija, puoselėti senąsias vietas gyventojų tradicijas, rengti projektus ir programas finansinei paramai gauti, ugdyti gyventojų bendruomeniškumą“</p>

Aktualiausi KBO tikslai – socialinio pobūdžio. Jų pasikartojimo dažnis 1,5 karto didesnis nei kiekybiškai artimiausios tikslų grupės. Prioritetiniai – socialiniai klausimai: švietimas (132), sveika gyvensena (88), socialinė parama ir atskirties mažinimas (59), užimtumo darbo rinkoje didinimas (49). Šie tikslai savo esme atliepia vis didėjančią regionų teritorinę atskirtį – mažėjančią švietimo įstaigų tinklą bei darbo vietų stoką. Tai lemia jų kiekybinę skirtį visoje tikslų grupėje.

Gana panašiu dažnumu minimi bendruomeniškumo stiprinimo bei kultūriniai tikslai – atitinkamai 290 ir 271 kartus. Pasak V. Pilipavičiaus, bendruomeniškumas – tai „kokybinė bendruomenės gyvenamosios išraiška, kaip bendrinantis gyventojus sutarimas, realizuotas bendruomenės veikla, kuri socialinėje – politinėje aplinkoje instutualizuojasi bendruomene, bendruomenine organizacija“ (Pilipavičius, 2012(b):7). Remiantis V. Baršauskiene ir I. Leliūgiene, bendruomenėje vykstantys socialiniai edukaciniai procesai ir individo aktyvus dalyvavimas juose – bendruomeninio ugdymo pagrindas. Taigi, bendruomeniškumas ir kultūrinė

veikla yra greta vienas kito einantys ir vienas kitą papildantys tikslai. Kultūriniai renginiai sukuria terpę socialiniam kontaktui, sudaro prielaidas atsirasti ir stiprėti socialiniams ryšiams, ugdo ir stiprina bendruomeniškumą. Kaip minėta anksčiau, bendruomeninė organizacija yra institucionalizuota bendruomenė, todėl socialiniai ryšiai ir jų kokybė yra reikšmingai svarbus veiksnys organizacijos veikimui. Su pastaruoju susiję vietos žmogiškieji išteklių. Jie – bendruomenės funkcionavimo ir veiklos garantas, todėl dažniausiai šioje tikslų grupėje minėti organizacijos narių pilietiškumo ir veiklumo skatinimo tikslai.

Priešingai nei socialinių, ekonominių problemų grupė neatspindi realios kaimiškų teritorijų ekonominės situacijos. Jos paminėti net 3,2 kartus rečiau nei socialinės problemos. Aktualiausias ekonominių problemų grupės kausimas, neabejotinai, – veiklos finansavimas Europos Sąjungos fondais (beveik puse viso pasikartojimo dažnio) tikslas, leidžiantis vykdyti vietos plėtros planus bei spręsti aktualias problemas. Vis tik, įdomu tai, jog nors ir dažna, ypač atokiau nuo didžiųjų miestų ir administracinių centrų esanti kaimo gyvenvietė susiduria su darbo vietų pasiūlos stoka, ekonominių tikslų grupėje ūkinės veiklos/ verslumo skatinimo tikslo išskyrimo dažnumas stebėtinai mažas – jį paminėjo tik kas 15-ta ekonominius tikslus apsibrėžusi kaimo bendruomeninė organizacija, nors socialinių tikslų grupėje užimtumo didinimo klausimo paminėjimo dažnis gana didelis (49).

Su aplinka susijusių tikslų grupėje svarbiausi – gyvenamosios aplinkos priežiūros ir pritaikymo tikslai (59), taip pat ekologija ir gamtos apsauga (34). Politinių tikslų grupėje prioritetiniu išskiriamas kaimo plėtros politikos vystymas, jį savo tiksluose išskyrė 52 kaimo bendruomeninės organizacijos. 31 KBO prie bendruomeninės organizacijos veiklos tikslų priskyrė dvasinių vertybių puoselėjimą.

3.2.3 Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos analizė

Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų analizę apunkino ir jos struktūrą nulėmė analizuotų ataskaitų turinio specifiškumas. Ypač tai lėmė unifikotos ataskaitų struktūros nebuvimas, todėl analizuotų kaimo bendruomeninių organizacijų ataskaitų turinys pasižymėjo didele tematine įvairove. Atsižvelgiant į šį ataskaitų pobūdį, organizacijų veiklos analizė šiame poskyryje suskirstyta į skirtingas tematinės dalis.

3.2.3.1. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų turinio ypatumai

Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų analizės metu susidurta su ta pačia problema kaip ir tikslų analizės metu: veiklos ataskaitų analizę apsunkino jų turinio specifiškumas – vienos ataskaitos pasižymėjo dideliu detalumu, kitos buvo siauros, apibendrintos, turinį atkartojančio pobūdžio, todėl neleido įvertinti bendruomeninių organizacijų veiklos pobūdžio ir apsibrėžtų tikslų išpildymo. Tyrimo imtis pagal vykdytos veiklos aprašo pateikimo faktą pasiskirstė taip:

- Veiklios (V tipo) KBO – 58,6 proc. (146) kaimo bendruomeninių organizacijų. Veiklos ataskaitose pateikiama informacija apie veiklas, įgyvendintus projektus bei jų ypatybes. Skiriasi pateikiamų ataskaitų turinio detalumas.
- Pusiau veiklios (P tipo) KBO – 13,3 proc. (33) kaimo bendruomeninių organizacijų. Apie jų vykdomą veiklą galima spręsti tik iš papildomos informacijos – veiklos ataskaitose ir aiškinamuosiuose raštuose minimų vykdytų projektų pavadinimų, kitų netiesioginių užuominų apie vykdytas veiklas.
- Finansškai veiklios (F tipo) KBO – 27,7 proc. (69) kaimo bendruomeninių organizacijų. Pateiktose veiklos ataskaitose nė karto nepateikė informacijos apie atitinkamais metais vykdytą veiklą. Ataskaitų rinkiniuose pateikiama

6 lentelė. Alytaus rajono savivaldybėje veikiančios kaimo bendruomeninės organizacijos veiklos atskaitos pavyzdys (duomenys: VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registras, 2020)

TIKSLAS	VEIKLOS ATSKAITA	
„Suburti X ir aplinkiniuose kaimuose gyvenančius, dirbančius ar kitaip su X ir aplinkiniais kaimais susijusius asmenis, skatinti X kaimo bendruomenės narių pilietinį aktyvumą, stiprinti jų organizuotumą, teikti įvairiapusę informaciją ir pagalbą bendruomenės nariams, padėti bendruomenės nariams realizuoti savo darbinį potencialą bei padėti pasijusti pilnaverčiais visuomenės nariams“	2017	„Per 2017 metus organizuoti sporto renginiai bendruomenės nariams – jaunimui. Suorganizuota tradicinė Užgavėnių šventė- vakaronė, Motinos dienos minėjimas, rudens šventė ir kalėdinės eglutės įžiebimo šventė“; – Įgyvendintas 1 projektas
	2018	„Per 2018 metus organizuoti sporto renginiai bendruomenės nariams – jaunimui. Suorganizuota tradicinė Užgavėnių šventė- vakaronė, Motinos dienos minėjimas, rudens šventė ir kalėdinės eglutės įžiebimo šventė“ – Įgyvendinti 2 projektai

tik finansinė informacija. Galima teigti, jog kaip Juridinis asmuo (JA) organizacija veikia, tačiau dėl duomenų stokos sunku įvertinti KBO veiklumą.

- Neveiklios (N tipo) KBO – 0,4 proc. (1) kaimo bendruomeninių organizacijų. Savo veiklos ataskaitoje nurodžiusi, jog jokios veiklos ir projektų nevykdo.

Vertinant pateikiamų ataskaitų turinį, galima daryti prielaidą, jog neretai jos pildomos tik dėl paties fakto. Pavyzdžiui, Alytaus rajone veikianti kaimo bendruomeninė organizacija Registrų centrui dvejus metus iš eilės pateikė identišką vykdytos veiklos aprašą, vienintelis skirtumas – įgyvendintų projektų skaičius, tačiau projektai nedetalizuojami (6 lentelė). Tokį veiklos ataskaitų turinio pobūdį galima aiškinti anksčiau minėta žmoniškųjų išteklių problema, kuomet išsamiam veiklos ataskaitų pildymui nerandama laiko, neturima tam išteklių arba nematoma prasmės. Prioritetas teikiamas tik finansinių ataskaitų pateikimui, nes nuo jų priklauso tolesnis organizacijos finansavimas. Vis tik, ši veiklos ataskaitų turinio problema kelia iššūkių, siekiant įvertinti bendruomeninių organizacijų aktyvumą bei vykdomų veiklų pobūdį, vyraujančias veiklos sritis.

3.2.3.2 Kaimo bendruomeninių organizacijų fiksuojamos vykdomos veiklos bruožai

Nagrinėtų kaimo bendruomeninių organizacijų veikla gana aiškiai siejasi su kiekybinės tikslų turinio analizės rezultatais – dažniausiai vykdytos socialinio pobūdžio, kultūrinės / bendruomeniškumą didinančios veiklos. Ryški orientacija į minkštųjų priemonių veiklas. Dažniausiai tai įvairių valstybinės reikšmės dienų minėjimas, švenčių ir kultūros renginių organizavimas, sporto varžybos ir renginiai, talkos darbai, kita. Šią tendenciją atliepia ir kiti moksliniai darbai: 2008 metais Širvintų rajono savivaldybėje veikusių kaimo bendruomeninių organizacijų vadovai būtent kultūros renginių organizavimą bei aplinkos tvarkymą įvardijo kaip svarbiausias veiklos sritis, savo dažnumu kitas veiklas (tokias kaip projektų rengimas, vaikų ir jaunimo užimtumo didinimas ar kt.) lenkusias du ir daugiau kartų (Bagdonavičienė, 2010). Pagal savo pobūdį tokios veiklos pasižymi fragmentiškumu laike. Tai ypač būdinga bendruomeninėms organizacijoms, kurios savo veiklą vykdo valstybinės reikšmės, kalendorinių švenčių ar kitų minėtinų dienų pagrindu: Naujieji metai, Laisvės gynėjų diena (sausio 13-oji), Lietuvos valstybės atkūrimo diena (vasario 16-oji), Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena (kovo 11-oji), Velykos, Motinos diena, Joninės ir kita. Priklausomai nuo organizacijos finansinių išteklių ir organizacinių gebėjimų, organizacijos narių ir vietos gyventojų intereso, tarp vykdomų veiklų gali būti net kelių mėnesių tarpas. Tokia praktika nesudaro prielaidų kontaktui tarp organizacijos narių ir / ar kaimo gyventojų bei

ryšių tarp jų palaikymui ir stiprinimui. Stokojama nenutrūkstamos veiklos vykdymo, kuri prisidėtų prie socialinio kapitalo stipinimo.

Kokybinės veiklos ataskaitų turinio analizės metu nustatyta, jog vietos gyventojų tapatumas su gyvenamąja vieta, bendruomene didinamas ir per tikslines šventes, tradicinius renginius, tokius kaip „bendruomenės įkūrimo metinių minėjimas“, „sugrįžimo į X šventė“, „kraštiečių susitikimas“, „tradicinė bendruomenės šventė“, „tradicinis festivalis“, „vakaronė „Susieikime kaimynėliai“, „Tėviškės šventė“, „X kaimynų piknikas“ (citatoms iš ataskaitų). Socialinis ryšys ir kapitalas stiprinami, minint vietos gyventojų jubiliejus, suteikiant paramą mirčių atveju, įgyvendinant vyriausio gyventojų pagerbimo iniciatyvas, nusipelnusio vietos žmogaus minėjimus, kita.

Tyrimo imties organizacijos pasižymėjo stipria veiklos orientacija į vaikų ir jaunimo užimtumą, gyvenamosios aplinkos pagal jų poreikius pritaikymą. Tai viena labiausiai KBO vystomų socialinių veiklų: užimtumo didinimas (vietinės ar išvykstantios vasaros / dienos stovyklos, edukaciniai užsiėmimai ir išvykos), dėmesys socialinėms problemoms (socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimai, individualios konsultacijos su vaikų psichologu), aplinkos pritaikymas (naujai įrengtos / atnaujintos vaikų žaidimų aikštelės, jaunimo erdvės). Vienuolikoje procentų analizuotų kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos teritorijoje buvo įsteigti ir veikė vaikų dienos centrai. Tokia veiklos orientacija aktuali retėjant kaimiškų vietovių socialinės infrastruktūros tinklui, kuomet neformalaus ugdymo paslaugos tampa sunkiai prieinamos mažiau pasiturinčioms šeimoms, todėl vykdomos veiklos prisideda prie socialinės atskirties mažinimo. Kai kurios bendruomeninės organizacijos stengiasi mažinti ne tik vaikų, bet ir neįgaliųjų, vyresnio amžiaus ar skurdžiau gyvenančių vietos gyventojų socialinę atskirtį. Šiuo tikslu organizuojami tiksliniai renginiai, įrengiamos socialinės skalbyklos, teikiamos pirčių paslaugos, organizuojama parama maistu, konsultacijos su psichologais. Vis tik, veiklos, orientuotos į vaikų užimtumą ir jų atskirties mažinimą, tyrimo imties kaimo bendruomeninių organizacijų vykdomos gerokai dažniau nei kitoms socialinės atskirties grupėms. Šią tendenciją galima sieti su mažėjančiu švietimo įstaigų centrų skaičiumi bei atsirandančia vaikų ir jaunimo užimtumo problematika.

Kitas kaimo bendruomeninėms organizacijoms būdingas veiklos bruožas – pasyvus įsitraukimas į ūkines, komercines veiklas. Labai mažai dėmesio skiriama verslumo skatinimui – reta bendruomenė rengia seminarus, paskaitas šia tema. Iš 146 analizuotų kaimo bendruomeninių organizacijų pateiktų veiklos ataskaitų rasta tik viena KBO Anykščių rajono savivaldybėje, kuri savo steigimą tikslingai siejo su vietos gyventojų verslumo skatinimu. KBO išsikeltas tikslas aiškiai nurodė, jog „bendruomenė siekia aktyviai prisidėti prie kaimo gyventojų gebėjimų, kurie didintų pasitikėjimą savo žiniomis ir įgūdžiais ir skatintų privataus vers-

lo kūrimą, kaime ugdymo“. Ši tikslą KBO įgyvendino vykdydama sėdmaišių gamybos veiklą. Vis tik, pati KBO savo veiklos ataskaitoje pažymi: „[...] tačiau kaimo vietovėje dažniausiai trūksta veiklumo, o ypač verslumo skatinimo“ (ištrauka iš ataskaitos). Gana įdomus verslumo atvejis Kelmės rajono savivaldybės kaimo bendruomeninėje organizacijoje. Čia užimtumo didinimas, sukuriant darbo vietas ir jas išlaikant, KBO veiklos teritorijoje vykdomas tarptautiškai: „Mus remia Olandijos „Ootmarsum“ fondas. Įgyvendinus projektą „Autoserviso įrengimas“, nuo 2013 m. liepos 1 d. pradėta veikla“ (ištrauka iš ataskaitos). Taigi, iš minėtų 146 nagrinėtų KBO kaimo gyventojų užimtumo darbo rinkoje problemas ryžosi spręsti vos 2 bendruomeninės organizacijos. Tai kritiškai maža dalis – vos 1,4 proc. imties. Toks mažas bendruomenių iniciatyvumas ir aktyvumas koreliuoja su jau aptartais KBO tikslais – verslumo skatinimą, kaip organizacijos veiklos tikslą, paminėjo tik kas 15 tyrimo imtyje esanti kaimo bendruomeninė organizacija. Šią opią problemą patvirtina ir specialistai. Pavyzdžiui, pagal Vilkaviškio krašto kaimo vietos plėtros 2016–2023 m. strategiją, kuri orientuota į kaimo gyventojų užimtumo didinimą, verslo kūrimo ir plėtros skatinimo priemonei numatytas didžiausias finansavimas, tačiau lėšos įsisavinamos vangiai. Vilkaviškio rajono savivaldybės narys, Vilkaviškio rajono savivaldybės nevyriausybinių organizacijų tarybos narys bei verslo konsultacijų įmonės vadovas, dirbantis ir su kaimo bendruomeninėmis organizacijomis, kalbėdamas apie Vilkaviškio rajono savivaldybės KBO ir jų verslumą, teigia^{47 48}:

„I: Vilkavišky yra dar kokie, nežinau, 700 tūkst. eurų, kurie yra skirti, bet jau dabar nėra kam daryt – nėra norinčių. Pinigų yra – nėra norinčių.

T: Bet yra kažkoks motyvas, kodėl nenori? Ar va tiesiog tos motyvacijos trūksta?

I: Nėra kam. Ta prasme gali ten kažką sukurt, bet nėr kam dirbti, nes tie žmonės, kurie jau dirba, jie ir šiaip dirba, ar ne? Nu va, tiesiog nėra kam dirbti, nėra žmonių, kuriems būtų kažkas įdomu, nors galimybės yra didžiulės. [...] Realiai 100 proc. savivaldybė jeigu finansuoja, realiai tu gauni nu už dyką viską...

T: A, tai šitas 100 procentų?

⁴⁷ Interviu su specialistais – pilotinio tyrimo dalis, reikšmingai prisidėjusi prie kaimo bendruomeninių organizacijų administracinės aplinkos bei bendro šių organizacijų veikimo mechanizmo supratimo.

⁴⁸ Interviu atliktas 2020 m. rugpjūčio 27 d.

I: Nu ne 100-as: dabar yra 95 proc. ir PVM nekompensuojamas, bet, pavyzdžiui, mūsų savivaldybė kompensavo viską – ir 5 proc. tą savą įnašą, kur reikia ir PVM. Realiai 100 procentų. Bendruomenės gavo už dyką, už dyką“⁴⁹.

Jam antrina ir Vilkaviškio krašto Vietos veiklos grupės VPS darbuotoja⁵⁰:

T: Bet naudojasi? Daug kreipiasi dėl verslo kūrimo?

I: Verslo mes visus pinigus per du kvietimus paėmėm ir dar ne visi gavo, dar rezerve daug turėjom projektų. Po to atsisakė, tai ten persiskirstė. O NVO [į šia grupę įeina ir bendruomeninės organizacijos], kadangi pas mus daug numatyta – 20 ten tų projektų, tai dar turim tik tai kelis. Nėra taip labai populiaru, nu nes jį sunkiau vis tiek vykdyti negu privačiam verslui bendruomeninį, tarkim...

T: O šiaip iš kaimo bendruomeninių organizacijų, kokie projektai labiausiai vyrauja? Ar tie minkštieji labiau rašomi, ar...?

I: Anksčiau tai buvo, kad investiciniai tie – sutvarkyt bendruomenės namus, ten sutvarkyt takelį, apšvietimą stulpą ten kažkokį iširengti, suolelius⁵¹, dar ten kažką. Dabar jau daugmaž ta tokia bazė kaip ir sutvarkyta. Tai šiaip ir šventėm va daug kas rašo tuos mažyčius projektėlius, o dėl verslo tai taip dar atsargiai, atsargiai vis tiek imasi. Turim čia mes tų verslo projektų ir NVO, bet sakau, dar kiek mes, tik du kvietimus skelbė esam, tai ne taip daug dar turim, bet jau įgyvendinam, turim pasirašytų sutarčių.

T: Man įdomu, kas stabdo, kodėl ne taip, kaip čia pasakyt, ne taip ryžtasi tų projektų rašyti ir imtis, ir daryti?

I: Nu kodėl? Įvairiai iš tikrųjų. Nu kaip sakau – kur prasideda pinigai, tada prasideda visi pykčiai ir susiskaldymai. Gal kai kurios bendruomenės neturi tos komandos, to savo branduolio, tarkim, ten kokių 3 žmonių, kurie visą tą imtųsi, visą tą reikalą... Nu nes vis tiek nėra lengva, kad tą verslą daryti, tai... Kiti neturi patalpų, kiti dar kažko neturi, ten prisidėjimo ten kažkokio tai neturi, kiti žmoniškųjų va tų išteklių neturi tinkamų. Nu tiesiog...“

Nors specialistų teigimu, sąlygos kurti bendruomeninį verslą yra ypač palankios, jo išsibėgėjimą (pri)stabdo kaimo vietovių sociodemografinė struktūra.

⁴⁹ Čia ir toliau tekste cituojamas kursyvu atskirose pastraipose pateikiamas tekstas yra interviu tyrimo metu gauta informacija. Citatose „I“ žymi informantą, „T“ – tyrėją.

⁵⁰ Interviu atliktas 2020 m. rugpjūčio 27 d.

⁵¹ Tai susiję ir su ankstesnės vietos plėtros strategijos priemonėmis – didelė lėšų dalis tuo metu buvo skiriama būtent infrastruktūros kūrimui ir plėtrai.

3.2.3.3. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklai įtakos turintys veiksniai

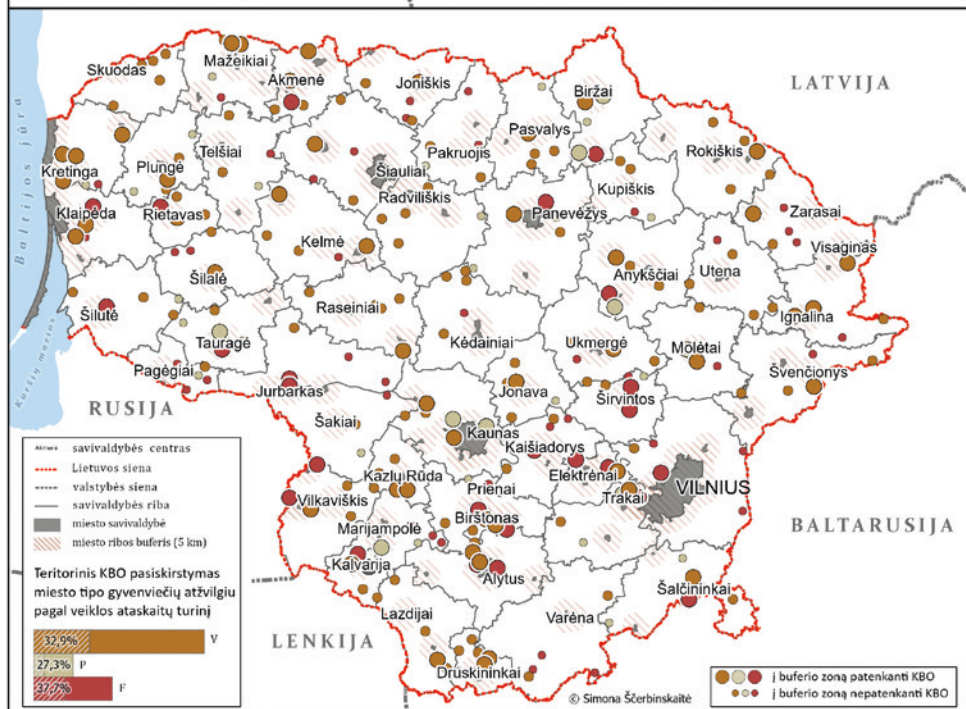
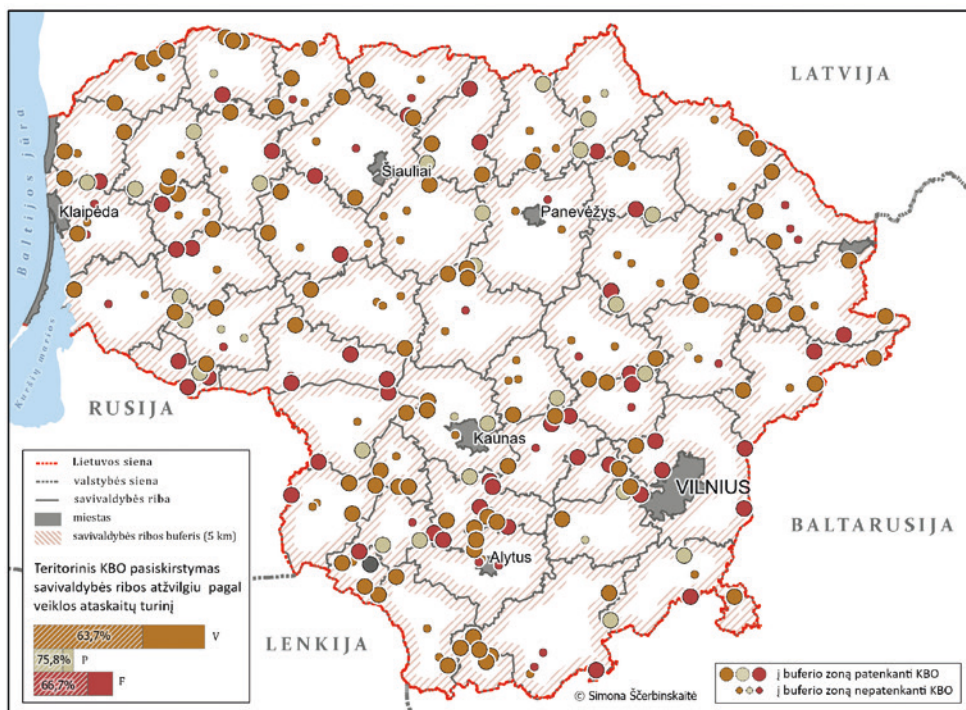
Veiklos ataskaitų analizės metu nustatyta, jog minėtų organizuojamų veiklų skaičius turi sąsają su organizacijos finansiniais pajėgumais. Bendruomeninės organizacijos, kurios veiklą vykdo vidinių finansinių resursų – nario mokesčio, gyventojų pajamų mokesčių (GPM) dalies – pagrindu, susiduria su nemažais iššūkiais: surinkta pajamų dalis tiesiogiai priklauso nuo narių skaičiaus, be to, pirmiausia ji skiriama organizacijos palaikymo – administracinėms, buitinėms, išlaidoms (komunaliniai mokesčiai, banko paslaugos, kanceliarinės prekės, kuras, draudimas ir pan.), todėl likusi biudžeto dalis neretai apriboja bendruomenės veiklas: „Centro veikloje lieka opios tos pačios problemos – nedidelės lėšos veiklai, labai sunku pritraukti 2 % veiklai, nes dirbančių nėra daug“ (ištrauka iš ataskaitos); „Labai gaila, kad šįmet dėl pinigų stygiaus nebuvo suorganizuotas šventinis renginys vasarą kaip tai buvo daroma kiekvienais metais“ (ištrauka iš ataskaitos). Finansinių resursų stoka veiklos organizavimui bei pačiai organizacijai yra reikšmingai svarbi, nes būtent bendruomenių vykdomos minkštosios priemonės (kultūriniai, sporto renginiai ir kt.) yra terpė vykti socialiniams procesams, ugdančioms bendruomeniškumą bei stiprinantiems tarpusavio ryšius (Abercrombie et al., 1994; Berašauskienė, Leliūgienė, 2003). Remiantis atliktais tyrimais, „kultūrinės veiklos dominavimas laikomas tipine bendruomeninio judėjimo vystymosi stadija“ (BGI Consulting, 2011:32). Bendruomeninės organizacijos susidurdamos su šių veiklos sričių vykdymo sunkumais, susiduria su iššūkiu neišsiugdyti stipraus bendruomeninio ryšio, kuris yra funkcionalios ir veiklios bendruomeninės organizacijos pamatas. Formuojasi uždaras ratas – bendruomeninė organizacija, neturėdama pakankamai finansinių resursų, negali užtikrinti kontaktinių, didelį žmonių skaičių vienu metu įtraukiančių veiklų vykdymo, o esant mažam tokių veiklų dažnumui, bendruomeniškumo ugdymas silpsta, stokojama tapatumo, kartu ir įsitraukimo į organizacijos veiklą. Visa tai veda prie ribotų finansinių resursų. Taigi, vykdomų veiklų ypatumai bei finansiniai resursai turi abipusę priklausomybę. Vis tik, šiame kontekste labai svarbu pabrėžti, jog aptarta priklausomybė dažnai būdinga mažų kaimo gyvenamųjų vietovių bendruomeninėms organizacijoms, kuomet dėl žmogiškųjų resursų, kompetencijos ar patirties stokos organizacijos viduje, KBO veiklą vykdo dažniausiai tik vidiniais finansiniais resursais, nesikreipdamos į išorinius veiklos finansavimo šaltinius. Narių svyravimai tokioms organizacijoms gali būti esminiu išlikimo klausimu.

Siekiant įvertinti, ar kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitose deklaruojamas veiklos pobūdis turi priklausomybę geografinėi padėčiai, atlikta erdvinė tyrimo imties analizė. Jos metu buvo tikrinama, kokia dalis veiklų (V tipo), pusiau veiklų (P tipo) ir finansiškai veiklų (F tipo) kaimo bendruomeninių

organizacijų patenka į išskirtą 5 kilometrų buferinę zoną aplink miesto tipo gyvenvietes (103 miestus). Palyginimui, tokio pačio ploto buferinė zona buvo išskirta ir aplink vidines savivaldybių ribas. Tyrimo metu nustatyta, jog tiesioginės įtakos artimas miesto tipo gyvenvietės buvimas tirtoms KBO (n=249) neturi. Į miesto tipo gyvenvietės ir savivaldybės ribos buferinę zoną pateko panaši veiklių ir finansiškai veiklių KBO dalis – atitinkamai 32,9 ir 37,7 proc. bei 63,7 ir 66,7 analizuotų kaimo bendruomeninių organizacijų (13 pav.). Geografinis dėmuo tirtoms kaimo bendruomeninėms organizacijoms įtakos neturėjo. Organizacijų veiklumą lemia kiti veiksniai.

Aktyviau veikia, daugiau žmogiškųjų, materialinių ir finansinių resursų savo veiklai vykdyti turi bendruomenės, veikiančios didesnėse gyvenvietėse. Esant didesniai gyventojų skaičiui, tokiose gyvenvietėse asmeninio lygmens nulemtos neįsitraukimo į bendruomeninę veiklą priežastys (žmogaus asmeniniai poreikiai, užimtumas, amžius, interesų nebuvimas) turi santykinai mažesnę įtaką bendruomenės veiklos vykdymui. Remiantis Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymu „dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo⁵²“, remiamos trys veiklos sritys: „8.1. kaimo bendruomenės materialinės bazės sukūrimas ir (arba) stiprinimas (toliau – pirmoji veiklos sritis); 8.2. kaimo vietovės viešųjų erdvių sutvarkymas, pritaikant jas kaimo gyventojų poreikiams (pvz., poilsio ir (arba) laisvalaikio vietos įrengimas), ir priežiūra (toliau – antroji veiklos sritis); 8.3. bendruomeniškumą kaime skatinančių (įskaitant gerosios patirties sklaidos ir mokomuosius vizitus) ir tradicinių renginių organizavimas (toliau – trečioji veiklos sritis)“. Paramos gali kreiptis „kaimo bendruomenė ir bendruomeninė organizacija (toliau – kaimo bendruomenė), atitinkanti Taisyklių 15 ir 16 punktuose nurodytus reikalavimus“. Šešioliktas įsakymo punktas aiškiai nurodo, jog paramą numatytiems veikloms kaimo bendruomeninė organizacija gali pretenduoti gauti jeigu: „16.1. pareiškėja veikia kaimo vietovėje; 16.2. pareiškėja turi ne mažiau kaip 30 narių (pareiškėja patvirtina paramos paraiškoje)“. VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros 2021 metais pateikto sąvado duomenimis, minėtai paramai gauti reikiamo narių skaičiaus neturėjo net 18,9 proc. (362 iš 1 913) registruotų KBO (4 priedas): 0–10 narių turėjo 86 (4,5 proc.), 11–20 turėjo 157 (8,2 proc.), 21–29 turėjo 119 (6,2 proc.) kaimo bendruomeninių organizacijų. Net vienuolikoje iš 51 nagrinėtos savivaldybės KBO dalis, netenkinanti šios sąlygos, buvo didesnė nei trečdalis (tarp 33,3 ir 60 proc.): Birštono, Ignalinos raj., Kaišiadorių raj., Kauno raj., Klaipėdos raj., Molėtų raj. Šalčininkų raj.

⁵² LR žemės ūkio ministro įsakymas dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo. TAR, 2020-12-17, Nr. 27587. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-01-19.

13 pav. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos priklausomybė savivaldybės ribų ir miesto tipo gyvenviečių atžvilgiu (duomenys: VĮ Regitūrų centras, 2021)

Širvintų raj., Švenčionių raj., Utenos raj. bei Zarasų raj. savivaldybėse. Pateikti duomenys koreliuoja su savivaldybių kaimo gyvenviečių tinklo ir demografinė statistika – savivaldybės, patyrusios didžiausius kaimo gyvenviečių ir demografinius „nuostolius“, turi daugiausia „mažų“ KBO. Be abejonės, šaltinių veiklos finansavimui yra įvairių, tačiau pateiktas pavyzdys iliustruoja, jog ir taip pažeidžiamos kaimo gyvenvietės, norėdamos KBO veikla sustiprinti vietos gyvybingumą, susiduria su papildomais iššūkiais. Maža kaimo gyvenvietės gyventojų bazė kelia iššūkių ne tik veiklos vykdymui, bet ir bendruomeninių organizacijų išlaikymui. Remiantis Lietuvos Respublikos asociacijų⁵³ įstatymo II skirsnio 4 straipsnio 1 punktu, „asociacijos steigėjais gali būti 18 metų sulaukę veiksnius fiziniai asmenys ir (ar) juridiniai asmenys, sudarę asociacijos steigimo sutartį. Minimalus asociacijos steigėjų skaičius yra trys“. Ketvirtame punkte papildoma: „Visi asociacijos steigėjai nuo asociacijos įregistravimo juridinių asmenų registre tampa jos nariais.“ Civiliniame kodekse⁵⁴ kaip vienas iš juridinio asmens likvidavimo pagrindų nurodomas „juridinio asmens dalyvių skaičiaus sumažėjimas mažiau nei įstatymų leidžiamas minimumas, jeigu juridinio asmens dalyvis per šešis mėnesius po tokio sumažėjimo nenutaria juridinio asmens reorganizuoti ar pertvarkyti“. Kaimo bendruomeninės organizacijos, veikiančios asociacijos pagrindu, minimalus narių skaičius – trys. Analizės metu aptiktas minėtų teisinių normų neatitikimo pagrindu inicijuoto likvidavimo pavyzdys Širvintų rajono savivaldybėje registruotai kaimo bendruomeninei organizacijai. Panašioje rizikoje yra bent 86 tyrimo imties KBO (4 priedas), turinčios 10 ir mažiau registruotų narių. Taigi, iš esmės grįžtama prie tų pačių priežasčių – mažas kaimo gyventojų skaičius lemia mažą narių skaičių, o tai reiškia mažesnius finansinius resursus, kurie neišvengiamai turi įtakos mažesnės organizacijos veiklos apimtims. Bendruomeninės organizacijos, registruotos mažose kaimo gyvenvietėse, šiandien yra pažeidžiamiausia Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo dalis. Remiantis statistiniais duomenimis, 2011 metais mažiau nei šimtą gyventojų turėjo 350 kaimo gyvenviečių su registruotomis KBO – tai penktadalis (19,9 proc.) viso kaimo bendruomeninių organizacijų gyvenviečių tinklo (4 lentelė).

Nemažai įtakos organizacijų veiklai turi jų veiklos teritorijoje esantis socialinės infrastruktūros tinklas. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos kontekste svarbiais jo elementais yra dažnų socialinių kontaktų skatinančios ir palaikančios erdvės, tokios kaip kultūros centrai, bibliotekos ir jų skyriai, švietimo įstaigos. Bendradarbiavimą tarp šių įstaigų žymi 2021 metais atliktas kokybinis tyri-

⁵³ Asociacija yra dažniausia teisinė forma, kuria Lietuvoje yra steigiamos bendruomeninės organizacijos (BGI Consulting, 2011). Bendruomeninės organizacijos taip pat veikia kaip viešosios įstaigos, labdaros ir paramos fondai.

⁵⁴ Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, Žin. 2000, Nr. 74-2262. Galiojanti suvestinė redakcija 2022-03-30 – 2022-05-27.

mas: ketvirtadalis (iš 457) tyrime dalyvavusių KBO atstovų pažymėjo, jog vykdo bendras veiklas su mokyklomis ir kitomis švietimo įstaigomis (Bučaitė-Vilkė, Baranauskienė, 2021). Šių įstaigų reikšmingumą žymi ir kiti tyrimai. Teigiama, kad „mokykla buvo ir yra viena svarbiausių, bazinė bendruomenės gyvybingumą užtikrinanti institucija. Tačiau sparčiai mažėjant gyventojų ir mokinių skaičiui, nyksta ir mokymo įstaigų tinklas. Pastarąjį dešimtmetį tai jau ėgavo masinį pobūdį“ (Daugirdas et al., 2013:115). Remiantis atliktais tyrimais, 2001/2002–2018/2019 mokslo metų laikotarpiu bendrojo ugdymo mokyklų skaičius šalyje sumažėjo 52 procentais (Baranauskienė, 2021). Blogiausia situacija – kaimiškose gyvenamosiose teritorijose. Naikinant mokyklų, bibliotekų, kultūros centrų tinklą, organizacijos galimai susiduria su veiklos palaikymo iššūkiu: veiklos analizės metu pastebėta tendencija, kuomet KBO veiklos teritorijoje, veikiant vienam iš minėtų objektų, KBO dažniau veikia kaip organizavimo partneris, o ne pagrindinis veiklų iniciatorius ir organizatorius. Minėtos įstaigos svariai prisideda prie kaimo bendruomeninių organizacijų veiklumo – didina iniciatyvumą, renginių įvairovę ir kiekį. Socialinės infrastruktūros tinklo retėjimo procese savo pagrindinio veiklos partnerio „netekusios“ bendruomeninės organizacijos gali susidurti su buvusio veiklumo lygio palaikymo iššūkiu, o neatradus kaip veiklumą palaikyti vidiniais resursais, susidurti ne tik su organizaciniais, bet ir silpstančio bendruomeniškumo iššūkiais. Taigi, socialinės infrastruktūros tinklo elementų ir kaimo bendruomeninių organizacijų bendradarbiavimo negalima vertinti vienareikšmiškai. Iš vienos pusės, tokių objektų KBO veiklos teritorijoje veikimas neretai prisideda prie mažesnio vidinio organizacijos iniciatyvumo, iš kitos pusės, tokių objektų (mokyklų, bibliotekų, kita) vykdomos dažnos gyventojus buriančios veiklos sudaro palankesnes galimybes išlaikyti dažną ryšį tarp vietos gyventojų / organizacijos narių bei jį nuolat stiprinti. Kaimo bendruomeninė organizacija iš to gauna naudos, neatsižvelgiant į įdėto indėlio dydį.

Vienas iš teigiamų KBO vykdomos veiklos pobūdžio pavyzdžių – bendruomeninių veiklų difuzija tarporganizaciniu lygmeniu; tais pačiais metais atskirose kaimo bendruomeninėse organizacijose vyksta tos pačios iniciatyvos, pvz., prisijungimas prie „saugios kaimynystės“, vaikų dienos centrų steigimas, tematinės šventės, kita. Bendruomenės, aktyviai tarpusavyje bendraudamos ar tiesiog būdamos netoli viena nuo kitos, turi galimybę išnaudoti išorinius resursus – „pasiskolinti“ ar prisijungti prie kitų organizacijų iniciatyvų. Ankstesniuose darbo skyriuose apskaičiuotas vidutinis atstumas tarp šalies KBO registracijos centrų tokią prielaidą patvirtina. Bendruomeninių organizacijų veiklos analizės metu pastebėtas gana glaudus ryšys tarp atskirų kaimo bendruomeninių organizacijų. Nemaža dalis jų yra linkusios dalyvauti viena kitos veikloje, net jei bendruomeninė organizacija nėra toje pačioje savivaldybėje.

Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų turinys atskleidžia daugiau vidinių organizacijos valdymo iššūkių ir ypatumų, kurie turi įtakos veiklų (ne)vykdymui:

- **Komunikacijos stoka, interesų konfliktai.** „Nuo 2018 metų rugsėjo mėnesio bendruomenėje įvyko susiskaldymas dėl senosios klebonijos pastato restauravimo ar nugriovimo ir pastatymo naujos paskirties pastato. Šios veiklos iniciatorius buvo X kaimo gyventojas K. Č., kuris sugalvojo, kad su tariama, galbūt būsiančia parama atstatys seną, medinį, kiauru stogu pastatą. Žmonės buvo suerzinti netikrų pažadų ir tuo metu, aš, bendruomenės pirmininkas B.S., suprasdama, kad tolimesnė diskusija ir bendravimas su naujos veiklos iniciatoriumi yra beprasmiškas, bendrame susirinkime perskaičiau savo atsistatydinimo pareiškimą. Kartu savo veiklų atsisakė ir tuo metu buvę bendruomenės tarybos nariai. Čia kaimo bendruomenės X veikla ir sustojo“ (ištrauka iš ataskaitos).
- **Netinkamas organizacijos administravimas.** „Taryba bendruomenės pirmininke išrinko L. K., kuri neįregistravo savo statuso, neteikė metinių finansinių ataskaitų, bendruomenei sakydavo, kad visa tai atlikta tvarkingai kasmet. [...] Išsiaiškinus tiesą apie sustojusią bendruomenės veiklą, buvo imtasi veiksmų“ (ištrauka iš ataskaitos).
- **Mažo gyventojų įsitraukimo ribota organizacijos veikla.** „Noriu atkreipti dėmesį, kad mūsų bendruomenė kiekvienais metais mažėja, tai kreipiuosi į visus bendruomenės narius, kad pabandytumėte pritraukti daugiau narių, ypačingai dėmesys būtų kreipiamas į jaunimą“ (ištrauka iš ataskaitos); „Norėčiau dar ir dar kartą priminti, kad labai esate laukiami, prisidedant prie mūsų viešųjų erdvių puošimo, visada stengiamės ar „Facebook“ pagalba, ar pašto, skelbimų pagalba pakviesti prisidėti prie tos ypač viešųjų erdvių puošimo veiklos, bet pagalbos sulaukiame tikrai nedaug, vis tie patys ir tie patys sukamės toje veikloje...“ (ištrauka iš ataskaitos); „Kodėl nevyko vakaronių mūsų iniciatyva? Mūsų nuomone, nebuvo poreikio. 2018 m. organizavome vakaronę „Po rudens darbų“. Nesulaukėme jokio kaimo gyventojų susidomėjimo, nors skelbimai-kvietimai į vakaronę iškabojo visą mėnesį. Susirinko tik organizatoriai. Susiformavo nuomonė, kad žmonės neturi noro burtis, bendrauti“ (ištrauka iš ataskaitos); „Valdyba iš bendruomenės narių nesulaukė jokių norų, pageidavimų, pasiūlymų. Asociacijos valdybos darbas nebuvo aktyvus, nes neįjautėme bendruomenės narių iniciatyvos, palaikymo, pagalbos, supratimo“ (ištrauka iš ataskaitos). Kaimo bendruomeninės organizacijos pateiktoje veiklos ataskaitoje, pažymint apie išvykos į spektaklį Birštone įgyvendinimą, pridedama: „Gaila, kad nors ir apmokėjo bendruomenė bilietus, pasinaudojo galimybe mažokai, gal 20 narių susi-

gundė“ (ištrauka iš ataskaitos). 2011 metais Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakyto „Bendruomeninių organizacijų ir bendruomeninių centrų veiklos ir galimybių plėtojimo tyrimo“ rezultatai atskleidžia, jog gyventojų įsitraukimą bei neįsitraukimą stipriai lemia individualūs motyvai. Įsitraukimo atveju individualius motyvus, tokius kaip poreikis bendrauti, savirealizacija, „svarbiais laiko beveik visi respondentai, o daugiau kaip pusė aiškiai prioriterizuoja juos kitų motyvų atžvilgiu“, o neįsitraukimo atveju daugiau nei pusė tyrime dalyvavusių bendruomeninių organizacijų⁵⁵ „nurodydamos tris nedalyvavimo priežastis, bent dvi jų siejo su asmeninėmis gyventojų savybėmis“ (BGI Consulting, 2011: 16-17). „Socializacijos, bendravimo, socialinių kontaktų palaikymo poreikis“ kaip pagrindinis motyvas įsitraukti į bendruomeninių organizacijų veiklą buvo stipriai išreikštas ir „Lietuvos bendruomeninių organizacijų (BO) veiklos galimybių ir poreikių tyrimo“ ataskaitoje (Bučatė-Vilkė, Baranauskienė, 2021:13). Ši motyvą kaip svarbų pažymėjo 81,6 proc. kaimo bendruomeninių organizacijų atstovų. Gyventojams, kurie savirealizaciją gali išpildyti bendruomeninės organizacijos rėmuose, motyvacijos prisijungti prie KBO neturėtų stigti. Tačiau tokios vertės organizacijai nesuteikiantys, savirealizaciją išpildantys kitur ar objektyvių, įsitraukimą į organizacijos veiklą sunkinančių priežasčių apriboti gyventojai turi ieškoti kitų motyvacijos šaltinių, racionalizuoti savo įsitraukimą. Lietuvos kontekste ne mažiau aktuali gyventojų įsitraukimą apsprendžianti aplinkybė – sovietmečio socialinių institutų suformuota sąmonė, kurios ryškesni ar mažiau ryškūs bruožai būdingi tam tikroms gyventojų grupėms. Remiantis 2021 metų demografiniais duomenimis, 43,8 proc. šalies kaimiškų gyvenamųjų vietovių gyventojų buvo vyresni nei 50 metų, taigi, du penktadaliai gyventojų užaugo ir subrendo sovietinėje santvarkoje (Oficialiosios statistikos portalas, 2021). Remiantis R. Žiliukaitės tyrimais, sovietmetis turėjo nemažą įtaką smarkiai sumažėjusiam šalies gyventojų norui dalyvauti savanoriškose organizacijose⁵⁶ po nepriklausomybės atgavimo. Pasak R. Žiliukaitės, „ši nuostata visų pirma turi būti siejama su sovietmečio paveldu. Dažnas „savanoriškas-privalomas“ dalyvavimas įvairaus tipo visuomeninėje veikloje pobūdis sovietmečiu nesudarė sąlygų šiai veiklai tapti žmonių kasdieninio gyvenimo dalimi, bendruomenėse spontaniškai besiformuojančia įprasta laisvalaikio leidimo forma, susijusia su įvairių gyventojų poreikių bei interesų tenkinimu“ (Žiliukaitė, 2006:35).

⁵⁵ Iš 300 tyrime dalyvavusių.

⁵⁶ Savanoriškos organizacijos sąvoka yra vartojama nusakant formaliai organizuotas grupes, klubus ar asociacijas, į kurias buriasi žmonės bendriems poreikiams tenkinti bei tikslams įgyvendinti (Žiliukaitė, 2006:21).

Išnykus buvusios sistemos primestiems santykiams ir žmonėms įgijus galimybę rinktis, nemaža dalis jų pasirinko nebebūti panašių organizacijų dalimi: „pagal 1990 ir 1999 metų Europos vertybių tyrimų rezultatus per dešimtį metų Lietuvos gyventojų, priklausančių visuomeninėms organizacijoms, dalis sumažėjo 3 kartus (nuo 60 proc. iki 19 proc.)“ (Žiliukaitė, 2006:28). Taigi, daliai sovietmečiu gyvenusių gyventojų aktyviai, įsitraukimu į organizacijos veiklą reiškiamas bendruomeniškumas nebėra motyvacinė vertybė: tyrimų duomenimis, vyresnio amžiaus gyventojai (55 m. ir vyresni Lietuvoje labiau linkę įsitraukti į veiklas artimoje aplinkoje (vaikų, anūkų priežiūra), nei dalyvauti visuomeninėse veiklose (Mikulionienė, Gedvilaitė-Kordušienė, 2014).

Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad bendruomeninės organizacijos veiklumas priklauso ne tik nuo finansinių resursų, sudarančių galimybes vykdomos veiklos įvairovei. Net ir eliminavus šią problemą, organizacijos narių ir vietos gyventojų įsitraukimas į veiklas (remiantis pateiktais pavyzdžiais) neretai išlieka ribotas. Kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų turinio analizės metu rasti ir pristatyti KBO iššūkiai ir ypatumai leidžia išryškinti pasikartojančias veiklos organizavimo problemas, tačiau neatskleidžia jų priežasčių. Detalesnis organizacijos veiklos pažinimas reikalauja lauko tyrimų.

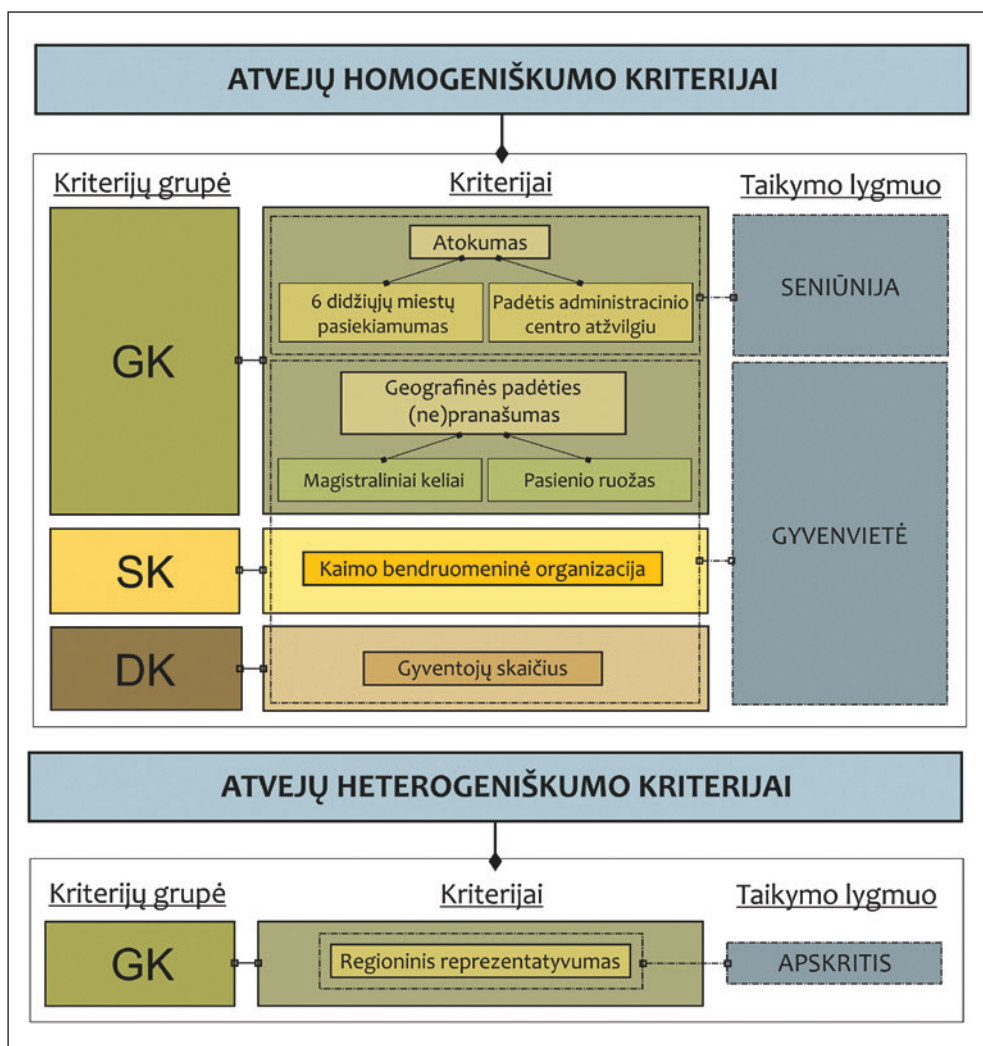
3.2.3.4. Apibendrinimas

Nagrinėtų kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitų turinyje išryškėja trys esminiai aspektai. Pirma, didžiosios daugumos kaimo bendruomeninių organizacijų 2017–2019 metų laikotarpiu vykdyta veikla neatitiko išsikeltų organizacijos tikslų. Tai būdinga tiek „išpūstus“, tiek konkretesnius tikslus turinčioms organizacijoms. Dauguma jų savo veiklą orientavo į minkštuosius, mažiau išteklių reikalaujančius, vadinasi, ir į mažesnės finansinės rizikos sprendinius bei projektus, dažnai pasižyminčius fragmentiškumu laike. Antra, nors į tyrimo imtį patekusių kaimo bendruomeninės organizacijos daug dėmesio skiria kultūrinei veiklai, kuri laikoma terpe socialiniams ryšiams kurti ir stiprinti, savo numatyto potencialo ji dažnu atveju dar neišpildo – gyventojų įsitraukimas į KBO veiklas yra pasyvus. Trečia, kaimo bendruomeninių organizacijų veikla nepriklauso nuo geografinės padėties miestų sistemos ar savivaldybės ribos atžvilgiu. Daug tampa su gyvenvietės dydžiu, o tiksliau – didesnėms kaimo gyvenvietėms būdingais atributais: gyvenvietės žmoniškųjų išteklių (didesnį gyventojų skaičių savo veiklos teritorijoje turinčios KBO pasižymi palankesnėmis sąlygomis užsitikrinant stabilesnę organizacijos funkcionavimą bei didesnę veiklumą) bei esamos socialinės infrastruktūros (kaimo gyvenamojoje vietovėje veikiančių mokytojų įstaigų, kultūros centrų, bibliotekų ar jų skyrių, kurie tampa veiklos partneriais ar iniciatoriais) tinklo.

4. ATVEJŲ TYRIMAS

4.1. Tyrimo metodologija

Atvejų tyrimui tinkamų kaimo gyvenamųjų vietovių atranka vykdyta pagal tris – geografinių (GK), socialinių (SK) ir demografinių (DK) – kriterijų grupes (14 pav.).

14 pav. Tyrimo atvejų atrankos metodika (GK – geografinis kriterijus, SK – socialinis kriterijus, DK – demografinis kriterijus)

Atvejų homogeniškumui užtikrinti buvo taikyti šeši kriterijai. Geografinių kriterijų grupė apėmė du – atokumo bei geografinio (ne)pranašumo – kriterijus. Atokumas žymi fizinio nuotolio nulemtas sąveikos galimybes, ryšio lengvumą (Bruinsma, Rietveld, 1998). Šiuo atveju atokumo kriterijus pasirinktas siekiant tirti kuo mažesnėje tiesioginėje ir / ar netiesioginėje miestų įtakoje esančius tyrimo atvejus. Kaip aptarta anksčiau, geografinė padėtis urbanizacijos centrų atžvilgiu yra vienas iš veiksnių, lemiančių lėtesnį kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimą bei su juo susijusių iššūkių mastą (1 skyrius). Šiuo aspektu didžiųjų miestų ar savivaldybių administracinių centrų įtakoje nesančios kaimo gyvenvietės susiduria su didesniais vietos gyventojų išlaikymo iššūkiais, demografiniai procesai dažniau yra neigiami bei spartesni, rizika joms ilgainiui tapti negyvybingomis (arba negyvenamomis) yra didesnė. Taigi, remiantis šia prieiga, atokių kaimo gyvenviečių analizė visos šalies kaimiškų vietovių apgyvendinimo sistemos kontekste yra tikslinga. Kaimiškų gyvenviečių atokumas darbe vertintas dviem dimensijomis – didžiųjų miestų pasiekiamumu bei padėtimi administracinių centrų atžvilgiu. Abu kriterijai taikyti seniūnijų lygmeniu.

Didžiųjų miestų pasiekiamumas vertintas remiantis Europos Sąjungos šalių teritorijų pasiekiamumo tyrimais ir juose taikyta metodologija, kur atokiomis įvardijamos teritorijos, esančios 45 ir daugiau minučių kelionės automobiliu atstumu nuo miesto, turinčio nemažiau 50 tūkst. gyventojų, centro (Bruinsma, Rietveld, 1998; Dijkstra, Poelman, 2008). 2019 metų duomenimis, tokių miestų Lietuvoje buvo šeši: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys bei Alytus (Oficialios statistikos portalas, 2019). Tokio dydžio miestai, minėtų autorių teigimu, yra pakankamai dideli atlikti tarpregionines aptarnavimo funkcijas ir pasiūlyti didesnę darbo, kasdienių ir specializuotų paslaugų įvairovę, o išskirtas laiko tarpas yra priimtinas jas pasiekti kasdien, dėl to jie gali pritraukti ir išlaikyti žmones ne tik iš pačio miesto, bet ir iš aplinkinių teritorijų (Dijkstra, Poelman, 2008). Tai patvirtina ir deklaruotos migracijos bei gyventojų pajamų mokesčio perskirstymo duomenys, atspindintys nuolatinės ir švytuoklinės migracijų Lietuvoje ypatumus (Shor, Burneika, 2017). Aptarta pasiekiamumo metodika 2014 metais buvo pritaikyta G. Pociūtės disertaciniame darbe⁵⁷ „Periferingo teritorinė raiška Lietuvoje“. Jame atokumo šešių minėtų Lietuvos miestų atžvilgiu riba buvo brėžiama gyvenviečių pagrindu, o šiame darbe ji perbraižyta smulkesniu masteliu – ją generalizuojant seniūnijų lygmeniu (5 priedas). Seniūnijos, kurių tik pusė ir mažiau teritorijos ploto buvo pasiekiamos per 45 ar

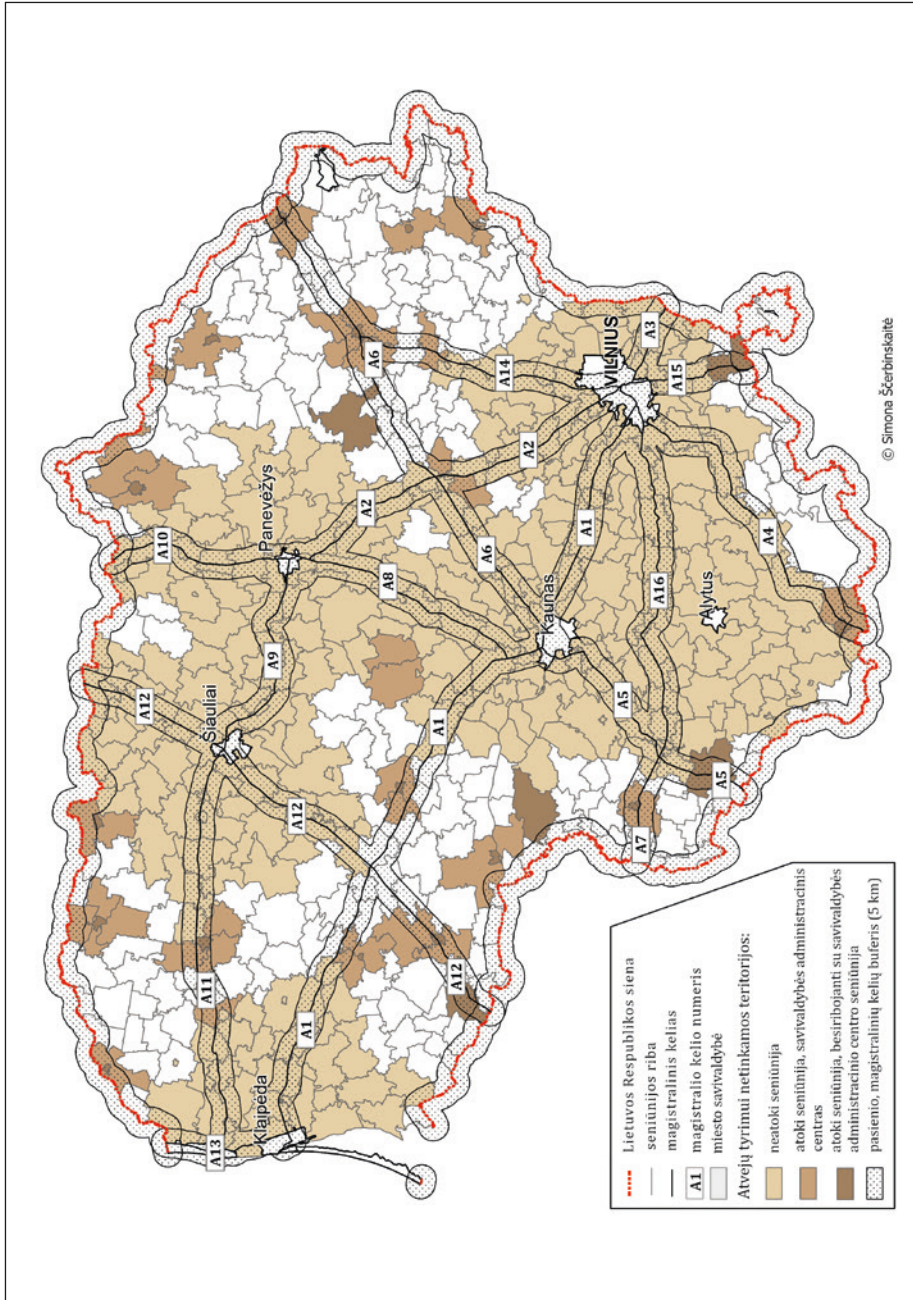
⁵⁷ Pociūtės G. 2014 metų disertaciniame darbe „Periferingo teritorinė raiška Lietuvoje“. Lietuvos atokioms teritorijoms nustatyti buvo nagrinėjami pasiekiamumo rodikliai. Vienas jų – šešių didžiausių Lietuvos miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio bei Alytaus miestų) pasiekiamumas <30, 30–45, 45–60 ir >60 min. laiko atkarpomis. Pasiekiamumas apskaičiuotas atsižvelgiant į galiojančius greičio apribojimus bei realias eismo sąlygas, maksimalų greitį sumažinus 15 procentų.

mažiau minučių, buvo priskirtos atokioms seniūnijoms. Tokiu būdu buvo siekiama eliminuoti galimus ribinių gyvenviečių pasiekiamumo dėl kelių tinklo kaitos kelių metų laikotarpiu nuo minėtos disertacijos darbo publikavimo neatitikimus. Po atrankos kaip netinkamos tyrimui buvo išbrauktos 328 seniūnijos.

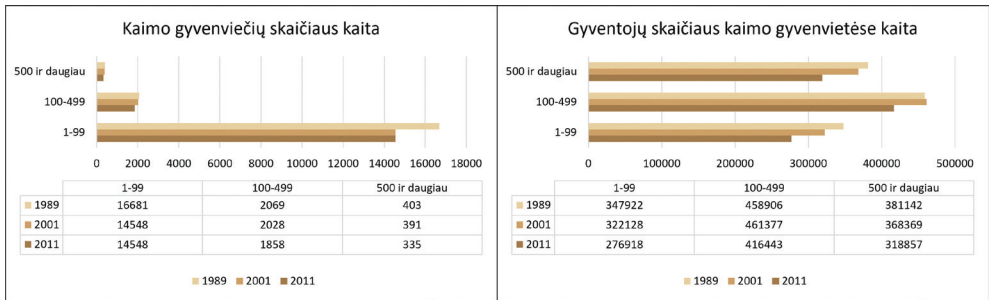
Siekiant eliminuoti mažesnių vietos centrų įtaką, buvo taikytas padėties administracinio centro atžvilgiu kriterijus. Šis kriterijus iš dalies atliepia V. Baranauskienės šalies seniūnijų urbanizacijos lygio tipologiją (1.1. skyrius). Kaip netinkamos tyrimui iš anksčiau atrinktų atokių seniūnijų buvo išbrauktos savivaldybės administracinių centrų, su jais besiribojančios ar viduje jų turinčios seniūnijos⁵⁸. Tokiu būdu buvo eliminuotos dar 57 seniūnijos.

Likusių 176 atokių seniūnijų gyvenvietėms taikytas geografinės padėties (ne) pranašumo kriterijus (angl. *locational advantage*). Šiuo terminu apibrėžiamas bet koks veiksnys, darantis teigiamą įtaką bei padedantis, arba atvirkščiai – trukdantis tiriamo reiškinio funkcionavimui ir raidai. Nutarta atsižvelgti į du geografinės padėties (ne)pranašumo veiksnius – magistralinius kelius, priskirtinus geografinio pranašumo kriterijui, bei pasienio ruožą, kaip geografinio nepranašumo kriterijų. Magistraliniai keliai pasirinkti kaip svarbios švytuoklinės migracijos ašys, galinčios turėti įtakos greta jų esančių kaimo gyvenviečių sociodemografini struktūrai ir / ar gyventojų ir vietos ekonominėms charakteristikoms. Atlikti moksliniai tyrimai rodo, jog kaimo gyvenamosios vietovės padėtis miestų ar magistralinių kelių atžvilgiu turi įtakos vietos gyventojų užimtumui. Tirtų Raseinių ir Trakų rajonų savivaldybių atveju nustatyta, kad kuo nagrinėta kaimo gyvenvietė buvo arčiau miesto ar magistralinio kelio, tuo mažiau jos gyventojų dirbo savo gyvenamojoje vietovėje – vietovės aiškiai išsiskyrė švytuoklinės migracijos intensyvumu (Pociūtė-Sereikienė et al., 2014) Tuo metu, pasienio ruožas įtrauktas dėl jame galiojančių teisinių režimų (Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymo Nr. VIII-1666 pakeitimo įstatymas, TAR, 2017, Nr. 12168. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2018-03-01). Įstatymu apibrėžta, jog pasienio ruožo plotas – iki 5 kilometrų. Remiantis teisinėmis normomis, toks plotas taikytas abiem – magistralinių kelių ir pasienio ruožo – buferinėms zonoms (15 pav.). Į ją patekusios

⁵⁸ Dauguma atveju savivaldybės administraciniai centrai Lietuvoje yra išskirti kaip atskiras seniūnijos vienetas, pavyzdžiui, Utenos miesto seniūnija. Tačiau yra atveju, kuomet savivaldybės administracinis centras yra seniūnijoje, apjungiančioje tiek ją, tiek kaimiškas gyvenvietes, pavyzdžiui, Anykščių seniūnija. Atsižvelgiant į tai, buvo taikytas toks atrankos principas – jei savivaldybės administracinis centras yra atskira seniūnija, kaip netinkamos tyrimui išmetamos administracinio centro bei su juo besiribojančios seniūnijos, pavyzdžiui, Utenos. Jei savivaldybės administracinis centras įeina į seniūnijos teritoriją kartu su kaimiškėmis gyvenvietėmis, išmetama ši viena seniūnija, aplinkines seniūnijas paliekant kaip tinkamas.

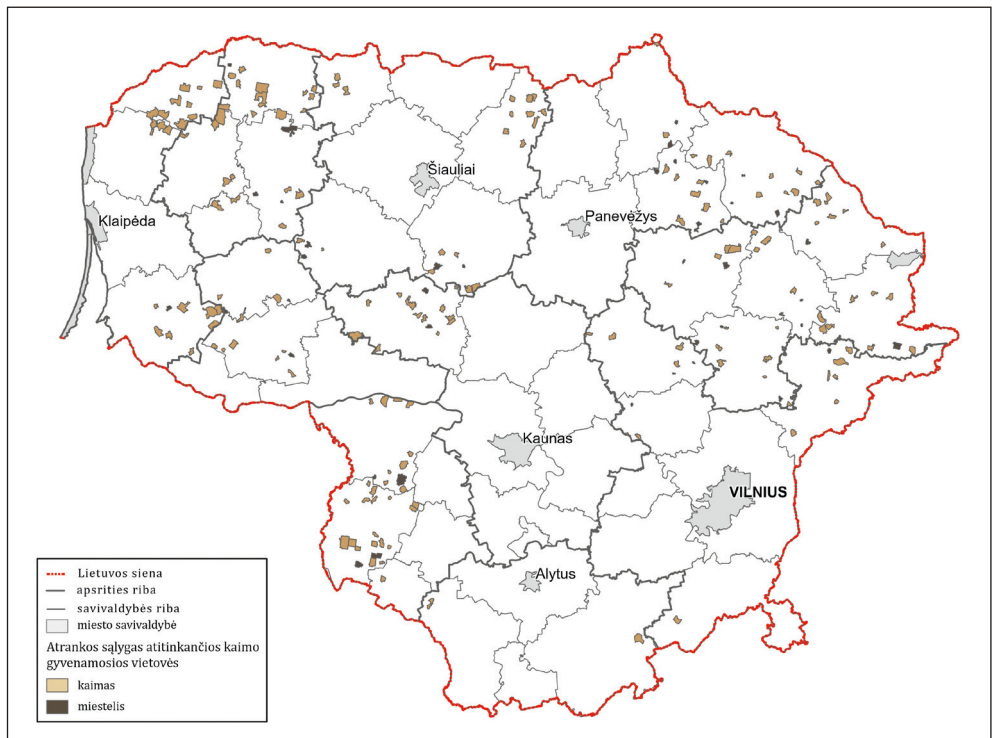
15 pav. Atvejų atrankai tinkamos teritorijos

16 pav. Kaimo gyvenviečių ir gyventojų jose skaičiaus kaita 1989–2011 metais (Oficialiosios statistikos portalas, 2019)

atokių seniūnijų gyvenvietės buvo eliminuotos kaip tyrimo atvejų atrankai netinkamos teritorijos.

Iš likusių teritorijų pagal 2019 metais VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūros pateiktą kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadą atrinktos kaimo gyvenvietės, turėjusios registruotas KBO – pritaikytas socialinis kriterijus. Iš viso jį atitiko 363 kaimo gyvenvietės.

17 pav. Atrankos sąlygas atitinkančios kaimo gyvenamosios vietovės

Galiausiai, taikytas demografinis kriterijus – gyventojų skaičiaus riba. Atsižvelgus į kiekybinius kaimo gyvenviečių ir jų gyventojų skaičiaus duomenis (16 pav.), atrinktos gyvenvietės, 2011 metų surašymo duomenimis, turėjusios nuo 100 iki 499 registruotų gyventojų. Gyvenvietės, turėjusios iki 100 gyventojų, atmetos kaip netinkamos, siekiant užtikrinti kokybinio tyrimo galimybes: remiantis dešimtmečio senumo demografiniais duomenimis, sudėtinga projektuoti jų galimų pokyčių mastą – realų gyventojų skaičių atvejų atrankos vykdymo metu. Be to, atsižvelgiant į tai, jog dalis gyventojų atitinkamoje kaimo gyvenvietėje yra tik registruoti ir joje nuolat nereziduoja (gyvena kitose šalies gyvenvietėse ar užsienyje: studentai ir kt.), dalis yra jaunesni nei 18 metų, todėl negali dalyvauti tyrime, bei ne visi atrinktų tyrimo atvejų gyventojai norėtų būti tyrimo dalyviais, o didesnė gyventojų skaičiaus riba buvo reikšminga kokybinio tyrimo įgyvendinimo faktui.

Pritaikius visus tyrimo atvejų homogeniškumo kriterijus atrinktos 218 tyrimui tinkamos kaimo gyvenvietės: 176 kaimai ir 42 miesteliai (17 pav.).

Siekiant apžvelgti galimus regioninius bendruomeninių organizacijų veiklos organizavimo skirtumus (heterogeniškumą), buvo įvestas regioninio reprezentatyvumo kriterijus, numatant atvejus rinkti skirtingose apskrityse, taip užtikrinant kiek galima didesnę atvejų teritorinį nuotolį viena nuo kitos.

4.1.1. Tyrimo atvejų atranka ir pagrindumas

Norint atskleisti įvairiapusišką šiandieninio Lietuvos kaimo situaciją, pasirinktas kelių atvejų tyrimas (angl. *multiple case study*). Atsižvelgiant į laiko ir finansinius resursus, atvejų tyrimui buvo numatyta atrinkti tris kaimo gyvenvietes su jose veikiančiomis kaimo bendruomeninėmis organizacijomis. Tyrimo atvejų atranka vykdyta patogumo principu, atsižvelgiant į gyvenviečių pasiekiamumą, tačiau atrankos metodikos kriterijus atitinkančių kaimo bendruomeninių organizacijų patekimą į tyrimo imtį, lėmė individualus KBO pirmininko apsisprendimas dalyvauti tyrime. Atvejų atrankos metu buvo kreiptasi į 5⁹⁹ bendruomenines organizacijas.

⁹⁹ Skaičiuojant pilotinį atvejį Akmenės r. savivaldybėje, kuris, patikslinus atvejų atrankai tinkamas teritorijas (tikslinant šalies atokių teritorijų ribą), nebeatitiko geografinių homogeniškumo kriterijų, todėl iš kokybinio tyrimo atvejų imties buvo išbrauktas, tačiau pilotinis interviu su kaimo bendruomeninės organizacijos lyderiu buvo analizuotas kartu su kitais pusiau struktūruoto interviu duomenimis.

Galutinę tyrimo imtį sudarė šios kaimo gyvenvietės ir jose veikiančios kaimo bendruomeninės organizacijos:

- a) Skuodo r. savivaldybėje 2003 m. įsteigta kaimo bendruomeninė organizacija. Gyventojų skaičius, 2011 metų duomenimis, – 349⁶⁰.
- b) Vilkaviškio r. savivaldybėje 2003 m. įsteigta ir dviejų besiribojančių kaimo gyvenviečių teritorijoje veikianči kaimo bendruomeninė organizacija. Bendras gyventojų skaičius, 2011 metų duomenimis, – 356⁶¹.
- c) Ignalinos r. sav. 2004 m. įsteigta kaimo bendruomeninė organizacija. Gyventojų skaičius, 2011 metų duomenimis, – 125⁶².

Atrinktos kaimo gyvenvietės išpildė visus anksčiau aprašytus atvejų atrankos homogeniškumo ir heterogeniškumo kriterijus.

4.1.2. Kokybinio tyrimo pasirinkimo pagrindimas

Socioekonominėi kaimo gyvenamosios vietovės perspektyvai atskleisti pasirinktas kokybinis kelių atvejų tyrimas (angl. *multiplecase study*), kaimo vietovę nagrinėjant kaip sociogeografinę erdvę, jos svarbia socialine dedamąja laikant bendruomeninę organizaciją. Darbe taikyti du kokybinio tyrimo metodai – turinio analizė bei pusiau struktūruotas interviu.

Turinio analizės metodu buvo analizuotas pasirinktose kaimo gyvenamosiose vietovėse registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registru pateiktos veiklos ataskaitos. Šio metodo pritaikymas leido apžvelgti deklaruojamą organizacijų veiklumą ir veikimo pobūdį.

Turinio analizės duomenis papildė antrasis kokybinio tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu. Jis pasirinktas naudoti siekiant atskleisti kaimo gyvenimo specifiką, iš jos kylančias problemas ir jų dimensijas, kaimo bendruomeninių organizacijų vaidmenį šių iššūkių kontekste bei gyventojų (ne)įsitraukimo į organizacinę veiklą motyvus. Taigi, į bendruomeninę organizaciją pažvelgti stambesniu masteliu – pabandyti pažvelgti į vietos gyventojų (organizacijos narių ir ne tik) elgesį ir atitinkamo elgesio priežastis. Pasirinktas metodas, neturėdamas griežtos struktūros, informantui leido išreikšti savo asmeninę nuomonę, o tyrimui padėjo išryškinti konkrečias problemines situacijas (Kardelis, 2007).

⁶⁰ 2021 metų duomenimis – 307 gyventojai.

⁶¹ 2021 metų duomenimis – 278 gyventojai.

⁶² 2021 metų duomenimis – 79 gyventojai. Šis Ignalinos rajono savivaldybės gyvenvietės su registruota KBO atvejis pagrindžia demografinio kriterijaus – minimalaus gyventojų skaičiaus, 2011 metų visuotinio gyventojų ir būstų surašymo pagrindu, įvedimo reikšmingumą.

Lygiagrečiai vykdyti du kokybiniai pusiau struktūruoti interviu: ekspertų interviu bei interviu su vietos gyventojais:

- Ekspertų interviu vykdytas su buvusiais ir esamais kaimo bendruomeninės organizacijos pirmininkais. „Bendruomenė⁶³ ar bent kiek ryškesni jos socialiniai kontūrai neįsivaizduojami be pripažintų lyderių“, todėl, norint pažinti kaimo bendruomeninės organizacijos kaip vienos iš konstruktų kaimo raidai reikšmę, lyderiai yra svarbus kokybinio tyrimo objektas (Leliūgienė, Mačiulskaitė, 2013:22). Esami kaimo bendruomeninių organizacijų pirmininkai atrinkti pasitelkus Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadą, buvusiems pirmininkams pasiekti taikyta „sniego gniūžtės“ atranka.
- Atsižvelgiant į vyraujančias kaimo gyvenamųjų vietovių ekonomines-demografines charakteristikas, siekiant į tyrimą įtraukti skirtingų socialinių grupių gyventojus bei tokiu būdu turėti galimybę įvertinti, kaip organizacija (ne)geba juos įtraukti į savo veiklą, siekta išlaikyti informantų heterogeniškumą. Vienos ryškesnių kaimiškų vietovių problemų, turinčių ryšį su kaimo bendruomeninių organizacijų veikla, – gyventojų amžiaus struktūros kaita (vyresnio amžiaus gyventojų skaičiaus augimu bei vaikų dalies mažėjimu) bei kaimo funkcinės kaitos iššaukta švytuoklinė migracija (tik 47,7 proc. Lietuvos kaimo užimtų gyventojų dirbo toje pačioje vietoje, kurioje gyveno (Kriaučiūnas et al., 2014)). Dėl šių priežasčių informantams buvo išskelti amžiaus grupės ir užimtumo (darbo rinkoje) bei jo realizavimo vietos heterogeniškumo kriterijai. Informantų atrankai taikytas „sniego gniūžtės“ metodas.

4.1.3. Interviu metodo taikymo iššūkiai

Vienas didžiausių kokybinio tyrimo interesų, kurio nepavyko įgyvendinti interviu vykdymo metu – proporcingas tyrimo imties dalyvių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes. Mažiausiai reprezentuota – iki 35 metų amžiaus gyventojų dalis. Nors remiantis oficialiais statistiniais duomenimis, šios amžiaus grupės gyventojų skaičius tyrimui pasirinktų atvejų gyvenvietėse yra gana didelis – 179 asmenys (7 priedas), jų pasiekiamumas buvo sudėtingas. Siekiant visoms galimoms tyrimo dalyvių socialinėms grupėms patogaus dalyvavimo tyrime laiko, lauko darbai (angl. *field work*) buvo vykdyti tiek darbo dienomis, tiek savaitgaliais. Vis dėlto, lauko darbų planavimas norimų rezultatų nedavė. Jaunus, iki 35 metų amžiaus gyventojus buvo sunku rasti, jie kategoriškai atsisakydavo dalyvauti tyrime dėl

⁶³ Kaip ir bendruomeninė organizacija, nes ji šiame darbe laikoma institucionalizuota bendruomene.

nenoro ar laiko stokos. Siekiant panaikinti pastarąjį trukdį, buvo siūloma interviu atlikti gyventojui patogiu metu kitą dieną arba telefonu, tačiau susitarus numatytu laiku gyventojų nepavykdavo rasti namuose, neatsiliepdavo į telefono skambučius.

Kitas gana įdomus, socialinę kaimo vietovių realybę ir gyventojų santykius gana aiškiai perteikiantis lauko darbų iššūkis – „sniego gniūžtės“ metodo taikymo ribotumas. Kiekvieno tyrimo dalyvio interviu pabaigoje buvo prašoma rekomenduoti kelis išsikeltas charakteristikas atitinkančius kaimo gyventojus. Vis tik, labai dažnai tyrimo dalyviai pirmiausia rekomenduodavo ne į ką kreiptis toliau, bet nurodydavo, kurių vietos gyventojų į tyrimą geriau neįtraukti, pateikdami gana išsamias, tačiau subjektyvias to priežastis. Ši tendencija pasireiškė tiek vietos gyventojų, tiek kaimo bendruomeninės organizacijos pirmininkų gretose. Kitas „sniego gniūžtės“ metodo ribotumas pasireiškė uždaramis rekomendacijomis. Dažniausiai tyrimo dalyvių buvo prašoma 2–3 rekomendacijų – tam, kad būtų turimos dar kelios galimų tyrimo dalyvių alternatyvos, jei rekomenduojamas tyrimui vietos gyventojas lauko darbų metu nebūtų rastas, nesutiktų dalyvauti tyrime arba su juo jau buvo atliktas interviu. Vis tik, neretai buvo rekomenduoti tie patys žmonės. Tai, vėlgi, išryškino gyventojų tarpusavio santykių ypatumus bei būdingą socialinę izoliaciją. Kuomet santykiai dažniau plėtojami siaurame pagal atitinkamas charakteristikas panašiu, tam tikrų interesų siejamų ar tiesiog dažną kontaktą dėl gyvenimo artimoje kaimynystėse turinčių gyventojų rate. Vis dėlto, galima daryti prielaidą, jog uždaras rekomendacijas iš dalies lėmė ir tyrimo dalyviams iškeltos būtinos charakteristikos – amžiaus grupė, užimtumo ir jo realizavimo vieta. Nors rekomenduodami potencialius tyrimo dalyvius gyventojai neretai apie juos pateikdavo gana išsamią informaciją (vardą, pavardę, šeimyninę padėtį, aiškiai nurodydavo gyvenamąją jo vietą ir kaip ją rasti, nuo kada rekomenduojamasis gyvena konkrečioje kaimo vietovėje ir pan.), tačiau galimas išsikelto charakteristikų apie juos nežinojimas juos vedė prie „patogesnių“, pažįstamų rekomendacijų suteikimo. Siekiant išspręsti iškilusią uždaru rekomendacijų problemą (kuomet kitų rekomenduotų gyventojų nebūdavo), „sniego gniūžtės metodas“ laikinai būdavo nutraukiamas ir naujas tyrimo dalyvis buvo renkamas pagal eiliškumą. Atsiradus naujam tyrimo dalyviui, „sniego gniūžtės“ metodas būdavo atnaujinamas.

Kita svari ir tyrimo metu labai aktuali problema – lauko darbai dviem tyrimo atvejais buvo vykdomi COVID-19 pandemijos metu. Tai galėjo būti rimta priežastis, kodėl dalis tyrimui rekomenduotų kaimo vietovės gyventojų išreiškė nenorą dalyvauti tyrime (būtina pabrėžti, jog ši nedalyvavimo priežastis tyrėjai nė karto nebuvo tiesiogiai išsakyta) arba tiesiog neatsiliepė į durų skambutį.

Tyrimo metu susidurta ir su specifiniu, ribotumo vienai iš tirtų kaimo vietovių analizei suteikusi atveju. Interviu metu tyrimo dalyvis suteikė labai jautrios, jo santykį su ten veikiančia kaimo bendruomenine organizacija lemiančios informacijos. Informantas prieš įrašo pradžią pasirašė sutikimą dalyvauti tyrime, kuriame buvo nurodyta, jog „interviu bus įrašomas garso įrašymo technika bei vėliau bus atliktas pažodinis jo išrašas“, ir sutiko, „kad tyrimo duomenų pristatymuose būtų naudojamas mano duoto interviu autentiškos ištraukos, neatskleidžiančios mano tapatybės“. Atsižvelgiant į pateiktos informacijos jautrumą, įrašo metu tyrimo dalyvio buvo perklausta dėl sutikimo naudoti pateiktą informaciją. Informantas kelis kartus, greičiausiai veikiamas šio konkretaus diskusijų objekto keliamų emocijų, keitė savo nuomonę. Taigi, galutiniame etape, susidūrus su etikos problema bei siekiant išsaugoti tyrimo dalyvio konfidencialumą, šios konkrečios situacijos tyrimo rezultatuose nutarta nenaudoti. Įdomu ir tai, jog būtent šiuo atveju lauko darbų metu buvo susidurta su didžiausia gyventojų priešprieša kaimo bendruomeninės organizacijos atžvilgiu – labai nemaža dalis gyventojų kategoriškai atsisakė pasikalbėti apie KBO veiklą bei jų motyvaciją (ne)įsitraukti į ją, o jei ir kalbėdavo, griežtai ne įrašui. Tai leido susidaryti įspūdį apie kaimo vietovės gyventojų ir bendruomeninės organizacijos sąveikos dinamiką ir ypatybes, tačiau dėl aptartų aplinkybių, deja, tyrimo rezultatuose tai neatsispindi.

4.1.4. Kokybinio tyrimo (interviu metodo) imtis

Kokybinis tyrimas vykdytas 2019–2020 metais: 2019 m. birželio–spalio mėnesiais interviu atlikti Akmenės bei Vilkaviškio rajonų savivaldybėse, 2020 metų liepos–rugpjūčio mėnesiais – Ignalinos bei Skuodo rajonų savivaldybėse. Bendra įrašų trukmė 13:20:50 val.

7 lentelė. Informantų pasiskirstymas pagal amžiaus grupes

Amžiaus grupė	Pirmininkai	Gyventojai
≤ 35	-	n=4 (moterys – 4)
36–64	n=6 (moterys – 5; vyrai – 1)	n=6 (moterys – 6)
≥ 65	n=3 (moterys – 3)	n=9 (moterys – 7; vyrai – 2)

Tyrimo metu atlikti 28 interviu. Devyni interviu atlikti su buvusiais ir esamais bendruomeninių organizacijų pirmininkais. Skuodo ir Ignalinos bei Akmenės r. savivaldybėse interviu atlikti su visais esamais ir buvusiais organizacijų pirmininkais, Vilkaviškio r. savivaldybėje su visais tyrimo gyvenvietėje gyvenusiais pir-

mininkais. Likę interviu atlikti su tyrimo atvejų gyvenviečių gyventojais. Interviu su pirmininkais metu didžiausias dėmesys buvo teikiamas informacijos apie organizacijos valdymą, kylančius administracinius bei asmeninius iššūkius gavimui (6.1 priedas). Interviu su gyventojais metu – socialinio (ne)dalyvavimo faktui bei jį galimai lemiančių asmeninių ir kitų aplinkybių išsiaiškinimui (6.2 priedas).

Informantų pasiskirstyme pagal lytį ryški atskirtis tiek gyventojų, tiek pirmininkų grupėse. Abejose didžiausią dalį sudarė moterys: gyventojų grupėje – 17 iš 19, pirmininkų – 1 iš devynių. Didžioji dalis informantų buvo vyresnio amžiaus (65 m. ir vyresni) (7 lentelė). Visi tyrimo vykdymo metu pareigas ėję pirmininkai pateko į vidutinio (36–64 metų) amžiaus kategoriją.

4.1.5. Interviu analizės metodologinis pagrindimas

Interviu analizės procesas susidėjo iš kelių etapų: įrašų transkribavimo, kodavimo, tematinio palyginimo ir kodų apjungimo į grupes, duomenų interpretavimo, teorinio apibendrinimo, rezultatų aprašymo bei išvadų formavimo (Gaižauskaitė, Valavičienė, 2016). Pirmieji trys analizės žingsniai atlikti naudojantis MAXQDA programine įranga. Pagal iš anksto nusimatytą tyrimo modelį kodavimo proceso metu dėmesys buvo skiriamas KBO žmogiškųjų išteklių – organizacijos pirmininkų (lyderių) bei vietos gyventojų elementams. Iš viso išskirti 164 kodai⁶⁴, kurie buvo apjungti į šias kodų grupes: santykiai tarp gyventojų, kartų skirtumas, motyvacija dalyvauti KBO veikloje (gyventojai), motyvacija būti pirmininku, lyderio savybės, lyderio iššūkiai, pasiekiamumas / mobilumas. Išskirti kodai ir jų grupės leido formuoti apibendrintas išvagas bei išskirti ryškiausius tirtų kaimo bendruomeninių organizacijų veikimo bruožus, juos siejant su teoriniais konstruktais.

4.2. Tyrimo rezultatai

4.2.1. Tyrimo atvejų kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos analizė

Kaimo vietovių gyvybingumas šiame darbe nagrinėtas lyderystės ir gyventojų dalyvavimo apraiškėmis. Kuo aktyvesni ir labiau įgalinami šie elementai, tuo veiklesnė kaimo bendruomeninė organizacija. Tyrimo atvejų veiklumas – vykdomų veiklų praktikos, apžvelgtos pasinaudojus VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registre kaimo bendruomeninių organizacijų pateiktomis, atviros prieigos 2017–2020 metų veiklos ataskaitomis.

⁶⁴ Į šį skaičių neįtraukti pirmi trys interviu su kaimo bendruomeninių organizacijų pirmininkais. Interviu įrašai buvo transkribuoti ir analizuoti teksto redagavimo programa „Microsoft Word“.

Skuodo rajono tyrimo atvejis

KBO veiklos aprašas pateiktas tik už 2018 metus. Vertindama metinę organizacijos veiklą tuometinė pirmininkė pabrėžia, jog „2018-ieji, galima sakyti buvo patys turtingiausi iš tų 6 praėjusių metų“ (ištrauka iš ataskaitos). Per šiuos metus organizacija gavo finansavimą keturioms teiktoms paraiškoms: sporto įrangos ir inventoriaus įsigijimui (įsigyti du lauko treniruokliai suaugusiems ir karuselė vaikams), materialinės bazės stiprinimui (įsigyta 40 kėdžių, 4 stalai, mobili garso kolonėlė), bendruomenių aktyvinimo veikloms (organizuotai tradicinei Sūrių šventei ir su ja susijusioms veikloms), laisvalaikio zonos įrengimui (žaidimų kompleksas vaikams – supynės, keturi treniruokliai, du suoliukai, šiukšliadėžės). Paraiškos teiktos ir parama gauta iš skirtingų finansavimo priemonių – tai leidžia spręsti apie organizacijos žmogiškuosius išteklius bei gebėjimą juos įgalinti. Gana sėkmingą žmogiškųjų išteklių šioje bendruomeninėje organizacijoje įgalinimą pažymi ataskaitoje pateikiama organizuojamų veiklų įvairovė. Rašoma: „Be mūsų tradicinės Sūrių šventės kiekvienais metais švenčiame tradicinę Motinos dieną. Dovanojame mamos, močiutėms gėlių, pernai kvietėme X kaimo teatro grupę. Taip pat nepraleidžiame nė vienos Kalėdinės eglutės šventės mūsų kaimo vaikams. Kviečiame artistą, perkame dovanėles vaikams. Norime, kad ir mažieji neliktų nuskriausti. Kiekvienais metais per mokytojų dieną pasveikiname ne tik dirbančius mokytojus, bet ir mokytojus senjorus, išėjusius į užtarnautą poilsį“ bei efektyvus interesų atsotavimas „turbūt atsimenat kokia buvo siena. Buvo prakiuręs stogas ir palei sieną bėgo vanduo. Kreipiausi į merą ir reikalai išsisprendė. Buvo sutvarkytas stogas ir atliktas remontas, perdažytos sienos“ (ištraukos iš ataskaitos). Vykdomų veiklų įvairovė leidžia kurti ir stiprinti ne tik siejamuosius, bet ir jungiamuosius ryšius, taigi ne tik išlaikyti organizaciją, bet ir padėti jai „judėti į priekį“. Gana tamprius ryšius tarp gyventojų ir organizacijos pažymi aprašytas gyventojų išitraukimas: „Praėjusiais metais turėjome išpūdingą vasario 16-osios šventę – Lietuvos valstybės 100-mečio paminėjimą. Kurio metu buvo atidengtas akmuo, kuris ne vieną priverčia stabtelėti ir perskaityti, kas ant jo parašyta. Dar kartą ačiū R. ir M. už gražią iniciatyvą. Naudodamasis proga noriu padėkoti moterims ir vyrams, kurie padėjo įrengiant alpinariumą, ant kurio dabar stovi paminklinis akmuo: S. S., I. Ž., B. D., R. J., O. Č., L. S., L. S., M. J., A. D., R. A., A. Ž už akmenukus, kurie nieko nekainavo. Labai noriu padėkoti A.L., kuris savo transportu išvežė visą betoną ir kitokį laužą. A. L., kuris nupurškė visą žolę, M. B., kuris savo technika poilsio aikštelėje darbovosi. Ir žadėjo padėti sutvarkyti vaikų aikštelę. Nepykit mielieji, kad nedovanoju jokių gėlių, jokių dovanų. Ogi todėl, kad pinigėlius labai reikia taupyti, nes prie aikštelės reikia prisidėti virš 1000“ (ištrauka iš ataskaitos).

Pagal pateiktas ataskaitas ištraukas galima daryti išvadą, jog KBO, kaip vietovės, gyvybingumo veiksnys atitinkamais metais buvo funkcionalus – organiza-

cija aktyviai pritraukė investicijas vietovės gyvenamosios aplinkos tvarkymui ir gerinimui, bei gyventojų atsakas į vykdytas veiklas ir iniciatyvas buvo teigiamas. Vis dėlto, ataskaitoje pabrėžiami ir kylantys iššūkiai: dėl organizacijos biudžeto („Esame nusiminę dėl nario mokesčio surinkimo. Daugelis norime būti pasveikinti, norime, kad būtų įdėta užuojauta, mirus artimam. Tačiau praeitais metais tik 10 žmonių davė nario mokesčių [2018 m. pagal ataskaitos duomenis bendruomenė turėjo 56 registruotus narius]. Pasveikinom 10 jubiliatų, įdėjome 3 užuojautas. Šį klausimą reikia rimtai apsvarstyti. Gal nereikia nei sveikinimų, nei užuojautų. Tegų kiekvienas tai daro asmeniškai“); dėl bendrų ir asmeninių išteklių naudojimo („Noriu priminti, kad džiovykla galite naudotis kas tik norite. Taip, džiovykla priklauso bendruomenei, aš remiu kai reikia kokioms dovanėlėms, ar loterijai. Man niekas nieko veltui neduoda. Galite ir jūs kurti verslą ir per bendruomenę, ir asmeniškai. Domėkitės, yra programa „PARAMA KAIMUI“); iniciatyvumo stokos („X žmonės yra darbštūs ir tvarkingi, sodybos išpuoselėtos. Kartais trūksta to iniciatyvumo“); lyderio ribotumo („Aš šešerius metus kaip sugebėjau taip dirbau, stengiausi viso kaimo labui. Šiandien aš noriu tas pareigas perleisti kitam. Pareiškiu, kad atsistatydinu. Padėsiu kiek galėsiu ir sugebėsiu [2019 metais veiklą pradėjo nauja pirmininkė]“ (ištraukos iš ataskaitos).

Vilkaviškio rajono tyrimo atvejis

Pateiktos ataskaitos nepasižymi išsamumu, tačiau glausti vykdytos veiklos aprašai buvo pateikti už 2017–2019 metus, o jų turinys leidžia įvertinti organizacijos vidinę kaitą. Ataskaitoje už 2017 metus pažymima, jog „Atsistatydino (neišbuvus 3 m. kadenciją) K. L. Rinkimai iškart neįvyko, nes nebuvo reikiamo bendruomenės narių skaičiaus“ (ištrauka iš ataskaitos). Taip pat pažymima narių skaičiaus sumažėjimas nuo 86 metų pradžioje iki 75 jų pabaigoje, per 2018 narių skaičius sumažėjo dar šešiais – „skaičius sumažėjo numirus 4 nariams, o 2 išstojo patys iš bendruomenės narių“ (ištrauka iš ataskaitos), 2019-ųjų metų pabaigoje bendruomenėje buvo 71 narys. Tai reikšmingi kokybiniai ir kiekybiniai pokyčiai, vykstantys ne tik dėl natūralios demografinės kaitos, bet ir tikslingu apsisprendimu, be to, reikiamo bendruomenės narių skaičiaus susirinkimo metu nebuvimas leidžia svarstyti apie gyventojų poziciją organizacijos atžvilgiu. Iš pateiktų bendruomenės veiklos ataskaitų ryškėja žmogiškųjų išteklių įgalinimo problema – bendruomenės pirmininko ir / ar tarybos lygmeniu, nes būtent jie yra „varomoji“ organizacijų jėga, teikianti paraiškas, vykdanči projektus, organizuojanti veiklas. Vis tik ši Vilkaviškio rajono savivaldybėje veikianti kaimo bendruomeninė organizacija per visus 3 metus nevykdė jokio projekto – pirmininkas tai pabrėžia kiekvienoje ataskaitoje. Organizacija veiklą vykdė minkštųjų veiklų pagrindu. Per trejus metus organizuota tradicinė kaimo šventė – Žolinė (visus trejus metus kasmet),

rengta išvyka į Vilnių, organizuotos ir vykdytos talkos bendruomenės namų ir kaimo centrinės dalies aplinkos tvarkymui (visus trejus metus kasmet), organizuotos „Mažosios Velykėlės“ vaikams, surengta moliūgų skobimo ir jų įžiebimo šventė, popietė „Kaimynvakaris“, kovo 8-ąją pasveikintos bendruomenės moterys narės, pasveikinti X kaimo abiturientai, liepos 6-ąją giedotas himnas, svečiuose priimtas Vilkaviškio visuomenės sveikatos biuras. Bendruomeninės organizacijos veikla nepastovi – per trejus metus tik metinė vasaros šventė organizuota ir talka šaukta kasmet.

Ignalinos rajono tyrimo atvejais

Veiklos ataskaitose pateikta minimali informacija už 2017– 2018 metus. Ataskaitų turinys leidžia daryti išvadą, jog bendruomeninė organizacija pasižymi mažiausiais žmogiškaisiais ištekliais. Rašoma: „Bendruomenės sąraše yra 30 narių, iš jų jaunimo iki 25 m. 7 nariai“ (ištrauka iš ataskaitos). Tai galima tiesiogiai sieti su mažu (mažiausiu iš visų tirtų atvejų) bendru kaimo gyvenvietės gyventojų skaičiumi – riboti žmogiškieji ištekliai lemia ribotą organizacijos narių skaičių. Pristatant vykdytas veiklas pateikiama informacija apie tęstinį, 2015 metais prasidėjusį viešųjų erdvių tvarkymo projektą – paplūdimio ir maudyklos įrengimą, kuriam finansavimas gautas iš dviejų finansavimo šaltinių, 2019 metais planuojamą vykdyti ežero pakrantės tvarkymo ir pritaikymo bendruomenės poreikiams projektą. Ataskaitose nepateikiama jokia informacija apie bendruomenės narius buriančias veiklas.

Tyrimo atvejų kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos ataskaitos atliepia bendrus šalies KBO požymius:

- veiklos ataskaitų (ne)pateikimo dažnis bei ataskaitų turinys neleidžia pilnai įvertinti tyrimo atvejų KBO vykdomos veiklos praktikų bei žymi lyderio, kaip kaimo bendruomeninės organizacijos administratoriaus, problemą (ataskaitų turinys neleidžia įvertinti šių problemų priežasties(-čių));
- bendruomeninių organizacijų veikla – fragmentiška (tyrimo atvejų KBO pasižymi tradicinėmis, kasmet vykdomomis veiklomis, tačiau vienerių metų laikotarpiu tarp vykdomų veiklų išryškėja dideli laiko tarpai; atvejų veiklos ataskaitose nerasta nuorodų į vykdomas dažnas, nenutrūkstamas (pvz., kas-savaitines) veiklas), vykdoma išskirtinai minkštosiomis priemonėmis (tai sudaro prielaidas socialinio kapitalo stiprinimui, tačiau nesprendžia aktualių socialinių problemų, pvz., nedarbo mažinimo);
- santykinai silpnas išorinių finansinių resursų įsisavinimas (ataskaitų turinys neleidžia įvertinti šių problemų priežasties(-čių)), ribojantis organizacijos veiklas;

- organizacijos susiduria su žmogiškųjų išteklių problemomis – mažas / mažėjantis narių skaičius, mažas įsitraukimas ir aktyvumas.

Ataskaitų turinio analizės duomenys leidžia pagrįstai teigti, kad tyrimo atvejų bendruomeninės organizacijos savo, kaip vietos gyvybingumą palaikančio ir / ar stiprinančio veiksnio, funkcijos dar neišpildo. Vis dėlto, negalima teigti, jog jos tam neturi potencialo – visos tyrimo atvejų kaimo bendruomeninės organizacijos vykdo veiklą bei jungia bent dalį vietos gyventojų. Pateiktų ataskaitų turinio informacinis ribotumas neleidžia įvertinti kylančių problemų priežasties(-čių), tačiau šią spragą užpildo pusiau struktūruoto interviu metu informantų (vietos gyventojų ir organizacijos pirmininkų) pateikiamos nuomonės ir išvalgos. Jų apibendrinimai pateikti kituose poskyriuose.

4.2.2. (Ne)įsitraukimą į kaimo bendruomeninės organizacijos veiklą lemiantys veiksniai ir motyvai

Anksčiau aptarti kiekybiniai gyventojų įsitraukimo į bendruomeninių organizacijų veiklas motyvų tyrimų rezultatai buvo aiškiai išreikšti individualiu lygmeniu (3.2.3.3. poskyris). Šio darbo rėmuose atliktas kokybinis gyventojų (ne)įsitraukimo tyrimas ne tik leido šioms motyvacijoms suteikti gilesnį kontekstą, bet ir išryškinti kitus – objektyvius, ne mažiau opius neįsitraukimo veiksnius. Tyrimo metu nustatytus (ne)įsitraukimo veiksnius ir motyvus galima analizuoti keliais pjūviais:

Objektyvios priežastys: demografiniai ir infrastruktūros veiksniai .

Visiems tyrimo atvejams būdingos neigiamos demografinės tendencijos – mažėjančios ir senstančios kaimo gyvenvietės. Nors proceso intensyvumas neatsispindi oficialiuose statistiniuose duomenyse (7 priedas) (oficialūs duomenys atspindi registruotų, o ne faktinių gyventojų statistiką), vietos gyventojai šią problemą pabrėžia taip:

„Nu žinot, kaime tų žmonių mažėja, daug išvažiuoę labai. Labai daug“ [I5, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

„Nėr žmonių, nėr su kuo bendraut dar (juokiasi). Nu, kad nieko nėr beveik. Va dabar, kai tas karantinas⁶⁵, perdien nepamatai nė vieno žmogaus einančio. Va dabar, kai išėginės, tai atvažiuoja dar iš miesto. O taip nei mašina, nei žmogus

⁶⁵ Informantės minimas pasaulinės COVID-19 pandemijos metu įvestas karantino režimas kaip iššūkis bendruomeniškumui pasirinktas atskirai nenagrinėti, jį laikant nesavanoriškos socialinės izoliacijos atveju.

praeina. Nieko. Kai vilkai sėdim uždaryti. Nieko, kurie dar keli yra žmonės, išvažiuoja darban, nu ir liekam va kelios tik“ [I24, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Kylantys demografiniai iššūkiai lemia gyvenamųjų kaimo vietovių pokyčius. Ryškiausi jų – socialinės infrastruktūros tinklo retėjimas bei intensyvi švytuoklinė migracija. Atokioms kaimo vietovėms tai – didžiulis iššūkis, apsunkinantis ir kaimo bendruomeninės organizacijos, kaip gyvybingumą palaikančio veiksnio, įgalinimą. Socialinės infrastruktūros tinklo retėjimas lemia erdvių socialiniam kontaktui vykti nykimą. Ypač skaudus švietimo įstaigų kaimo vietovėse uždarymas. Su švietimo įstaigų tinklo retėjimu susidūrė visos darbe tirtos kaimo vietovės: Vilkaviškio rajono savivaldybės atveju veikusi pradinė mokykla buvo uždaryta 2018 m.⁶⁶, Skuodo rajono savivaldybės atveju – 2006 m.⁶⁷, Ignalinos rajono savivaldybės atveju – dar 1998 m.⁶⁸. Mokyklos kaimo gyvenvietėse vaidina svarbų vaidmenį socialinio kontakto buvimui ir socialinių ryšių palaikymui, tad jų uždarymas kelia didelių iššūkių kaimo gyvenviečių socialinio kapitalo įgalinimui:

„Jo, kažkur važiuoja turbūt į miestą ar kažką veikia. Mes tai čia jų, aš asmeniškai tai net nežinau, neįsakyčiau, kad jei čia atėję. Tai va dar jeigu gal mokykla buvus, tai gal koks, mažu, vaikutis būtų atėjęs į mokyklą, o dabar tai nieko“ [I4, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

„I: Ir mokykla toks sakyčiau dar savotiškas ryšys tos pačios bendruomenės buvo, nes vis tiek būdavo tai vaikų kažkokios programėlės, tėvai eina, susieina, nes to susiejimo labai mažai yra, o taip viens nuo kito žmonės atšyla ir... Ir už tai galbūt mes mažai tos bendruomenės ir pažįstam, kad mažai jie eina, mažai... Jiem visai tas pats ar čia tu, rengi kažkokią programą šventei ar ką. Jie jau namisėdos, viskas. Niekam nieko nereikia.

T: *Man minėjo, kad jau mažai susirenka žmonių...*

I: *Jo. Niekam nieko jau nereikia. O mokykla tai jinai buvo nu vis tiek biški centras dar. Būdavo ten ir bendrą kažką va su vaikais padarom, nu tai dar vis teik*

⁶⁶ Vilkaviškio rajono tarybos sprendimas „dėl Vilkaviškio rajono savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarkos 2016–2020 m. bendrojo plano patvirtinimo“, TAR, 2016-04-01, Nr. 6751

⁶⁷ Švietimo ir mokslo ministerija. 2017. Lietuvos Respublikos bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarka 2001–2006 metais. Vilnius Nuoroda: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/12/Mokyklu-tinklo-pertvarka_.pdf [tikrinta 2021.05.20].

⁶⁸ VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registro duomenys. Nuoroda: <https://www.registrucentras.lt/jar/p/dok.php?kod=190234840&dti=&p=1> [tikrinta 2021.12.02].

ateina. Tėvai ateina vaikų pasižiūrėt, nes nu vaikai, tai jie... Kaip dabar – vaikai kažką daro ir tėvai nenueis? Tai būtinai eina. O va dabar, kai mokyklos nėra, tai... Tai aš manau, kad tai yra pats svarbiausias dalykas“ [I6, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Mokyklos funkcijas tenka perimti bibliotekos skyriams. Vis tik Vilkaviškio rajono atveju ji jau veikia tik pusę darbo savaitės, o ir dėl tolimesnio jos išlaikymo kyla dvejonių:

„Liko ir dar biblioteka. Ir tai, kai uždarė mokyklą, tai su dideliu klaustuku. Tas pastatas liko nežinia kieno, tai dabar seniūnija pasiėmė tą pastatą. Ateina žiema, nėra kam kurt. Tai praeitais metais kūrė, o šiomet dar irgi neišku kaip bus“ [I4, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Tuo metu, Skuodo rajono savivaldybėje biblioteka veikia aktyviai ir yra partneris čia veikiančiai kaimo bendruomeninei organizacijai. Bendrai visais trim atvejais iš socialinės infrastruktūros objektų beliko pusantros bibliotekos. Uždaryti anksčiau veikę pašto skyriai ir medicinos punktai, tiesa, jie veikė tik Vilkaviškio rajono savivaldybės teritorijoje kaimo gyvenvietėje:

„Nu nežinau, daro, kad žmonėms būtų geriau, bet čia tik blogiau viskas eina. Nu, nežinau kodėl taip. Ir tą mokyklą uždarė, negerai irgi. Dabar stovi pastatas. Ir paštas ta va kur buvo, tai čia va tas pastatas stovi. Ambulatorija čia buvo ir paštas. Ir stovi tuščias. Viskas. Liko tik parduotuvė ir bažnyčia.“ [I5, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Pastebėtas labai retas ne tik socialinių, bet ir privačių įstaigų tinklas – tik 2 kaimo gyvenvietės (vėlgi, Vilkaviškio ir Skuodo rajonų savivaldybėse) turi veikiančias parduotuves, Ignalinos rajono analizuotoje kaimo gyvenvietėje veikė kavinė, tačiau buvo uždaryta. Dėl jos uždarymo nukentėjo ir pati bendruomeninė organizacija, nes neturėdama savo bendruomenės centro pastato, ji veiklas organizavo šioje kavinėje. Likusios kaimo gyvenvietės turėjo įrengtus bendruomeninius centrus, tačiau jie nepatenkina kylančių poreikių. Vilkaviškio rajono atveju bendruomenės centras įkurtas bažnyčiai priklausančiame pastate. Tiesa, pagrindinė pastato paskirtis kita – jis naudojamas kaip šarvojimo salė:

„Visur pradėjo kaimuos kurtis bendruomenės. Jau kitur buvo, jau įsikūrė. Nu tai, aš kažkaip sakau: „Čia turim kaime...“ Labai apleisti čia buvo tie namai, labai tokie... Nu čia buvę kepykla, buvę fermos, buvę ten visokie, nežinau, aš...“

Aš ten tų visų nesigilinau. „[...] davai darom tame name. Vieta gera, prie pat bažnyčios.“ Ir tuoj pat mum mintys kilo, kad va reik, čia šarvojimas bus, čia...“
[I1, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36-64 m.]

Ir tik šalia jos esanti patalpa gali ir yra naudojama kaimo bendruomeninės organizacijos reikmėms. Vis tik, ši erdvė netenkina kylančio poreikio. Pavyzdžiui, šioje gyvenvietėje veikianti kapela bendruomenės centre nesirenka, nes netelpa. Repetuoti renkasi buvusiam mokyklos pastate, tačiau tik šiltuoju sezonu, nebent seniūnija skiria pinigų arba suteikia medienos patalpų šildymui. Skuodo rajono savivaldybės bendruomeninė organizacija savo veiklai turi buvusį darželio pastatą, kurį dalinasi su ten veikiančia biblioteka, – erdvės veiklai yra, tačiau pati veikla fragmentiška. Aptarti atvejai išryškina aiškia problemą – naikinamai socialinei infrastruktūrai nesukuriama atsvara. Ir kaimo bendruomeninių organizacijų veiksnys bent šiuo aspektu nėra įgalinamas: čia įkurti bendruomeniniai centrai nėra funkcionalūs, o Ignalinos rajono atvejyje bendruomenės centro išvis nėra. Tad socialinio kontakto dažnumas šiose kaimo gyvenvietėse stipriai apribotas.

Kitas santykių intensyvumui įtakos turintis veiksnys – intensyvi švytuoklinė migracija. Didžioji dauguma tirtų kaimo gyvenviečių darbingo amžiaus gyventojų dirbo ne gyvenamojoje vietovėje, vaikai dėl minėtos mokyklų tinklo reorganizacijos keliauja į didesnių kaimo gyvenviečių ar miesto mokyklas, popamokinius užsiėmimus. Retėjant socialinės infrastruktūros tinklui, gyvenvietė nepatenkina kylančių poreikių, todėl gyventojams juos tenkinti tenka už gyvenamosios vietovės ribų:

„Ir nieko neliko, ir žmonės seni išmirė. Jauni kažkaip dabar jieji kitaip galvoja. Jieji taip, nežinau pas mus čia kaimynka yra, su tėvais gyvena. Jinai tik šeštadienis, jau jinai varo į miestą. Jin negali čia tam kaime būt. Yra tokių žmonių, jie negali. Bet tas josios vyras paėmęs tėvo žemę, jis turi čia būt ir dirbt. Bet šeštadieniais, sekmadieniais jau jų nėr, nei vaikų, nei jų. Jau jie skaityk taip pusiaukelėj gyvena – čia arba Kaune. Vo. Tokie, tokie yra... Yr daug tokių yra, žinokit, kad jie jau šeštadienis, sekmadienis dingsta į miestą.“ [I7, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Tokiu būdu gyvenamojoje vietovėje praleistas laikas yra stipriai apribojamas – silpsta vietos tapatumas. Dėl mažėjančio socialinių kontaktų dažnumo silpnėja esami ryšiai su vietos gyventojais, sunkiau užmegzti naujus. Objektiviai mažėja interesų – „sąlyčio taškų“, kurie suteiktų motyvacijos įsitraukti į bendras veiklas. Sunkiau kuriamas arba pamažu prarandamas kolektyvinis identitetas.

Subjektyvios priežastys: individualūs ir situatyvūs veiksniai.

Motyvaciją (ne)dalyvauti kaimo bendruomeninėje organizacijoje lemia ne tik objektyviai susiformavusios priežastys, bet ir asmeniniai būdo bruožai:

„Aš ir pati esu labai uždaras žmogus, tai nelabai lendu ir nelabai tų tokių pažinčių daug ieškau“ [I8, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≤ 35 m.];

„Mes tai susibūrė... Atgaiva, man tai, pavyzdžiui, atgaiva. Ir tie vadovai labai mėgsta. Ir aš. Per mažai atrodo tų repeticijų būna, tikrai. [...] kad aš visur prisijungiu, kur kas visur, visur. [...] Visą laiką tokia buvau, bet kai susirgau man to bendravimo trūksta labai. [...] Kur važiuojam, ar ekskursija, aš visur, visur. Visą gyvenimą dirbau kontoroj, žmonės buvo, nu visą laiką su žmonėm. Man tai, nežinau, bendravimas – viskas, tikrai“ [I5, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m.];

„Man tai bendravimas labai svarbus. Labai. Kažkaip, nes... Aš tą visą žinau ir būdavo ir žmonėm kalbu, kad bendravimas yra dovana tiesiog. Tiesiog reikia bendrauti, nes žmonės ir tam yra. Kas mes? Mes, kaip sakyti, trumpas gyvenimas. Kiek čia gyveni? Išėisi ir viskas. Tai nors bendrauji, nors su... Žmogus tave, kad kurį laiką atsimeina, kažkurį laiką. Smagu. Mano mama buvo labai, tėtė labai. Tėtis buvo dainynynkas. Būdavo giedodavo visur. O mama irgi... Labai mano mama buvo neraštinga, nemokėjo rašyti, bet ji taip buvo visur tokia labai kažkaip taip...“ [I13, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.];

Ir situatyvios priežastys:

„Iš pradžių labai depresija buvo po vyro mirties, ir kaip tik va ir darbai tie pasibaigė kadangi uždarė mokyklą, na jau pensijoje buvau ir išėjau į pensiją ir labai buvo blogai, bet kažkaip su bendruomene pradėjau bendrauti, bendrauti...“ [I22, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m.];

„Dabar aš iš tikrųjų tą vat labai galvoju ir labai norėčiau įstot į bendruomenę. Galbūt seniau aš iš tikrųjų, kaip man ir buvo mokslai, aš išvažiauvau po 12 klasių, 6 metus studijavau, paskui vaikai, mes vėl važinėjomės po Kauną, Klaipėdą [kalbama apie vaiko sveikatos problemas] ir taip toliau. Nebuvo nei noro, nei galimybių, galbūt taip pasakysiu“ [I25, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≤ 35 m.];

„Nežinau, tiesiog netraukia. [...] Ne man tenais. Nežinau kodėl vat aš negaliu... Dar galbūt per mažai laiko aš čia gyvenu. Dar neapšilus padų“ [I9, vietos gyventojas – naujakuriai, kaime gyvena tik dvejus metus, amžiaus grupė: ≤ 35 m.]

„Ne. Ne tas jau. Nerūpi. Nelabai norisi jų senam. Jau kojos nelabai eina“ [I17, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.];

„Nežinau, kažkaip tai, kada tik tai vasarą būni, tai... Tai žinot. Nėra niekada“ [I19, vietos (sezoninis) gyventojas, amžiaus grupė: 36–64 m.].

Tyrimo metu išryškėjo ir „pasvertų“ – racionalaus pasirinkimo – buvimo bendruomeninės organizacijos veikloje motyvų. Konkrečiau – instrumentinio racionalumo atvejų:

„Yr kas, dar tikrai čia buvo toks laiko tarpas, kad mes čia būdavo gaunam tos paramos, bet čia prie kitų pirmininkų, tai būdavo tik bendruomenės nariams, tai visi stodavo į bendruomenę, kad gautų čia tų labdarų“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.];

„Kaip sumoki mokestį, tu turi lengvatų. [...] Ten darai kažkokį tai ten suėjimą daleiskim, ane? Nu tai jisai... Tu gali naudotis jais, tau ir viskas pigiau. Jo, taip pigiau. Ten susimoki už elektrą. O šiaip, jeigu ne bendruomenės nariui, tai reikia jau, žinai, pilna kaina jau ten daugiau mokėt“ [I12, vietos gyventojas, amžiaus grupė: 36-64 m.];

„T: Kaip kito narių skaičius? Ar labai ženkliai?

I: Ženkliai. Iš karto žmonės rašėsi kaip ir visi, bet kadangi sakau to nario mokesčio kažkokio tokio nebuvo, tai kad prisirašyt, galėjo daug kas, nes nu ale nario mokesčio nereikia mokėti, tai aš galiu ir tuo bendruomenės nariu pabūt. O dabar, kai nario mokestis, tai jau dabar vienas iš šeimos tiktais“ [I2, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36-64 m.].

Nariais esama arba veiklose dalyvaujama, kol šis procesas teikia naudos, ir ji yra didesnė už veikimo kaštus. Peržengus šią ribą, kaip, pavyzdžiui, pastaruoju atveju – įvedus nario mokestį, buvimas organizacijos struktūroje tampa „per brangus“.

Tyrimo informantai, paklausti apie santykius su vietos gyventojais ir / ar jie kito, atsiliepė neigiamai, pabrėždamas tai, jog žmonės tapo uždaresni:

„Kaimo to va tokio branduolio nėra. Jiem... Nu kaip, nežinau, tiesiog trūksta pačio bendravimo. Žmonės šaltėsi.“ [I6, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

„Bendraujam kiek reikia, kaip kaimynai tiktais, skaitosi. Daugiau ne, kažkaip [...] Mes pasisveikinam, ten kaip sekasi, kas naujo, ir viskas.“ [I8, vietos gyventojas, amžiaus grupė: ≤ 35 m.]

„Aš nežinau. Visi, žinokit, dabar užsidarę. Kaimynas su kaimynu nebendruoja. Jaunimas, aš nežinau. Dabar, kad ir va čia jauni du žmonės gyvena, po 30 metų ar gal daugiau, gal 31 ar 32... Nu va tokio amžiaus, turi du mažiukus vaikus... Bet tai jeigu ką reikia, jie paklausia manęs, o man jeigu ko reikia, tai aš paklausiu jų. Jie mielai atsako ir viskas, bet kad taip bendrystos kokios, tai nėra. Nu jau netinkam mes į amžių. Jau reikia gal jaunų. Tai jie jau va kur jauna dar šeima, čia dar viena kita yra, ūkininkaujantys, tai jie dar pabendruoja [...] Tai su vienu va pašneku kaimynu, tai kitu.“ [I7, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

„Bet taip žmonės ir liko nelabai vieningi. Nelabai vieningi kaime šitam. Aš kitą kartą te pagalvoju... Ir čia mes, aš čia apsigyvenom, kitąkart, kaip sakyti, centre. Čia ir nelabai net sveikinasi. Va tokių yra senučių, kurie labai vertina, tai aš ir vakuuju. Nuvežu ir pas mane ateina. Ir daug jau išmirė čia tų tokių, paprastesnių žmonių. O kiti tai ne. Čia labai daug yra tarp savęs susipykusių, yra tokių, žinot, kaip sakyti, mūsų kaimas tai yra labai daug turtuolių. Daug yra. Visi ūkininkai. Labai daug. Ir visi turi labai daug žemių. Paskui už tas žemes jie vieni su kitais gal ir pykstasi... Nežinau, va tokių yra [...] „Yra dar žmonių. Bet labai užsidarę visi, labai. Nėra tokio, kad bendrauti per daug, kad tokie kažko taip... [...] Bet tokio nėra dabar... Sakau aš tai nežinau, bet nėra tokio, kad va bendrautų žmonės. Jeigu ir atėjo į bažnyčią, tai tik viens pro kitą pralėkė, pralėkė, pralėkė.“ [I13, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Informantų pateikti socialinės realybės pavydžiai, leidžia daryti prielaidą, jog tyrimo atvejų kaimo vietovės susiduria su socialinio kapitalo įgalinimo problema. Gyventojų skaičiaus mažėjimo, demografinės struktūros pokyčių bei retėjančios socialinės infrastruktūros fone ryškėja socialinės izoliacijos apraiškos, kuomet gyventojai socialinius ryšius plėtoja siauresniame, asmeniniais interesais grįstame rate. Tai naujai besiformuojantis gyvenimo kaimo vietovėje standartas, neigiamai veikiantis socialines sąveikas bei ryšius. Informantų pateikti socialinių ryšių

pavyzdžiai leidžia svarstyti, jog tyrimo atvejų vietos gyventojams būdingi ne tik silpni jungiamieji (angl. *bridging*), bet ir silpstantys siejamieji (angl. *bonding*) ryšiai.

Pereinamasis lygmuo: visuomenės raidos lūžių nulemti socialiniai pokyčiai ir socialinės įtampos.

Analizuojant gyventojų tarpusavio santykių dinamiką šiame tyrime svarbu aptarti ir sovietinio laikotarpio įtaką. Jis greičiausiai dėl didelės vyresnio amžiaus informantų dalies (46,4 proc. informantų buvo 65 m. ar vyresni) buvo gana dažnai minimas tiek reflektuojant apie tarpusavio santykių pokyčius ir jų priežastis, tiek apie „sovietinio paveldo“ įtaką (ne)įsitraukimui į bendruomeninės organizacijos veiklą. Sovietinio kaimo gyventojų socialinių santykių aiškinimo prieiga šio darbo kontekste svarbi, nes visos tyrimui atrinktos vietovės sovietmečiu buvo kolūkio gyvenvietės, tad ši sistema įvairiomis formomis paveikė dabartinius gyventojų santykius bei motyvus šių santykių (ne)vystymui. Konfliktai kilo ir dėl likviduojamo kolūkio turto dalybų:

„ [...] ir išardė, ir sudaužė, ir pardavinėjo, ir kas čia darėsi. Čia žinai, jau čia net baisu. Vieni su kitais pešėsi ir... Čia jau geriau nenorėt tų dalybų ir čia... Dabar jau kaip praėjo, nežinau kiek čia... 1995 kaip čia buvo, nu gerai neprisime nu net kuriais metais, tai... Tai jau dabar, kai praėjo, tai ne taip baisu, bet taip tai baisu buvo, žinokit. Eina, daužo viską, tiesiog viskas lekia, kiti liepi palikti dar tuos pastatus, negriaut. Kiti eina, griaua...“ [I7, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Ir dėl nuosavybės į žemę atkūrimo klausimų:

„Čia hektaras man žemės buvo prie jo, prie namų. Tai jis visą laiką eidavo, nu ir prie jo namų priėjo tas toksai. Sklypas buvo kampuotas. Tai pardaviau aš jam. Jis prašė, prašė, pardaviau tą. Paskui... Nu ten buvo tokia ilga pasaka. Kaip matavo man tą matininkai mano nuosavos čia. Nes čia tėvai gyveno, dvaro. Tai čia 7 hektarus buvo gavę, nuosava žemė. Bet tada kaip jau gyvenvietė man jos jau nedavė, išklėlė toliau. Tai sako: „Daugiau bus tau žemės, tai...“. [...] Nu ir tą žemę nupirko jisai. Pas notarę. Ir kai matavo man tą nuosavą žemę, tai šičia va sklypas pamatuotas 60, kaip čia, 59 arai to mano sklypo posodybinio. Kaip aš visa nė nežiūrėjau, kai atmatavo matininkai, o tą hektarą (1,2 hektaro) čia prie jo jau, prie to skypo. Ir aš pas notarę jau žiūra, kad sakau: „Žiūrėk kaip čia... Kaip čia dabar pamatuota? Prie pat kluono jau, gi, mano sklypas.“ Sakau. Nu ir notarė paskui tai sako, jau neformina, viską išsiaiškinkit. Tai jis man: „Nereikia tos žemės, čia viskas. Čia negerai, čia jau prie kluono negerai. Viskas tegul būna.“ Nu taip apiforminau, o jis po metų gal, nu nežinau, gal po metų, avis pradėjo

laikyt. Ir čia jau tvoeria tvorą, aš išeinu žiūrėt – su sūnum tvoeria jis tą tvorą. Visai prie mano, mano sklypo jau tvoeria. Sakau: „Tai ką tu, K., darai dabar? Tvoeri tu čia...“ Sakau: „Gi čia posodybinis sklypas.“ Aš matau, kur linijos eina, ir jis jau visai nesiskaitė. Bet netvėrė jau tos tvoros, kaip aš taip pasakiau. Bet 2 metus dirbo tą žemę. O paskui, nu va taip ir susipykom nuo tada, va taip, kai pasakiau. [...] Nu tai va nuo tada mes taip ir nesutariam su juo.“ [I5, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m].

Pakitę tarpusavio santykiai kelia nemažai iššūkių vyresnės kartos atstovams, kurie jaučia trūkumą ir nostalgiją buvusiems socialiniams kontaktams ir iš jų kylantiems santykiams, jų pobūdžiui:

„Bet taip, kad va kaip anksčiau būdavo – tai viena ta atbėga, tai to, tai druskos, tai to. Žinai, kai jaunos buvom čia, kai vaikus auginom viską. Tai labai ta bendrysta buvo. Dabar tokios nėra. Ir jau jinai tikrai negrįš. [...] Bet taip būdavo ta tokia bendrystė, tai... Tai būdavo kolektyvai, tai gimtadieniai, tai suėjimai, tai suneštiniai bendri. Nu daug, daug bendravom. Tai būdavo pavasario atidarymas, vasaros uždarymas, rudens uždarymas.“ [I7 buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

„Nuo pat užgimimo ir čia augau, ir čia buvau. Nuo 10–12 metų ėjom į kolūki, rinkom po dalgį rugius. Va, kaip mes dirbom ir nieks nemokėjo atlyginimo. Bet bėgom, ėjom, o kas patik – bendravims. Dabar jaunimas koks yra? Anie nemoka nei rašyt, nu skaityt moka... Nei anie moka dorai dainuot, nei anie moka šokt. O mes ėjom anu kas 10–12 metų su grėbliu ir grėbėm su rankelėm. Veiną pievelę nušienauj, su grėbliu ateis, su daina. Nu gražiai, buvo gražus gyvenimas. [...] Žinokit, ir su daina eisi. Nuveš su mašina, su arkliau, skaitos, visi su grėbleliais, su viskuom. Skaitos, vyrai su šakėm ir mes ten buvom, linksmas gyvenimas. Algų nieks nemokėjo, atlyginimų. Darbadien, jeigu įrašė... [...] Mes dirbom iš meilės. Nu va ir būdavo...“ [I18, vietos gyventoja, amžiaus grupė: ≥ 65 m.].

Pateikti pavyzdžiai rodo, jog neretai šie santykiai buvo formuojami iš išorės – kolūkinės sistemos, konkrečiau – kolektyvinio darbo, bei riboto priėjimo (nulemta ne tik finansinio, bet ir fizinio pasiekiamumo) prie resursų ir visuomenės produktų. Nors pagal šias santykių formavimosi sąlygas būtų galima brėžti paralelę su F. Tönnies' o pateikta bendruomenės formavimo prieiga (2.1 skyrius), kolūkinė sistema, ypač kolektyviniai darbai, lėmė ne tik socialinio kontakto tarp kaimo gyventojų buvimą, bet ir jį nuolat palaikė ir užtikrino jo dažnumą, o ribotas priėjimas prie resursų (informanto minėta pasiskolinimo tradicija) kūrė ir palaikė abipusės

priklausomybės ar net pasitikėjimo jausmą. Spręsti apie jų prigimtinių natūralumą sunku, nes tokios kaimo gyvenimo sąlygos – buvusios santvarkos padarinys. Vis tik, akivaizdu, tai buvo savita bendruomeniškumo forma, tačiau neilgalaiškė.

Šiandieninis kaimo gyventojas yra autonomiškesnis, o „plintant rinkos santykiams, įvairius poreikius gali patenkinti patys gyventojai“ (Vosiliūtė, 2002:60). Tokių santykių trumpalaikiškumą puikiai iliustruoja ir po nepriklausomybės atgavimo prasidėjusi gyventojų socialinė stratifikacija. Visų pirma atsižvelgiant į pajamas:

„I: Bendravimas tai blogėja.

T: O kodėl?

I: Nežinau. Dabar tokie žmonės darosi pavydūs. O kai buvo... Kad ir tais rusų laikais, nu nežinau... Ar ten buvo tas kolūkis vis tiek, visi bendravom, ar ten pabaigtuvės kokių... Nu nežinau, tikrai daugiau buvo. Gal kad vienodžiau žmonės gyveno. Aš taip suprantu, o dabar jau iškilo tokių, jau tų milijonierių atsirado (juokiasi). Nu ir jau... Dabartis ir mes, ta kapela susitvėrė, tai nu remia tie ūkininkai. Yra čia tų ūkininkų pas mus, tikrai, nemažai. Remia mum ten. Gavom, autobusiuką sudėję nupirko tokį, nu, senas. Važinėjam mes. Tai kuro užpila. Nu negali sakyti, tikrai labai remia. Ir dėjo pinigų, rūbus pasisiuovome mes iš jų. Bet... Bet va darėm. Kad jau jiems atsidėkot kažkaip, tai ir kvietimus parašėm. Tai vienas tik buvo atėję į tą. Nu va. Ar jiems per prasti mes va. Nebūna taip.“ [I5, vietos gyventojas].

„Ai, žinokit net nežinau. Gal sakyčiau to tokio dabar daug... Iš tikrųjų tai tie žmonės vieni kitiems tokio to pavydo... Man atrodo, kad anksčiau žmonės buvo kažkokie geresni. Toks dabar tas man tai... Toks va tu tai turi, tai čia jau kažkaip. Nu tas toks su pavydu tokiu, nors ne iš visų gal žmonių. Nuo žmogaus, man atrodo, to priklauso [...] Kaip sakau mūsų kaimas dabar turtingas ūkininkais. Ir tikrai mes iš jų gaunam nemažą paramą. Be galo nemažą, nes rudenį jie mums suaukojo pinigų, sudėjo, įvedė šildymą, nes čia nebuvo šildymo [bendruomenės namuose], čia buvo tik elektra, elektra šildėmės. Tai va, išvedžiojo mums. Čia kainavo nu nemažai – gerai virš tūkstančio. Bet jie va, mums sudėjo, jie mums įvedė šildymą. Tai sakau, nu tikrai jų reikia... Buvo šventė kaime – aš sakiau versimės kukliai, ką turim. Tai čia taryba, nes turim tarybą, kuri pasiryžo: čia ėjo per kaimą, rinko, žmonės tikrai geranoriškai suaukojo nu gana nemenką sumą, kad jų mum dar ir liko. Tai sakau, nu nežinau... Nuo ko čia tas priklauso... Bet aš manyčiau, kad seniau gal buvo kitaip viskas, kažkaip gal žmonės gyveno sunkiau ir buvo tokie kitokie, o dabar...“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.].

Informantai pabrėžia, kad anksčiau kaimo gyventojai buvo „vienodesni“, tai gi, buvo stiprūs siejamieji socialiniai ryšiai, jungiantys tam tikrais atžvilgiais, šiuo atveju – socialine padėtimi, vienas į kitą panašius individus. Prie „sovietinio bendruomeniškumo“ prisidėjo ir demografinis veiksnys – kaimo gyvenvietėse buvo daugiau bendraamžių (tai išryškėja analizuojant absoliutų gyventojų skaičiaus pasiskirstymą pagal amžiaus grupes (8 lentelė⁶⁹). Po nepriklausomybės atgavimo prasidėjus depopuliacijos procesui, pradėjo kisti ir socialinė kaimo gyventojų struktūra. Ryškėjant gyventojų stratifikacijai, siejamieji ryšiai silpnėja, kaimo gyventojų socialinis kapitalas sunkiau įgalinamas. Sunku įvertinti kuriai kartai šis kolūkių pseudobendruomeniškumas turi daugiau įtakos dabartinei motyvacijai (ne)dalyvauti kaimo bendruomeninių organizacijų veikloje – vyresniajai, kuri šioje santvarkoje praleido žymią savo gyvenimo dalį, todėl yra stipriau jos paveikta, ar jaunesniajai, kuri joje buvo trumpesnę laiką, todėl neturi jai „sentimentų“.

„I: Nu, dar šiaip nežinau... Kaimo žmonės, žinok, nori tų pabaliavojimų. Niekaip nesibaigia tas... Nori pabaliavojimų. Nori tokių tokių vakaronių va, su išgėrimais...

T: Prie stalo?

I: Prie stalo, nu. Man tai tas irgi nepatinka.

T: Vyresni labiau to nori ar ir jaunimas?

I: Nu, daugiau vyresni, sakyčiau.

T: Vyresni?

I: mhmm... Iš kolkozo laikų turbūt tas yra, kai būdavo kolūkio šventės visokios, aš sakau... [...] Bet mes dabar šitai va nieko... Šita pirmoji pirmininkė, matai iš tų laikų buvo, kaip sakant, kolūkio laikų... [...] Su baltom staltiesėm ant tokių stalų (juokiasi). Žinok juokdavosi, jaunimas, juokdavosi. Ant tokių (rodo į medinis lauko stalą pavėsiniėje) stalų šitaip būdavo baltos staltiesės pateisę, vaikelį. Prisikviesdavo... Prisikviesdavo visokių stambių ūkininkų, visokių daktarų, visokių Darbo biržos vedėjų, nu vienu žodžiu grietinėlė. Visų tų, nu kurie jai gal padėdavo kažkaip kažką. Aš sakau, kaip jai Darbo birža ten va duodavo visokių... Nu va, ir baliavos, klausyk, tokie susėdę. O žmonės sėdės ant žemės, ant kokių dekiukų, ant kur nors... Kai aš tais metais, supranti, nebedariau jokių staltiesių... Pirmais metais ta „Sūriu šventė“, žinok, man dvi moteriškės buvo priėjusios, į ausį „Ačiū, D., kad nebėra tų baltų staltiesių“ sako (juokiasi). Nu...“ [I23, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36-64 m.].

⁶⁹ Svarbu pabrėžti, jog lentelėje pateikiami registruotų kaimo gyventojų savivaldybėse duomenys. Realus kaimo gyventojų skaičius gali stipriai skirtis.

Būtent šių bangų sandūra atsiskleidžia, kad kaimo gyventojų santykiuose būdinga susipriešinimą kelianti socialinė gyventojų stratifikacija pagal pajamas (prarandamas sovietmečiui būdingas daugumos „lygumo“ jausmas, todėl kai kurioms visuomenės grupėms tai kelia įtampą) ar nepritarimas sovietinės „tradicijos“ tęsimui (baltos staltiesės ir kitos sovietinės „kultūros tradicijos“, kurios nepriimtinos į naują visuomenės raidos etapą įžengiantiems ar įžengusiems gyventojams).

8 lentelė. Kaimo gyventojų amžiaus struktūra tyrimo savivaldybėse 1989 ir 2021 metais (duomenys: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1991; Oficialiosios statistikos portalas, 2022)

Rajono savivaldybė	metai	gyventojų skaičius	gyventojų skaičius pagal amžiaus grupes						
			15/16-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70 ir vyresni
Ignalinos	1989	19 254	800 (4,2 proc.)	2 200 (11,4 proc.)	1 949 (10,1 proc.)	2 067 (10,7 proc.)	2 963 (15,4 proc.)	2 819 (14,6 proc.)	2 849 (14,8 proc.)
	2021	8 944	395 (4,4 proc.)	967 (10,8 proc.)	947 (10,6 proc.)	1 141 (12,8 proc.)	1 526 (17,1 proc.)	1 190 (13,3 proc.)	1 870 (20,9 proc.)

Skuodo	1989	17 857	745 (4,2 proc.)	2 449 (13,7 proc.)	1 848 (10,3 proc.)	1 804 (10,1 proc.)	2 203 (12,3 proc.)	2 283 (12,8 proc.)	2 131 (11,9 proc.)
	2021	10 742	602 (5,6 proc.)	1 424 (13,3 proc.)	1 045 (9,7 proc.)	1 272 (11,8 proc.)	1 887 (17,6 proc.)	1 506 (14 proc.)	1 684 (15,7 proc.)

Vilka- viškio	1989	29 803	1 446 (4,8 proc.)	4 130 (13,8 proc.)	3 429 (11,5 proc.)	3 158 (10,6 proc.)	4 037 (13,5 proc.)	3 104 (10,4 proc.)	2 827 (9,5 proc.)
	2021	20 071	1 157 (5,8 proc.)	2 522 (12,6 proc.)	2 405 (12 proc.)	2 504 (12,5 proc.)	3 181 (15,8 proc.)	2 638 (13,1 proc.)	2 750 (13,7 proc.)

Apibendrinant galima teigti, jog gyventojų (ne)įsitraukimas į bendruomeninės organizacijos veiklą pirmiausia lemia tarpusavyje glaudžiai susijusios ir viena kitą stiprinančios objektyvios priežastys – neigiami demografiniai procesai, retėjantis socialinės infrastruktūros tinklas ir šio pokyčio nulemtas intensyvus gyventojų jūdėjimas ir subjektyvūs gyventojų pasirinkimai (didėjančio individualizmo išraiška) bei situatyvios aplinkybės. Kaimo bendruomeninių organizacijų kontekste visa tai pasireiškia neigiamai – mažu socialiniu dalyvavimu.

4.2.3. Lyderystės kaimo bendruomeninėse organizacijose iššūkiai

Tiriant atvejus, išsiskyrė teoriškai sukonstruotas ir realus lyderio portretas. Lyderystė nagrinėtose kaimo bendruomeninėse organizacijose dažniau pasireiškė ne įtaka organizacijos nariams (tradiciskai formuojamą lyderio portretą), bet koncentruota atsakomybė į poziciją. Tai labai svarbus ir lyderystės procesą nagrinėtose kaimo gyvenamosiose vietovėse lėmęs veiksnys. Lyderystė tyrimo atvejais buvo suprantama veikiau biurokratinium, o ne socialiniu požiūriu: bendruomeninės organizacijos pirmininkas dažniau buvo matomas ne kaip lyderis, o kaip organizatorius, administratorius, buhalteris ir panašiai. Iš esmės tai lemia organizacijos valdymo specifiką. Interviu vykdymo metu nė viena iš analizuotų organizacijų neturėjo samdomų darbuotojų, todėl didžioji atsakomybė už organizacijos valdymą ir veiklas teko būtent pirmininko pozicijoje buvusiems asmenims. Tai iššūkius kelianti pozicija:

„[...] bet tie popieriai, projektai dusina ant tiek, kad tai gali užsiimt tiktai vienas, du, trys žmonės bendruomenėj“ [I3, buvęs bendruomeninės organizacijos pirmininkas, amžiaus grupė: 36–64 m.];

„Bendruomenės pirmininkas tai išvis turi užmiršt, kaip sakant, asmeninį gyvenimą“ [I23, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.];

„Ojej, kiek esam privargę – naktim... Parvažiuodavau iš fermos, puldavau pas tą Ž., rašydavo tuos projektus. O paskui reikia rinkt dokumentus, reikia atsisikaityt (atsidūsta). Nu, problemų buvo. (juokiasi)“ [I28, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.].

Į vieną asmenį fokusuota organizacijos valdymo kryptis formuoja uždarą ratą: kuo aktyviau organizacijos pirmininkas išpildo teoriškai sukonstruoto lyderio vaidmenį (siūlo ir skatina iniciatyvas), tuo labiau išreikšta pirmininko pozicijos

biurokratinė dimensija (pirmininkas pats sau „susikuria“ organizacinių, administracinių ir buhalterinių atsakomybių). Kaimo bendruomeninės organizacijos yra nevyriausybinio sektoriaus dalis, tad pirmininkas veikia visuomeniniais pagrindais. Daugumai informantų (tiek esamų, tiek buvusių pirmininkų) pirmininkavimas KBO buvo papildoma veikla – pirmiausia jie buvo samdomi darbuotojai, ūkininkai, verslininkai, todėl pagrindinės veiklos ir pirmininkavimo organizacijai derinimas neretai tampa iššūkiu:

„Nežinau kaip ten, čia toliau bus. Ką žmonės pasiūlys, nes aš jau, atvirai pasakius, pavargau. Reikia naujo vado (juokiasi). [...] Per daug visko ir... Per daug pareigų gal. Jo, reikia kažko atsakyti!“ [I2, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

„Suprantat, iš tikro reik turėt laiko daug, jei norit kažką užsiimt, reik turėt laiko. O kada tu dirbi, turi dvi laisvas dienas, turi vaikus, esu išsiskyrus, tai va reikalų ir aš nespėju toj veikloj“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Veikdami visuomeniniais pagrindais pirmininkai aukoja ne tik savo laiką, patirtį, žinias, bet neretai ir finansus bei kitus išteklius:

„Aš savo dar pinigų pridėdavau būdavo, kai reikia. Savo pridėdavau, nu tai ką daryt? Daryt tai reikia, nesustosi vidury kelio. Ir viskas...

[...]

I: *Tai va tokie, tai tų bilietų būna nuperku aš už savo pinigus. Nu ten būdavo po 5 eurus tas bilietas į tą koncertuką. Nu tai sakau: „Davai, aš Jum nupirksiu, aš paskui, mažu, kaip nors. Mažu, kas nors paaukos tų pinigų man, aš atsistatysiu“[...] Per sudėtinga, kad ten nupirkt keturis ar penkis bilietukus po 5 eurus, 20 tą eurų, tai jau geriau iš savo kišeniaus, negu te veltis į tą buhalteriją ir paskui įrodinėk, ką tu čia veikei. Nu, tai bilietus reik, žinai, pridėt, viską. Bet tai irgi, ten paskui... Geriau jau mažiau turėt tų tokių nesąmonių, nes ten paskui buhalterė prisikabina. [...] Jau jo. Ir prašo atsikaityt, kaip tu ką tu čia darei ir kur tu čia padėjai ir ką tu čia veikei. Dabar 12 klasę būdavo baigia vaikai, tai čia prieš kaip aš dar buvau, jau čia dabar nuo 2016 aš jau ne pirmininkė, tai būdavo jau kviečia į paskutinį skambutį. Reikia dėtis, ten te 5 vaikai - 4 vaikai, žinai, jau baigia tą 12 klasę. Reikia nupirkt gėlių ir ten X jau bendruomenė, Y bendruomenė. Čia į Z tą mokyklą 7 km reikia važiuot. Ir jau pasako atsivežk 15 eurų, nu jau josios viską bus nupirke tenai, ten skambu J. Tokį nuperka, žinai, iš molio tokį, kad nu tokį...*

T: Simbolinę dovaną?

I: Jo, tokia dovanukė. Nu ir ką daryt? Jos tai man neduoda nieko. Jos ten nuperka, nežinau, irgi iš kažkokių tai pinigų ir aš turiu juosius nuvežti. Ir aš nuvežu, pasiimu iš savo kišenius ir užsibaigia. Ir aš jų niekad neatsiimu. Jau viskas“ [I7, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Kitas tyrimo atvejais išryškėjęs gajus neigiamas pirmininkavimo aspektas – nepasitikėjimas. Labiausiai pasireiškiantis finansinių klausimų fone. Net jei veikla organizuojama ar projektai rengiami vietos gyventojų kolektyvo (pirmininko, tarybos ir / ar aktyvių vietos gyventojų), o ne vieno pirmininko, dažniausiai nepasitikima ir abejojama dėl oficialaus vadovo veiklos:

„Visi pradėjo, kad aš sau imu pinigus. Čia mane pradėjo lygtai vagint, kad aš imu pinigus, kad aš renku. [...] Ir dabar ateina pas mane, sako: „Turi ateit į bendruomenę.“ „Gerai, – sakau, – ateisiu. Palaidosim, po laidotuvių ir ateisiu.“ „Reikia būtinai, eisim vinis skaičiuot, – sakau. – Tai jūs skaičiuokit be manęs. Kodėl aš turiu būti? Aš viską žinau kur sudėta.“ Tai jau jie mane vagino, suprantat“ [I13, buvusi bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: ≥ 65 m.]

Tokiomis veiklos sąlygomis formuojasi neigiamas organizacijos pirmininko pozicijos įvaizdis. Tyrimo atvejais veiklos teritorijose išryškėjo skirtingi lyderio pozicijos scenarijai.

Atliktoje atvejų analizėje buvo du atvejai, kuomet pirmininko poziciją užiman-tis asmuo nepasikeitė nuo pat organizacijos įsteigimo. Abiem atvejais KBO steigimo iniciatyva kilo ar bent buvo palaikyta „iš viršaus“. Pirmuoju atveju organizacijos steigimą aktyviai skatino vietos savivaldos atstovai:

„Šiaip, įsteigimo mintis buvo dabar amžiną atilsį X... Akmenės merė. Jinai ten aktyvavo visus. Sakė: „Kylam! Bendruomenės daug jėgos, vieningai... Viską čia gausim, kelią išasfaltuosim.“ Vienu žodžiu, viską čia... „Vandenį išivesim.“ Bet tai... Nu yra kaip yra. Ir jinai taip pasiūlė mane. Aš tokia jauna, piemenka – nu gerai. Galvojau patempsiu.“ [I2, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Informantė minimoje organizacijos pirmininko pozicijoje išbuvo net 16 metų. Sunku pagrįstai teigti, jog būtent nenatūralus („iš viršaus“) organizacijos steigimo motyvas yra pagrindinė naujo lyderio neatsiradimo priežastis, tačiau prielaida

tam yra. Vis tik, šis atvejis gyventojų skaičiumi buvo pats mažiausias, taigi ir teorinis lyderių potencialas – silpniausias. Šiai organizacijai pavyko įgyvendinti dalį pirminių poreikių atliepančių projektų – išasfaltuoti į gyvenvietę vedantį kelią. Tačiau dabar organizacija vykdo tik mažas iniciatyvas:

„Jo, ir kiekvienais metais rašom projektus. Kažkokius tenais, tokius nedidelius projektėlius ant pusantro šimto eurų...“ [I2, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Antruoju atveju iniciatyva kilo, remiantis gerąja praktika Vokietijoje, tačiau organizacijos steigimosi procesas prasidėjo seniūnui paskatinus:

„I: Vokietijoj pamačiau, kad yra toks dalykas, kaip bendruomenės. Kodėl pas mus nėra? [...]“

T: Tai visa iniciatyva atėjo iš Jūsų?

I: Nu taip, pamatęs, kad Vokietijoj yra, ir seniūnas jau pradėjo šnekėt – yra kažkokie kursai, kad kuriamos tos bendruomenės, gal pradėkim? Kol aš buvau Vokietijoj, dalyvavau, ten žmonės susirenka, šneka kaimė. „Gerai, – sakau, – bandom.“ I3⁷⁰, buvęs bendruomeninės organizacijos pirmininkas, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Informantas, pirmininko pozicijoje išbuvęs 15 metų:

„T: Jūs pirmininkas visą laiką?“

I: Taip, bet tai kažkaip renka. Tingi visi dirbti, tai renka. [...] Vienukart žmoną buvo išrinkę, tai tas pats vis tiek.“ [I3, buvęs bendruomeninės organizacijos pirmininkas, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Kaimo bendruomeninės organizacijos veiklos pradžia, remiantis pateiktais duomenimis, buvo labai aktyvi: organizuoti vietos gyventojų susibūrimai ir šventės, gerinta gyvenamoji aplinka, vykdyta keletas didelių projektų. Vis tik, po keletrių veiklos metų kilo vidinis konfliktas – informantui pareikšti įtarimai dėl netinkamos finansinės organizacijos apskaitos:

⁷⁰ 2019 metų birželio 18 d. atliekant interviu informantas buvo tiriamos kaimo gyvenamosios vietovės bendruomeninės organizacijos pirmininkas; 2020 m. liepos mėnesį atvykus atlikti interviu su kaimo gyvenamosios vietovės gyventojais, buvo išsiaiškinta, jog minimas organizacijos pirmininkas atsisakė savo pareigų (JAR pareigų atsisakymas dar nebuvo fiksuotas), o organizacija kol kas funkcionuoja be pirmininko.

„Ir paskui po 10 metų, kaip sakiau: „Pinigus plauni.“ Prasadėjo apkaltinimai. Karočia, susirinkimas toks šioks, nu ir ką uždaram bendruomenę, „pinigus plauni“ – trūkumas ten kasoj didžiulis, žinai. „Aš tai ne buhalteris“, – sakau, „Gal tikrai kažkas“, – sakau. Paėmiau iš buhalterės popierius, nunešiau kitai buhalterei. Sakau, ž: „Patikrinkit“. Sako: „Klaidų pridaryta.“ Bet jau kalbos nuėjo. Ir viskas. Ir, nu viskas ir suskilo bendruomenė. Ir va toks va, atrodo... Nu vat toks dalykas ir išsitaškė. Liko 5, gal 6 tokie jau daugiau veikiantys nariai. Visi kiti, puse daugiau, pabėgo“ [I3, buvęs bendruomeninės organizacijos pirmininkas, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Ši situacija puikiai iliustruoja anksčiau išsakytą teiginį, jog bendruomenės pirmininkas pirmiausia sietinas su biurokratine šios pozicijos dimensija. Pirmininkas pateiktoje situacijoje matomas kaip buhalteris, o ne lyderis (iniciatorius, motyvatorius ir pan.). Be organizacijos narių paramos ir palaikymo lyderio pozicija informantui neteko prasmės. Susidariusi situacija privedė prie organizacijos žlugimo: nors, kaip pabrėžė informantas, potencialių lyderių (žmonių, kurie buvo aktyviau įsitraukę į organizacijos veiklą) gyvenvietėje buvo, niekas neperėmė šios pozicijos. Informantas net keletą metų išliko aktyviai neaktyviu lyderiu (de facto pirmininku ataskaitų Registrų centrui teikimui; organizacijos pirmininkas – privaloma KBO struktūros dalis, jai nesant, organizacija, remiantis teisės aktais, turėtų būti likviduota). Interviu vykdymo metu organizacija jokios veiklos nevykdė, tačiau vis dar buvo registruota.

Lyderystės scenarijus trečiuoju atveju skyrėsi nuo pirmųjų dviejų. Organizacijos pirmininkų kaita čia vyko, tačiau nelabai dažna. Per 17 organizacijos veiklos metų pirmininko pozicija užimantis asmuo keitėsi vos 3 kartus. Šiuo atveju išryškėjo neįprasta praktika. Lyderystė šioje organizacijoje tapo prievole ar našta, „perleidžiama“ iš rankų į rankas:

„Reikia tik, nu kažkam reikia gi patempt tą vežimą. Sakiau: „Patempsiu dabar aš. Ir vėl kažkam persiduosim.“ Ir viskas, ir taip visi... Nu turim patys, kaip sakant, turim pasirūpinti“ [I20, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Nepaisant šios praktikos organizacija interviu atlikimo metu buvo pati aktyviausia iš visų tyrimo atvejų. Organizacija pasižymėjo tęstine veikla vietos gyventojams, organizavo tradicines vasaros šventes, buvo gerinama gyvenamosios aplinkos būklė, vykdomi keli projektai (vienas jų 100 tūkst. eurų vertės). Galima išryškinti kelias galimas organizacijos aktyvumo šiuo atveju priežastis. Pirma, ši gyvenvietė pasižymėjo geriausia iš visų tyrimo atvejų demografinė situacija – dideliu

gyventojų skaičiumi bei didžiausia darbingo amžiaus gyventojų dalimi, tad įsitraukimas į organizacijos veiklą taip pat buvo aktyviausias iš visų atvejų. Antra, organizacijai buvo būdingi bendros lyderystės (angl. *shared leadership*) požymiai. Organizacijos pirmininkė akcentavo glaudžią organizacinę partnerystę su viena KBO narių (vietos bibliotekos darbuotoja) bei turėjo sąrašą aktyvių organizacijos narių, į kuriuos bet kada galėjo kreiptis pagalbos ir paramos.

Ketvirtuoju tyrimo atveju lyderystė pasižymėjo drastiškiausiu scenarijumi. Iš pozicijos pasitraukus buvusiai pirmininkei, savanoriškas susidomėjimas perimti pareigas tarp vietos gyventojų nebuvo parodytas. Tad naujas pirmininkas į šią poziciją buvo „įstumtas“:

„Nes aš jiem... Kai aš ėjau ir aš sakiau. Aš tikrai te jaučiu tokią baimę, man tai yra šnekėjimas prieš auditoriją, man yra baimė. Aš to, tikrai man yra sunku ir tada jie sakė: „Mes tau padėsime.“ Visi: „Tik tu tik eik.“ Ir man va sakau, tas man prašymas pagalbos yra... Nu man tai tikrai yra... Aš geriau sakau einu darau pati, kiek sugebu, tiek darau. Jau man prašyt tai yra sunku. [...] Ir man iš viso kas yra sunku – visi žmonės yra vyresni už mane. Ir man tas toksai... Aš neperlipu to barjero, aš negaliu sakyti: „Tu va daryk va tą, tu daryk tą.“ Man tai yra be galo sunku“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Tai desperatiškos lyderystės pavyzdys, kuomet pirmininku tampama siekiant išsaugoti pačią organizaciją (kaip juridinį asmenį) ir jo potencialią naudą, o ne susiformavusį ar besiformuojantį bendruomeniškumą. Pati informantė pabrėžia, jog stokoja lyderiui būdingų savybių bei netapatina savęs su lyderiu, o netgi priešingai – šis jai primestas vaidmuo yra per didelis, ir ji negali jo išpildyti. Tai sudėtinga situacija ne tik organizaciniu, bet ir asmeniniu požiūriu:

„T: O kaip manot, bendruomenės veikloj ar lyderis yra svarbus per visą jos veiklą, ar galėtumėt išskirti konkretų momentą, kada svarbiausia lyderio iniciatyva, lyderio veiksmai?

I: Šiaip, lyderio... Lyderis turi būti visada svarbus. Visą laiką svarbus. Turi vis tiek kažkaip tais žmonės, kažkaip tais jaust, kad būtina jaust kažkaip tais, kad yra kažkas atsakingas už juos. [...]

T: O save laikot lydere?

I: Nežinau. Nežinau... Ne, ne. Man toli gražu iki to.

T: O kokias Jūs savo savybes išskirtumėt?

I: Veikli.

T: O Jūs pirmininke tapot, kaip minėjot, dėl to, kad pasiūlė...

I: Pastūmė, taip.

T: O jeigu būtų nepastūmę?

I: Kaži.

T: Nebūtumėt?

I: Kaži.

T: O kodėl?

I: Nežinau. Nežinau, tokios aplinkybės tada buvo. Pastūmė ir įklampino, ir įklampino.

T: O ką tai dabar Jums reiškia?

I: Naštą (Juokiasi).

T: Našta Jums tai?

I: Ne, nu kaip ir visiems aišku. Yra pareiga ir viskas.“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.];

„Jo, čia man rykštė tokia (juokiasi). Nu, bet viskas sakau, nieko, kaip sakau, dar liko metai, dar metai ir bus viskas.“ [I1, esama bendruomeninės organizacijos pirmininkė, amžiaus grupė: 36–64 m.]

Pirmininkavimo metu informantė neparengė nė vienos projektinės paraiškos – KBO veiklą vykdė vidiniais resursais.

Atsižvelgiant į tai, jog tyrimo atvejais tikslingai pasirinktos atokios kaimo gyvenamosios vietovės, negalima atmesti prielaidos, jog nepalanki ir prastėjanti šių gyvenviečių demografinė padėtis yra viena reikšmingų stagnatiškos lyderystės jose priežasčių. Atokioms kaimo teritorijoms bendrame šalies kaimo vietovių sistemos kontekste būdinga senstanti visuomenė – vaikų dalis mažėja, dėl darbo vietų stokos, prastesnio gyventojų socialinio aptarnavimo infrastruktūros vyksta darbingo amžiaus (dažniau jaunimo) žmonių emigracija į didmiesčius ar regioninius augimo centrus. Taigi, nyksta kiekybinis ir kokybinis lyderių potencialas. Kaip minėta anksčiau (2.2. skyrius), kriziniu laikotarpiu lyderis turi būti orientuotas į inovacijas, kurios padėtų prisitaikyti prie pakitusių sąlygų ir sumažintų iškilusios problemos pasekmes. Atsižvelgiant į šiandieninę tirtų kaimo vietovių teritorijų demografinę situaciją, daugelyje jų gyventojų dalis, kuri galėtų pasižymėti tokiomis savybėmis yra ribota (tai gana gerai paaiškina, kodėl būtent demografiškai geriausia situacija išsiskyrusi tyrimo gyvenvietė, pasižymėjo veikliausia kaimo bendruomenine organizacija – teorinių lyderių potencialas čia buvo didžiausias ir pasireiškė bendros lyderystės apraiškomis). Vyresnio amžiaus, į novacijas mažai arba visai neorientuoti bei ribotais skaitmeninio raštingumo įgūdžiais, kurie XXI a. amžiuje vaidina labai didelį vaidmenį, pasižymintys lyderiai ne visada gali užtikrinti grįžtamąjį ryšį daliai bendruomenės narių. Skaitmeninę atskirtį tarp vyresnio amžiaus

žmonių patvirtina 2020 metų pabaigoje Lietuvos statistikos departamento atlikta apklausa: 65–74 metų amžiaus žmonių grupėje, apklausos duomenimis, internetu naudojosi 46 proc. apklaustųjų, iš kurių tik 33 proc. tai darė kasdien (Oficialiosios statistikos portalas, 2020). Tokioje atskirtyje esančių organizacijos pirmininkų lyderystė yra riboto funkcionalumo. Bendruomeninė organizacija tampa statiška, nes jos struktūra nekinta: nepritraukiama naujų narių su nauju požiūriu ir idėjomis, valdyba bei bendruomenės pirmininkas perrenkamas iš tų pačių žmonių grupės. Vis tik, ribotų demografinių išteklių problemos vienvaldiškumą paneigia miesto bendruomeninių organizacijų tyrimai. Turėdamos gerokai didesnius demografinius išteklius miesto bendruomeninės organizacijos susiduria su beveik identiškomis lyderio problemomis – maža kaita, veiklumo bei pačio organizacijos išlikimo priklausomybe nuo lyderio pozicijos (Aidukaitė, 2013). Čia ir išryškėja lyderio pozicijos įvaizdžio problema.

Apibendrinant galima teigti, jog lyderystės problema tyrimo atvejais – akivaizdi. Pastebėta ryški lyderystės stagnacija – maža bendruomeninės organizacijos pirmininkų kaita. Absoliučios daugumos analizuotų kaimo bendruomeninių organizacijų pirmininkų kadencija truko ilgiau nei numatyta ar tebetrunka nuo organizacijos įsteigimo. Ekstremaliais atvejais tai veda prie desperatiškos lyderystės. Maža lyderių kaita sąlygoja kitą problemą – mažėjantį organizacijos veiklumą: neužtikrinant lyderių kaitos, esami praranda (jei tokį turėjo) pradinį interesą veikti bei oficialiai ar formaliai pasitraukia iš veiklos.

SVARBIAUSI REZULTATAI

Lietuvos kaimiškų gyvenamųjų vietovių tinklas jau ilgą laiką susiduria su ryškiais neigiamais pokyčiais, sparčiai keičiančiais jo charakteristikas. Per tris dešimtmečius šalies kaimiškos teritorijos neteko beveik trečdalis milijono gyventojų, 2021 metų duomenimis, 4,9 tūkst. kaimo gyvenviečių buvo negyvenamos, o 87 proc. likusių kaimo gyvenviečių turėjo mažiau nei 100 gyventojų. Susiduriant su tokia kaimiškų vietovių realybe, nacionaliniuose teisės aktuose vis dažniau iškeliamas kaimiškų vietovių gyvybingumo (gyventojų skaičiaus gyvenvietėse) palaikymo ir didinimo tikslas, o vietos plėtros politikos formavimas kreipiamas į principo „iš apačios į viršų“ taikymą. Šiame kontekste svarbų vaidmenį atlieka kaimo bendruomeninės organizacijos, kurios, remiantis atlikta moksline studija, yra vienas iš veiksnių kaimo gyvenvietės gyvybingumo palaikymui, o šių organizacijų veiklos vystymas ir stiprinimas akcentuojamas ir strateginiuose dokumentuose⁷¹.

Nors šalyje, 2021 metų duomenimis, buvo registruota 2 tūkstančiai kaimo bendruomeninių organizacijų, galima drąsiai teigti, jog ne visos jos gali būti veiksmingu įrankiu kaimiškų vietovių gyvybingumo palaikymui. Daug klausimų kelia KBO sąvado sudarymo principas bei patikimumas. Tyrimo metu nustatyta, jog į sąvadą neretai būna įtrauktos miesto, miesto dalyje ar ir miesto teritorijoje (t. y. miesto ir su juo besiribojančio(-ių) kaimo(-ų) teritorijoje) veiklą vykdančios bendruomeninės organizacijos, likviduotos arba likviduojamos KBO, o kartais dėl sąvado administratorių arba jų informacijos šaltinių neapdairumo ar organizacinių klausimų KBO sąvade atsiduria tik po kelių metų nuo veiklos įregistravimo. Sąvado duomenų šaltinių ir administravimo problema trukdo įvertinti tikrąją KBO apimtį Lietuvoje. Po atliktų sąvado korekcijų galutinę tyrimo imtį sudarė 1 913 kaimo bendruomeninių organizacijų.

Išanalizavus KBO metinius ataskaitų rinkinius, buvo nustatyta, jog pagal atskaitomybės faktą aktyvios yra 63,3 proc. imties kaimo bendruomeninių organizacijų (n=1 210), pusiau aktyvios – 23,2 proc. (n=444), neaktyvios – 12,5 proc. (n=240). Vienas procentas (n=19) organizacijų, buvo likviduojamos arba joms inicijuotas likvidavimas. Ataskaitų turinio analizės metu pastebėta, kad reikšminga dalis pagal ataskaitų pateikimo faktą aktyvių ir pusiau aktyvių KBO yra „aktyviai neveikiančios“, t. y. ataskaitų rinkinius teikia, tačiau jose nurodo, jog per ataskaitinį laikotarpį jokios veiklos nevykdė bei veiklą atnaujins esant poreikiui.

⁷¹ LR žemės ūkio ministerija. 2019. Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltoji knyga. Nacionalinės politikos iššūkiai, uždaviniai ir veiksmai iki 2030 m., Vilnius: Žemės ūkio ministerija.

Duomenų atnaujinimo problema aktuali ir sąvade pateikiamai KBO narių skaičiaus statistikai. Nors, specialistų teigimu, narių skaičius KBO yra labai kaitus, sąvade ši kaita neatsispindi. Lyginant 2020 ir 2021 metų sąvado duomenis, pateikiama narių skaičiaus reikšmė pakito vos 84 kaimo bendruomeninėse organizacijose. Tai 4,4 proc. šalies KBO tinklo. Organizacijų narių skaičius svarbus ne tik kaimo gyventojų įtraukimo į šių nevyriausybinę organizacijų dalies nustatymui, bet ir pačio KBO tinklo vertinimui. Kaimo bendruomeninės organizacijos gali veikti tik užtikrinamos minimalų narių skaičių, nes nuo narių skaičiaus priklauso ir finansavimo šaltinių prieinamumas, organizacijos žmogiškieji resursai. Taigi, neturint patikimos ir nuolat atnaujinamos statistikos, sunku įvertinti šalies kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo turinį bei jo veiklos galimybes. Remiantis sąvade pateikiamais duomenimis, minimalų 3 narių skaičių turi 16 KBO, mažiau nei 10 narių – 86 KBO, o mažiau nei 30 – 368 KBO. Šalies kaimo bendruomeninių organizacijų narių vidurkis – 56 kaimo gyventojai.

2021 metų duomenimis, kaimo bendruomeninių organizacijų tinklą sudarė 1 762 kaimo gyvenvietės, iš kurių du trečdaliai, 2011 metų duomenimis, turėjo 100–499 gyventojų. Taigi, bendruomenės dažniau steigiasi didesnius demografinius resursus turinčiose gyvenvietėse: net 59,5 proc. (1104 iš 1865 kaimo gyvenviečių) 100–499 gyventojų turėjusiose gyvenvietėse buvo registruota bent viena KBO, tuo metu kaimo gyvenvietėse, turinčiose iki 100 gyventojų, šis santykis gerokai mažesnis – vos 2,4 procentai (350 iš 14 549). Svarbu pabrėžti, jog ši statistika, kaip ir KBO teritorinio pasiskirstymo kartograma, parengta pagal KBO registravimo vietą, o ne jos veiklos teritoriją. Tai padaryti trukdo duomenų stoka – ribojamas prieinamumas prie kaimo bendruomeninių organizacijų steigimo dokumentų, kuriuose, tikėtina, turėtų būti nurodyta tiksli veiklos teritorija. Šiuo atveju, remiantis atskiromis VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registre KBO pateikiamomis ataskaitomis, galima pagrįstai teigti, jog KBO tinklo veiklos teritorija yra didesnė nei minėtos 1 762 kaimo gyvenamosios vietovės.

Analizuojant kaimo bendruomeninių organizacijų teritorinį pasiskirstymą, ryški KBO koncentracija aplink urbanizuotas teritorijas (šalies ir savivaldybių lygmeniu): 5 kilometrų atstumu nuo didžiųjų šalies miestų ir kitų administracinių centrų susitelkę 24 proc. (495) visų Lietuvoje registruotų kaimo bendruomeninių organizacijų, 10 kilometrų atstumu – 857 KBO arba 44,8 proc. šalies kaimo bendruomeninių organizacijų. Ši tendencija atliepia jau minėtą KBO steigimo demografiškai didesnėse kaimo gyvenvietėse tendenciją – urbanizuotų centrų įtakos zonoje esančioms kaimo gyvenvietėms yra lengviau išlaikyti didesnį gyventojų skaičių nei atokioms kaimo gyvenvietėms. Kaimo bendruomeninių organizacijų koncentracija priemiesčiuose arba santykinai nedideliu atstumu nuo miestų yra didesnė, nes ten daugiau didesnių kaimo gyvenviečių. Remiantis atliktais tyrimais (Žilys, 2013)

galima teigti, jog kaimo bendruomeninių organizacijų gausą priemiestinėse teritorijose galima sieti su kintančia gyventojų demografinė ir socialine struktūra – į priemiestinę kaimišką teritoriją atsikėlę naujakuriai yra aktyvesni ir galimai labiau iniciatyvūs steigti bendruomenines organizacijas savo interesų atstovavimui infrastruktūros, viešųjų paslaugų ir kitais klausimais.

Analizuojant kaimo bendruomeninių organizacijų pasiskirstymą savivaldybių lygmeniu, pastebimi regioniniai netolygumai. Gana tankiu KBO tinklu išsiskiria Pietvakarių Lietuvos regionas (Vilkaviškio r., Marijampolės r., Kalvarijos savivaldybės, Lazdijų r. šiaurvakarinė ir Prienų r. vakarinė dalys), kelios Vidurio (Kėdainių ir Raseinių r.) bei Šiaurės (Joniškio ir Pasvalio r.) Lietuvos savivaldybės. Palyginti retas KBO tinklas būdingas atokioms, neigiamais demografinės raidos rodikliais pasižyminčioms Šiaurės rytų Lietuvos regiono savivaldybių teritorijoms. Regioniniai kaimo bendruomeninių organizacijų skirtumai lemia ir ryškėjančią gyventojų atstovaujamosios problemą, kuri tiesiogiai sietina su šalies demografinėmis tendencijomis: sparčiai augančios priemiestinių savivaldybių kaimiškos teritorijos statistiškai atstovaujamos mažiau nei mažu ir vis mažėjančiu gyventojų skaičiumi pasižyminčios atokios šalies kaimiškos teritorijos. Atsižvelgiant į šalies demografinės tendencijas, panašu, jog ši skirtis tik didės.

Daug klausimų dėl Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo turinio kelia ir atlikta organizacijų išsikeltų tikslų analizė. Tyrimo metu išryškėjo dvi tendencijos: tikslų apimties bei turinio problema. Nemaža dalis tirtų KBO apsibrėžė perdėtai plačius organizacijos tikslus, apimančius ne tik gyvenamosios vietovės, bet ir valstybinio lygmens problemas. Kitai daliai organizacijų būdingas tikslų „skolinimas“. Pastaruoju atveju reikšminga tai, jog šis pažodinis išsikeltų tikslų pasikartojimas būdingas ne tik kaimo bendruomeninių organizacijų steigimosi šuolio (2002–2003 metais) laikotarpiu įsteigtoms bendruomeninėms organizacijoms, tačiau ir daug vėliau įkurtoms. Remiantis tuo, galima daryti išvadą, jog nemaža dalis šalyje registruotų organizacijų steigimo metu neturėjo išsigręžtos veiklos vizijos, o visa tai veda prie svarstymo apie tikruosius jų steigimo motyvus. Vis tik, nepaisant minėto „skolinimosi“ fakto, KBO tikslų analizė iš esmės atspindi opiausias šalies kaimiškose teritorijose vykstančių pokyčių sukeltas problemas. Aktualiausi ir 1,5 karto dažniau (nei kiekybiškai artimiausia tikslų grupė) minimi socialinio pobūdžio tikslai: švietimas, užimtumo didinimas, socialinė parama ir atskirties mažinimas bei kitos. Tačiau, kad ir kokios svarbios KBO steigimo metu šios problemos būtų, jų sprendimas ar mažinimas kaimo bendruomeninių organizacijų veikloje neatsispindi. Vienareikšmiškai svarbiausia veiklos ataskaitų analizės metu nagrinėtų KBO veiklos sritis – laike fragmentiškos minkštosios veiklos, tarp kurių dažniausios – kultūriniai renginiai bei aplinkos tvarkymo darbai (talkos). Tokį šių veiklų dažnumą neabejotinai lemia santykinai mažas finansinių resursų

jų vykdymui poreikis. Jas gali vykdyti tiek iš savo vidinių resursų veikiančios, tiek projektinę paramą gaunančios organizacijos. Šiuo atveju skiriasi tik pačių renginių mastai. Remiantis atliktais tyrimais, „kultūrinės veiklos dominavimas laikomas tipine bendruomeninio judėjimo vystymosi stadija“ (BGI Consulting, 2011:32). Taigi, šalies kaimiškos bendruomeninės organizacijos vis dar yra pirminėje, bendruomeniškumo kūrimo / stiprinimo, stadijoje, kuri yra esminis šios organizacijos pamatas. Kad jis dalyje šalies KBO dar nėra tvirtas, žymi veiklos ataskaitų turinys, kur kartais (nors pati ataskaitos struktūra to nereikalauja) nurodoma apie mažą gyventojų įsitraukimą, kylančius interesų konfliktus, finansinių resursų ir jų pritraukimo šioms veiklos sritims stygių. Kaimo bendruomeninių organizacijų nebrandumą netiesiogiai atspindi⁷² ir didelių investicinių projektų vykdymo, verslumo stoka, nors specialistų teigimu, sąlygos tam ypač palankios: iš 139 nagrinėtų veiklos ataskaitų tik dvejose nurodyta apie KBO vystomą verslą.

Atvejų tyrimas 3 atokiose kaimo gyvenvietėse su registruotomis kaimo bendruomeninėmis organizacijomis leido iš arčiau pažvelgti į organizacijų (ne)veikimo aspektus. Kokybinio tyrimo metu nustatyta, jog dalyvavimą lemia kelios priežasčių grupės. Pirmiausia, gana reikšmingos objektyvios priežastys (socialinės infrastruktūros tinklo (mokyklų, bibliotekų, pašto skyrių ir kt.) kaita bei intensyvi švytuoklinė migracija. Kaimo bendruomeninės organizacijos, kaip bet kurios socialinės struktūros, fundamentali dedamoji yra socialinė sąveika. Neigiami socialinės infrastruktūros pokyčiai tyrimo atvejuose, nesudaro palankių sąlygų (panaikintos erdvės gyventojų integracijai „nekompensuojamos“ naujomis erdvėmis: tik du tyrimo atvejai buvo įkūrę bendruomenės namus, tačiau ir pastarųjų įgalinimas socialinių ryšių palaikymui – fragmentiškas) ir mažina šios sąveikos galimybes. Intensyvi švytuoklinė migracija (švietimo, darbo, kitais tikslais) stiprina problemos intensyvumą tiesiogiai ribodama gyvenvietėje praleidžiamą laiką. Objektyvioms (ne)veikimo priežastims paveikios visos gyventojų amžiaus grupės. Subjektyvias gyventojų (ne)įsitraukimo priežastis apsprendžia individualios ir situatyvinės aplinkybės, tačiau išryškėjo ir vyraujančios kryptys – individualizmas bei socialinė izoliacija (neretai savanoriška). Trečioji priežasčių grupė – tai pereinamasis lygmuo – visuomenės raidos lūžių nulemti socialiniai pokyčiai ir įtampos. Perėjimas iš sovietinės santvarkos apsprendė santykius ne tik tarp tos pačios (tyrimo atveju specifinio privatizacijos proceso nulemti socialiniai santykiai) bet ir skirtingų (tyrimo atveju tai pasireiškė per priešpriešą besitęsiančiai sovietinei „tradicijai“) kartų.“

⁷² Netiesiogiai, nes nemaža ir net reikšmingai didesne dalimi mažą KBO verslumą lemia kaimo gyvenamosios vietovės žmogiškieji resursai.

Lyderystės problemos tyrimo atvejuose taip pat gana akivaizdžios. Analizuotos kaimo gyvenvietės neturi pakankamai žmoniškųjų resursų užtikrinti dažną lyderių (organizacijos pirmininkų) kaitą – net dviejuose tyrimo atvejuose⁷³ pirmininko pareigas užėmęs žmogus nesikeitė nuo pat KBO steigimo pradžios, t. y. daugiau nei 15 metų pirmininkavimo. Net ir vykstant kaitai, ji yra retesnė nei numatyta kadencija bei dažnai (dėl gajaus neigiamo įvaizdžio bei imlumo laikui bei žmoniškiesiems resursams) tampa prievole ar našta, „perleidžiama“ iš rankų į rankas. Tai desperatiškos lyderystės išraiška, kurios pagrindinis tikslas pirmiausia yra pačios organizacijos (atsietos nuo gyventojų santykių, esančio ar besiformuojančio bendruomeniškumo kaip jos pamato) išsaugojimas. Tokios lyderystės išraiška – mažėjantis kaimo bendruomeninės organizacijos veiklumas. Lyderystė nagrinėtose kaimo bendruomeninėse organizacijose dažniau pasireiškė ne įtaka organizacijos nariams (tradiciškai formuojamą lyderio portretą), bet koncentruota atsakomybe į poziciją. Tai labai svarbus ir lyderystės procesą nagrinėtose kaimo gyvenamosiose vietovėse lėmęs veiksnys. Lyderystė tyrimo atvejais buvo suprantama veikiau biurokratinium, o ne socialiniu požiūriu: bendruomeninės organizacijos pirmininkas dažniau buvo matomas ne kaip lyderis, o kaip organizatorius, administratorius, buhalteris ir panašiai. Iš esmės tai lėmė organizacijos valdymo specifiką.

Taigi, apibendrinant Lietuvos KBO tinklo ypatumus bei susiejant juos su šalies kaimiškų vietovių gyvybingumu, galima drąsiai teigti, jog teoriškai kaimo bendruomeninės organizacijos gali būti veiksmingu kaimiškų teritorijų plėtros įgalinimo įrankiu bei vienos svarbiausių šiandienos kaimo plėtros veikėju, užtikrinančių „iš apačios į viršų“ principu pagrįstą teritorijų vystymą. Vis tik, realybėje jų potencialas nėra išpildomas. Tai puikiai atskleidžia ir atokių kaimo gyvenviečių atvejai. Visų pirma, nors tyrimo atvejuose kaimo bendruomeninės organizacijos veikia daugiau nei 15 metų, beveik visos susiduria su pačios organizacijos išlikimo klausimais. Iš esmės tai lemia stipriai išreikšta lyderystės problema. Visuose tyrimo atvejuose lyderis (KBO pirmininkas) yra svarbiausias organizacijos administratorius bei veiklų organizatorius, todėl jo interesas užimti šią poziciją yra svarbus pačios organizacijos funkcionavimui ir veikimui. Vis tik, turėdamos ribotus žmoniškuosius išteklius, tirtos kaimo gyvenamosios vietovės negali užtikrinti dažnos lyderių kaitos, ir tai ilgainiui veda prie organizacijos veiklumo mažėjimo. O būtent aktyvus veikimas ir kylančių problemų sprendimas bei iniciatyvų vykdymas – esminė kaimo vietovės gyvybingumo palaikymo ir stiprinimo sąlyga. Norint įgalinti atokiose kaimo vietovėse veikiančių kaimo bendruomeninių gyvybingumo palaikymo veiksnį, didžiausią dėmesį pirmiausia reikia kreipti į lyderystės problemos sprendimą.

⁷³ Iš keturių, įtraukiant pilotinį atvejį Akmenės raj. sav.

DISKUSIJA

Vienas didžiausių darbo iššūkių ir ribotumų – duomenų bazės apie tyrimo objektą trūkumai. Reikšmingai didelė šio darbo dalis yra fokusuota į oficialiai pateikiamo Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo statistinės apskaitos spragas bei bandymus jas ištaisyti. Problema neabejotinai kyla dėl skirtingų statistinės informacijos šaltinių bei menko sudaromo sąvado turinio administravimo. Tad, autorės nuomone, viena pamatinių problemų yra tai, kad iškreipta tikroji KBO tinklo statistika neleidžia įvertinti realaus jo potencialo prisidėti prie nustatytų nacionalinės kaimo ir žemės ūkio plėtros politikos uždavinių įgyvendinimo. Tolimesnių mokslinių tyrimų kontekste būtina **suvienodinti informacijos apie atskirų savivaldybių teritorijoje veikiančias kaimo bendruomenines organizacijas šaltinį**. Autorės nuomone, tikslingiausia, jog tai būtų savivaldybių administracijos, nes būtent jos yra didžiausios aktyviai veikiančių KBO naudos gavėjos – kaimo bendruomeninės organizacijos pritraukdamos finansavimą iš išorės (ES, nacionalinių, regioninių ar kitų fondų) vykdo kaimo vietovių plėtrą nenaudodamos savivaldybės biudžeto išteklių.

Bendro kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo elementų aktyvumo nustatymui bei analizei būtinas VĮ Registrų centrui teikiamų **ataskaitų rinkinių turinio suvienodinimas bei privalomas atnaujinimas**. VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registre unifikuotos tik finansinių ataskaitų dalys, nes jų nepateikimo faktas lemia organizacijos likvidavimo inicijavimą. Tuo metu aiškinamieji raštai ir veiklos ataskaitos yra laisvos formos, iš ataskaitų rengėjų nereikalaujančios atitinkamo informacinio detalumo lygmens. Tai stipriai riboja KBO tinklo vykdomos veiklos pažinimą. Lauko tyrimų dviejuose tūkstančiuose organizacijų be didelio finansavimo ir dar didesnių laiko išteklių atlikimas – neįmanomas, todėl suvienodintos ir reikšminės informacijos apie vykdytas veiklas reikalaujančios formos leistų tyrėjams reikalingą informaciją pasiekti turinio analizės metodu bei sudarytų sąlygas atlikti ataskaitų turinio palyginimus. Šie pakeitimai būtų naudingi ne tik gilesniam šalies kaimo bendruomeninių organizacijų veiklos pobūdžio pažinimui, bet ir vietos, regioninės ar nacionalinės politikos formavimui.

Siekiant KBO tinklo statistinio tikslumo, rekomenduojama **aiškiai apibrėžti kaimo vietovę**. Tiek VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registro ataskaitų turinio analizė, tiek ekspertų įžvalgos leidžia teigti, jog kaimo bendruomeninių organizacijų Lietuvoje veikla yra labai fragmentiška – dauguma šių organizacijų yra pasyviai aktyvios. Savo veiklą didžioji dauguma KBO vykdo minkštosiomis priemonėmis ir dažnai nedidelėmis apimtimis, pasyviai imasi verslo projektų, o ir pats organizacijos veikimas priklauso nuo pirmininko pozicijos stabilumo. Praplečiant kaimo vietovės terminą ir po juo „pakišant“ miestus, kurių bendruomeninės or-

organizacijos galimai susiduria su mažesniais veiklos iššūkiais, tikimasi efektyviau įsisavinti Europos Sąjungos (kurios fondai sudaro didžiausią teikiamos finansinės paramos dalį) lėšas. Toks sprendimas naudingas nacionaliniu lygmeniu – pinigai įsisavinami ir panaudojami šalies teritorijų vystymui. Tačiau ne tų teritorijų, kurioms to labiausiai reikia. Tokiu būdu ir toliau didinamas atotrūkis tarp miesto ir kaimo gyvenamųjų vietovių. Aiškus ir nekintantis kaimo vietovės apibrėžimas padėtų išvengti statistinių KBO tinklo elementų apskaitos spragų bei užtikrintų, jog numatytas finansavimas tektų tiksliniam jos gavėjui.

Kitas pasiūlymas – **siekti didinti savivaldybių įsitraukimą į kaimo bendruomeninių organizacijų stiprinimą ir jų veiklos aktyvinimą**. Savivaldybės turėtų būti labiau suinteresuotos stipriu jos teritorijoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų tinklu bei aktyvaus finansavimo šių organizacijų veikloms pritraukimu. Autorė siūlo **savivaldybių, ypač seniūnijų, lygmeniu sukurti kaimo bendruomeninių organizacijų administratoriaus etatą einamiesiems klausimams ir problemoms spręsti**. Žmogiškųjų išteklių problema kaimo bendruomeninių organizacijų kontekste buvo minima ne kartą – organizacijos pirmininkai ir / ar aktyvūs jos nariai ne visada turi pakankamai praktinių žinių ir laiko reikalingų efektyviam organizacijos valdymui, galimų finansavimo veiklų vykdymui šaltinių paieškoms, projektų teikimui ir administravimui, o dėl užimtumo savo pagrindinėje veikloje ar dėl transporto priemonės neturėjimo negali pasiekti savivaldybių centruose esančių atitinkamų savivaldybių administracijos skyrių, vietos veiklos grupių ar skėtinių organizacijų būstinių. Mobilaus, lengvai pasiekiamo ir į lokalių kaimo bendruomeninių organizacijų problemas bei iššūkius orientuoto administratoriaus buvimas galėtų išspręsti dalies KBO žmogiškųjų išteklių problemos nulemtą neaktyvumą.

Kaimo bendruomeninių organizacijų veikimo bei kaimo vietovės gyvybingumo palaikymui svarbus nuoseklus (bent dalies) panaikintų socialinės infrastruktūros elementų atstatymas. Tyrimo metu nustatyta, kad viešosios erdvės yra reikšmingos gyventojų socialinio kapitalo stiprinimui. Panaikinus šveitimo įstaigas, bibliotekų ar pašto skyrius, pakinta vietos gyventojų socialinių kontaktų dažnumas. Siekiant palaikyti jų intensyvumą bei išlaikyti gyventojų tarpusavio santykius, vienus **panaikintus socialinės infrastruktūros elementus darbo autorė siūlo keisti kitais**. Neretai po įvykdytų reorganizacijų uždarytų įstaigų pastatai lieka stovėti nenaudojami. Vis tik, panaudos sutarties pagrindu šiuos pastatus perleidus vietos kaimo bendruomeninėms organizacijoms, jos čia galėtų įrengti funkcionalius bendruomenės ar vaikų dienos centrus, vaikų darželius, patalpas naudoti socialiniams verslams vykdyti ar nuomoti verslą kurti norintiems vietos gyventojams. Svarbu tai, kad perleistas pastatas nebūtų naudojamas tik fragmentiškai – tai turi būti nuolat atvira, pasiekiami ir funkcionali erdvė. Autorės siūlymu, perleisdama

pastatą savivaldybė kartu galėtų įsteigti ir etatą – darbo vietą žmogui, kuris rūpintųsi, jog šios erdvės potencialas būtų išnaudotas. Vienu sprendimu būtų eliminuojama eilė problemų – kaimo bendruomeninė organizacija gautų pakankamas erdves savo veiklai vykdyti, būtų kuriamos naujos darbo vietos, gyventojai turėtų naujas, funkcionalias erdves susitikimams ir įvairioms veikloms, vaikai turėtų saugią erdvę popamokiniams užsiėmimams, savivaldybės įdarbintas žmogus nuimtų dalį veiklos organizavimo rūpesčių nuo bendruomeninės organizacijos pirminko.

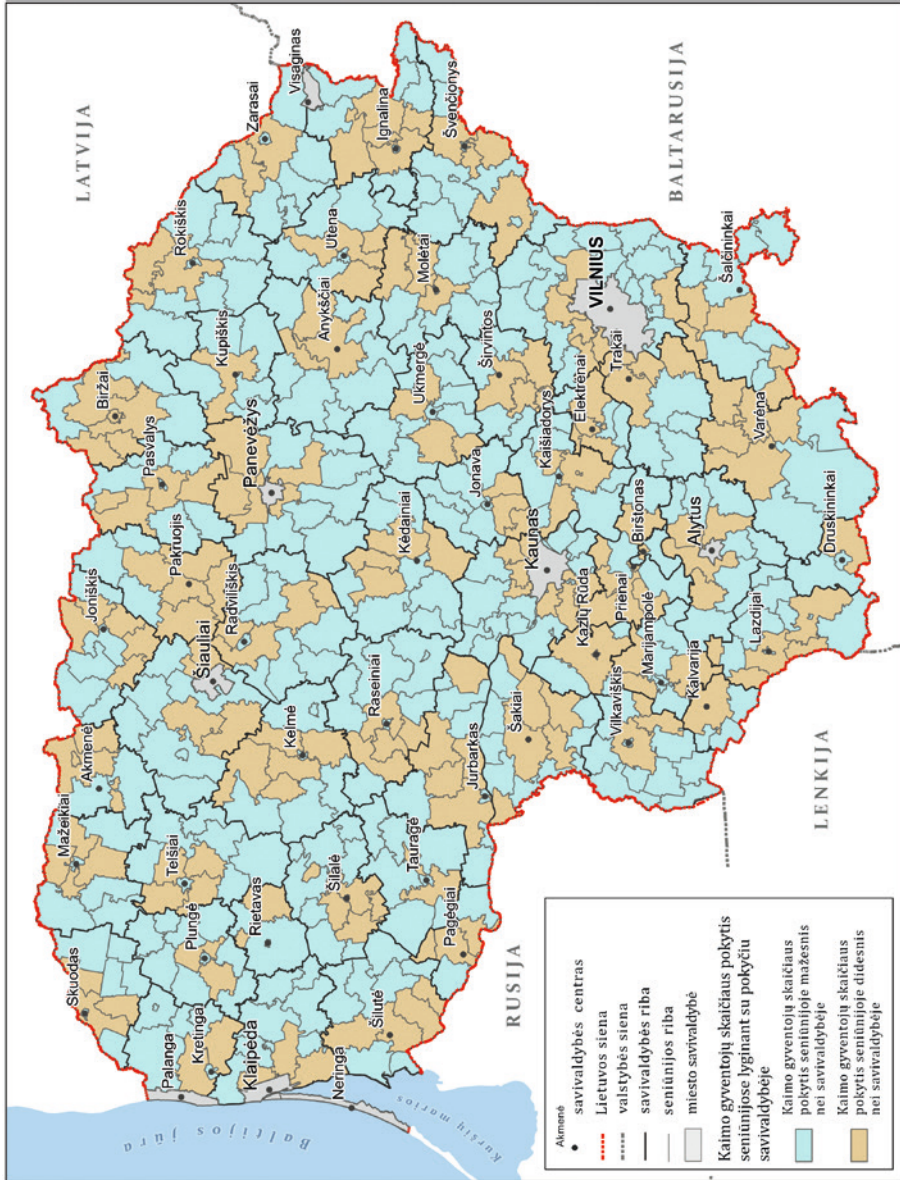
IŠVADOS

1. Lietuvoje, kaip ir kitur pasaulyje, vyravusi geografiškai determinuota bendruomenės samprata praranda savo svarumą – (post)modernybė stipriai pakeitė ir keičia tradicines socialines institucijas, tarp jų ir kaimo bendruomenes. Nors iki šiol dominavę gyvenamosios vietos, tradicinių įpročių ir papročių veiksniai išlieka, itin svarbiais socialinių institutų formavimosi mechanizmo elementais tampa nauji socialiniai ryšiai bei vaidmenys, nulemti asmeninių individo pasirinkimų ir tapatumų.
2. Bendruomenė ir bendruomeninė organizacija – panašios prigimties socialinės struktūros, savo veiklos funkcionalumą grindžiančios žmogiškaisiais ištekliais ir socialinės sąveikos rezultatais. Stipri bendruomenė yra veiklios ir funkcionalios bendruomeninės organizacijos pamatas.
3. Lietuvos KBO tinklas bei jo turinys stipriai skiriasi nuo oficialiai pateikiamo. Atlikti tyrimai atskleidė, jog registruotų, kaimo bendruomeninių organizacijų apibrėžtį atitinkančių ir veiklą vykdančių KBO Lietuvoje skaičius skiriasi. Kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo problemišumą atliepia ir veiklos ataskaitų turinio analizė: daliai organizacijų būdingas santykinis veikimas – veikla vykdoma / atnaujinama tik „esant poreikiams“. Tokiu būdu šalies kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius dirbtinai išpučiamas, o statistinės spragos neleidžia įvertinti realių šalies kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo pajėgumų prisidėti prie nacionalinių kaimo plėtros tikslų įgyvendinimo.
4. Kaimo bendruomeninių organizacijų veikla orientuota į minkštąsias, dažniausiai kultūrinės, laike fragmentuotas priemones. Tolydžios veiklos nebuvimas riboja socialinių ryšių tarp organizacijos narių kūrimą ir stiprinimą bei lemia organizacijos veiklų pobūdį.
5. Kaimo bendruomeninių organizacijų Lietuvoje veikla priklauso nuo gyvenvietės dydžio, o ne nuo geografinės padėties miestų ar savivaldybės ribų atžvilgiu. Demografinis gyvenvietės dydis lemia ne tik potencialiai didelį organizacijos narių skaičių, bet ir platesnį kaimo gyvenvietėje esančios socialinės infrastruktūros tinklą. Bendruomeninės organizacijos, registruotos mažose kaimo gyvenamosiose vietovėse, šiandien yra pažeidžiamiausia Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų tinklo dalis.
6. Atokių Lietuvos kaimo gyvenviečių gyventojų (ne)įsitraukimas į kaimo bendruomeninių organizacijų veikla priklauso nuo veiksmų, nulemtų šalies kaimiškų vietovių struktūrinės kaitos bei kintančios socialinės realybės,

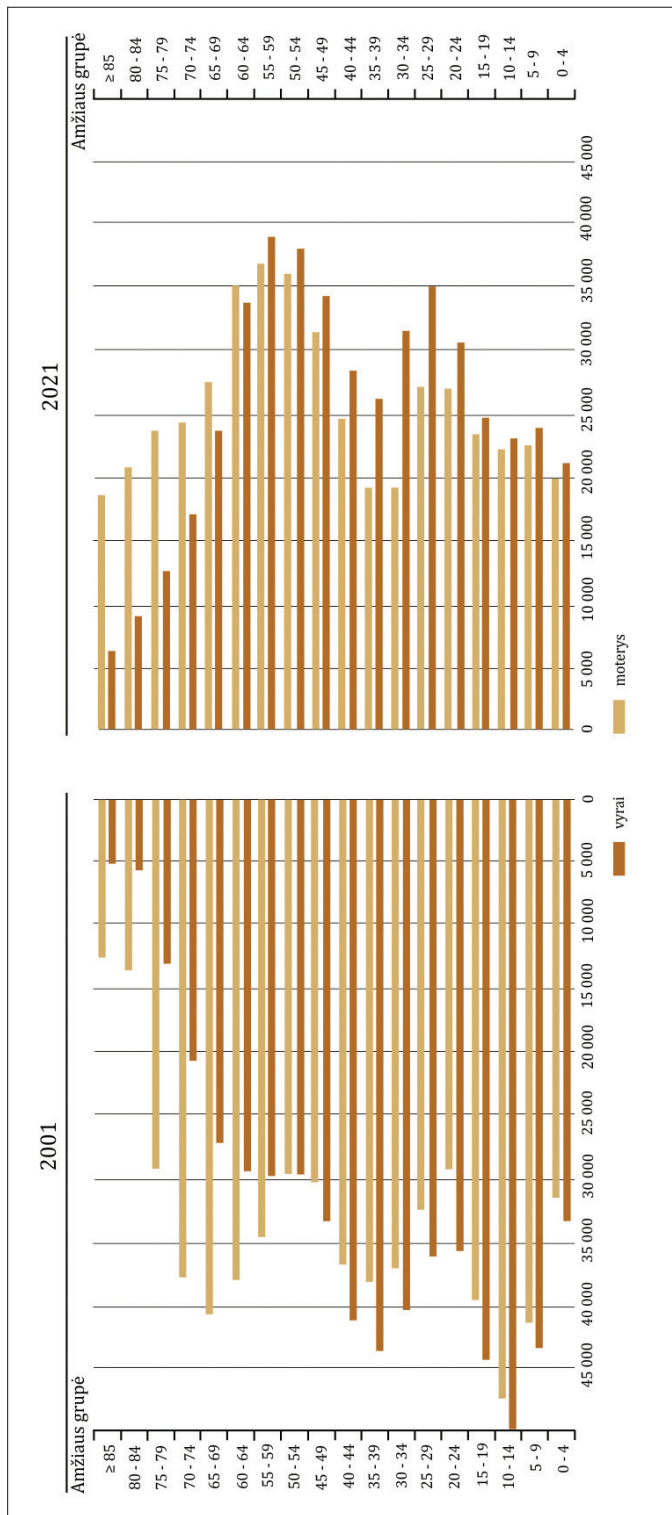
komplekso. Svariausi jų – bendras gyventojų skaičiaus mažėjimas, retėjantis socialinės infrastruktūros tinklas, intensyvi švytuoklinė migracija, stiprėjantis individualizmas bei socialinė izoliacija.

7. Pamatinė kaimo bendruomeninių organizacijų problema – lyderio pozicijos stagnatiškumas. Dėl pozicijos pobūdžio suformuoto neigiamo įvaizdžio lyderystė šioje organizacijoje tampa prievole ar našta, „perleidžiama“ iš rankų į rankas, pirmiausia siekiant išsaugoti pačią organizaciją. Ekstremaliais atvejais tai veda prie „desperatiškos“ lyderystės. Atitinkamai, maža lyderių kaita turi įtakos mažėjančiam organizacijos veiklumui.
8. Lietuvos kaimo bendruomeninių organizacijų, kaip gyvybingumo kaimo vietovėse palaikymo veiksnio, turimą potencialą žymi KBO tinklo dydis, tačiau ribotą jo įgalinimą lemia tinklo elementų bruožai. Atlikto tyrimo rezultatuose (tiek makrolygmeniu – dalies KBO tinklo analizės metu, tiek mikrolygmeniu – atokių kaimo vietovių atvejų tyrimo metu) KBO potencialas nebuvo išpildytas, savo veiklomis KBO (daugelis tik silpnai) prisidėjo prie gyvybingumo palaikymo, tačiau jo nestiprino.
9. Atliktos analizės pagrindu galima teigti, kad būtina didinti savivaldybių įsitraukimą į kaimo bendruomeninių organizacijų stiprinimą ir veiklos aktyvinimą. Tyrimo metu nustatyta, kad viešosios erdvės yra reikšmingai svarbios gyventojų socialinio kapitalo stiprinimui, todėl kaimo vietovės gyvybingumo palaikymui labai svarbus nuoseklus panaikintų socialinės infrastruktūros (ar jos dalies) elementų atstatymas (įvertinus realų poreikį).

PRIEDAI

1 priedas. Kaimo gyventojų skaičiaus pokyčio palyginimas su atitinkamos savivaldybės kaimo gyventojų skaičiaus pokyčiu 2001–2018 metų laikotarpiu (duomenys: VĮ Registrų centras, 2018)

2 priedas. Kaimo gyventojų amžiaus struktūros pokyčiai 2001 ir 2021 metais (duomenys: Oficialios statistikos portalas, 2021)

3 priedas. Tyrimo imties, suformuotos 2021 Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado pagrindu, veiklos vertinimas pagal atskaitomybės VĮ Registrų centrui faktą (duomenys: VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2020; VĮ Registrų centras, 2021)

SAVIVALDYBĖ	Kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius	Ataskaitų rinkinius pateikusios už paskutinių ataskaitinių laikotarpi – 2019–2020 m.		Ataskaitų rinkinius pateikusios 2015–2018 m.		Nepateiktos jokių ataskaitų rinkinių		Inicijuoto likvidavimo/likviduojamos	
		Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Akmėnės r. sav.	31	14	45,2	10	32,3	6	19,4	1	3,2
Alytaus r. sav.	58	34	58,6	19	32,8	5	8,6	0	0
Anykščių r. sav.	43	23	53,5	12	27,9	8	18,6	0	0
Birštono sav.	5	4	80,0	1	20,0	0	0,0	0	0
Biržų r. sav.	45	27	60,0	14	31,1	4	8,9	0	0
Druskininkų sav.	10	9	90,0	1	10,0	0	0	0	0
Elektrėnų r. sav.	26	15	57,7	6	23,1	4	15,4	1	3,8
Ignalinos r. sav.	33	12	36,4	14	42,4	7	21,2	0	0
Jonavos r. sav.	24	16	66,7	5	20,8	3	12,5	0	0
Joniškio r. sav.	44	37	84,1	5	11,4	2	4,5	0	0
Jurbarko r. sav.	39	26	66,7	9	23,1	4	10,3	0	0
Kaišiadorių r. sav.	40	28	70,0	5	12,5	6	15,0	1	2,5
Kalvarijos sav.	20	10	50,0	7	35,0	3	15,0	0	0
Kauno r. sav.	77	35	45,5	24	31,2	14	18,2	4	5,2

3 priedo tęsinys

SAVIVALDYBĖ	Kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius	Ataskaitų rinkinius pateikusios už paskutinių ataskaitinių laikotarpių – 2019–2020 m.		Ataskaitų rinkinius pateikusios 2015–2018 m.		Nepateikusios jokių ataskaitų rinkinių		Inicijuoto likvidavimo/likviduojamos	
		Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Kazlų Rūdos sav.	17	14	82,4	2	11,8	1	5,9	0	0
Kelmės r. sav.	58	40	69,0	12	20,7	6	10,3	0	0
Kėdainių r. sav.	43	34	79,1	5	11,6	2	4,7	2	4,7
Klaipėdos r. sav.	62	29	46,8	23	37,1	10	16,1	0	0
Kretingos r. sav.	33	22	66,7	9	27,3	2	6,1	0	0
Kupiškio r. sav.	23	19	82,6	2	8,7	2	8,7	0	0
Lazdijų r. sav.	42	22	52,4	14	33,3	6	14,3	0	0
Marijampolės r. sav.	37	22	59,5	13	35,1	2	5,4	0	0
Mažeikių r. sav.	36	22	61,1	11	30,6	3	8,3	0	0
Molėtų r. sav.	35	17	48,6	9	25,7	9	25,7	0	0
Pagėgių r. sav.	20	13	65,0	6	30,0	1	5,0	0	0
Pakruojo r. sav.	37	29	78,4	4	10,8	4	10,8	0	0
Panevėžio r. sav.	66	43	65,2	13	19,7	10	15,2	0	0
Pasvalio r. sav.	47	31	66,0	11	23,4	5	10,6	0	0
Plungės r. sav.	24	21	87,5	2	8,3	1	4,2	0	0

3 priedo tęsinys

SAVIVALDYBĖ	Kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius	Ataskaitų rinkinius pateikusios už paskutinį ataskaitinį laikotarpį – 2019–2020 m.		Ataskaitų rinkinius pateikusios 2015–2018 m.		Nepateikusios jokių ataskaitų rinkinių		Inicijuoto likvidavimo/likviduojamos	
		Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Prienu r. sav.	43	15	34,9	22	51,2	6	14,0	0	0
Radvilėškio r. sav.	44	32	72,7	10	22,7	2	4,5	0	0
Raseinių r. sav.	61	49	80,3	11	18,0	1	1,6	0	0
Rietavo sav.	11	9	81,8	0	0	2	18,2	0	0
Rokiškio r. sav.	35	29	82,9	4	11,4	2	5,7	0	0
Skundo r. sav.	25	17	68,0	7	28,0	1	4,0	0	0
Šakių r. sav.	36	22	61,1	10	27,8	4	11,1	0	0
Šalčininkų r. sav.	20	9	45,0	4	20,0	7	35,0	0	0
Šiaulių r. sav.	60	36	60,0	17	28,3	7	11,7	0	0
Šilalės r. sav.	41	30	73,2	5	12,2	6	14,6	0	0
Šilutės r. sav.	43	22	51,2	7	16,3	14	32,6	0	0
Širvintų r. sav.	28	15	53,6	6	21,4	7	25,0	0	0
Švenčionių r. sav.	28	19	67,9	5	17,9	4	14,3	0	0
Tauragės r. sav.	32	25	78,1	7	21,9	0	0	0	0
Telšių r. sav.	28	15	53,6	12	42,9	1	3,6	0	0

3 priedo tęsinys

SAVIVALDYBĖ	Kaimo bendruomeninių organizacijų skaičius	Ataskaitų rinkinius pateikusios už paskutinių ataskaitinių laikotarpi – 2019–2020 m.		Ataskaitų rinkinius pateikusios 2015–2018 m.		Nepateikusios jokių ataskaitų rinkinių		Inicijuoto likvidavimo/likviduojamos	
		Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Trakų r. sav.	39	15	38,5	8	20,5	14	35,9	2	5,1
Ukmergės r. sav.	38	31	81,6	4	10,5	3	7,9	0	0
Utenos r. sav.	31	26	83,9	3	9,7	1	3,2	1	3,2
Varėnos r. sav.	45	25	55,6	9	20,0	10	22,2	1	2,2
Vilkaviškio r. sav.	56	51	91,1	4	7,1	0	0	1	1,8
Vilniaus r. sav.	70	31	44,3	19	27,1	16	22,9	4	5,7
Zarasų r. sav.	24	19	79,2	2	8,3	2	8,3	1	4,2

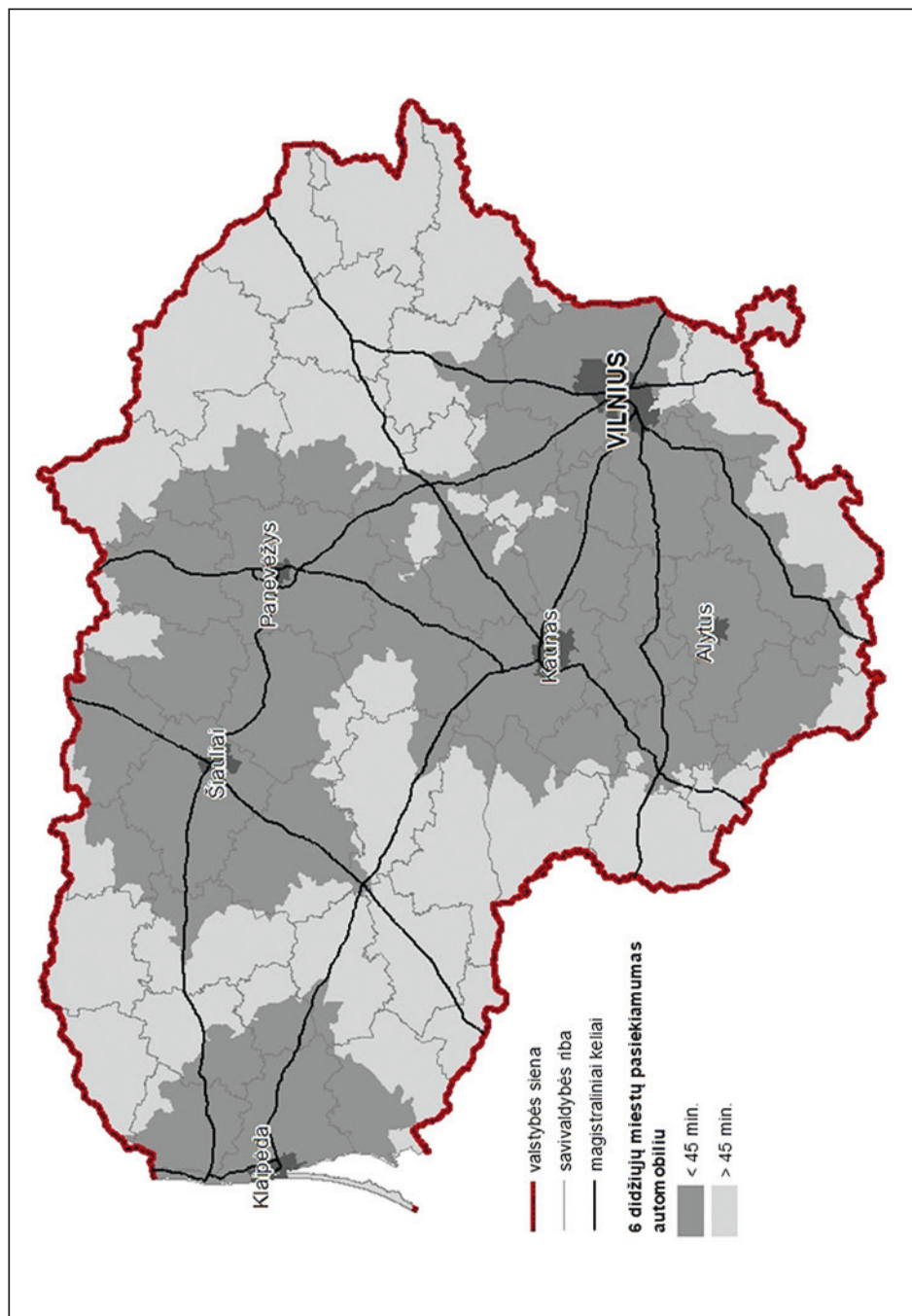
4 priedas. Tyrimo imtyje, suformuotoje 2021 Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvado pagrindu, esančių kaimo bendruomeninių organizacijų narių statistika (duomenys: VšĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra, 2020; Oficialiosios statistikos portalas, 2021)

SAVIVALDYBĖ	KBO skaičius	Nuolatinių kaimo gyventojų sk. 2021 m. pradžioje	KBO sk., tenkantis 10 tūkst. kaimo gyventojų	KBO vienijamų narių statistika (savivaldybės lygmeniu)					
				Bendras žinomas narių skaičius	Statistiką pateikusių KBO dalis	Žinomo narių sk. mediana	Žinomo narių sk. vidurkis	KBO sk. su 0–10 vienijamų narių	KBO sk. su ≤30 vienijamų narių
Akmenės r. sav.	31	6949	44.6	1681	30/31	48	56	0	6
Alytaus r. sav.	58	23742	24.4	3012	54/58	50	55.8	1	11
Anykščių r. sav.	43	13376	32.1	2437	43/43	45	56.7	3	10
Birštono sav.	5	1148	43.6	200	4/5	43.5	50	0	2
Biržų r. sav.	45	11485	39.2	3191	45/45	70	70.9	0	3
Druskininkų sav.	10	7093	14.1	854	10/10	81.5	85.4	0	0
Elektrėnų r. sav.	26	7933	32.8	486	14/26	35	34.7	1	3
Ignalinos r. sav.	33	8619	38.3	978	33/33	30	29.6	7	16
Jonavos r. sav.	24	14623	16.4	866	24/24	34	36.1	1	6
Joniškio r. sav.	44	10921	40.3	2595	43/44	58	60.4	1	3
Jurbarko r. sav.	39	14247	27.4	2033	39/39	51	52.1	2	6
Kaišiadorių r. sav.	40	18860	21.2	1249	40/40	30	31.2	6	18
Kalvarijos sav.	20	6222	32.1	672	18/20	36	37.3	1	5
Kauno r. sav.	77	84494	9.1	2467	71/77	30	34.8	10	32
Kazlų Rūdos sav.	17	5679	29.9	916	17/17	52	53.9	0	2
Kelmės r. sav.	58	15005	28.7	1554	40/43	37.5	38.8	4	11
Kėdainių r. sav.	43	22358	25.9	3262	58/58	50.5	56.2	0	12

SAVIVALDYBĖ	KBO skaičius	Nuolatinų kaimo gyventojų sk. 2021 m. pradžioje	KBO sk., ten- kantis 10 tūkst. kaimo gyventojų	KBO vienijamų narių statistika (savivaldybės lygmeniu)					
				Bendras žinomas narių skaičius	Statistika pateikusių KBO dalis	Žinomo narių sk. mediana	Žinomo narių sk. vidurkis	KBO sk. su 0–10 vienijamų narių	KBO sk. su ≤30 vienijamų narių
Klaipėdos r. sav.	62	47111	13.2	1789	47/62	30	38.1	5	21
Kretingos r. sav.	33	19492	16.9	2126	32/33	63	66.4	0	1
Kupiškio r. sav.	23	9375	24.5	363	6/23	65.5	60.5	0	0
Lazdijų r. sav.	42	13207	31.8	1926	42/42	45	45.9	2	6
Marijampolės r. sav.	37	18273	20.2	1137	17/37	63	66.9	0	0
Mažeikių r. sav.	36	15582	23.1	2689	36/36	71	74.7	1	3
Molėtų r. sav.	35	11481	30.5	1206	33/35	35	36.4	3	12
Pagėgių r. sav.	20	5405	37.0	938	20/20	37	46.9	1	1
Pakruojo r. sav.	37	12650	29.2	3593	37/37	97	97.1	0	0
Panevėžio r. sav.	66	33885	19.5	7165	66/66	84.5	108.6	0	4
Pasvalio r. sav.	47	15060	31.2	3761	47/47	81	81	1	4
Plungės r. sav.	24	16077	14.9	1400	24/24	50	58.3	0	1
Prienų r. sav.	43	16128	26.7	1827	42/43	33.5	43.5	0	12
Radviliškio r. sav.	44	16884	26.1	3444	41/44	80	84	0	0
Raseinių r. sav.	61	18372	33.2	5645	61/61	80	92.5	0	2
Rietavo sav.	11	4054	27.1	521	11/11	40	47.4	0	1
Rokiškio r. sav.	35	14447	24.2	2108	35/35	50	60.2	0	0
Skuodo r. sav.	25	10632	23.5	1919	25/25	61	76.8	0	2
Šakių r. sav.	36	18196	19.8	1767	36/36	46.5	49.1	0	5
Šalčininkų r. sav.	20	19748	10.1	777	18/20	17	43.2	4	12

4 priedo tęsinys

SAVIVALDYBĖ	KBO skaičius	Nuolatinių kaimo gyventojų sk. 2021 m. pradžioje	KBO sk., tenkantis 10 tūkst. kaimo gyventojų	KBO vienijamų narių statistika (savivaldybės lygmeniu)					
				Bendras žinomas narių skaičius	Statistiką pateikusių KBO dalis	Žinomo narių sk. mediana	Žinomo narių sk. vidurkis	KBO sk. su 0–10 vienijamų narių	KBO sk. su ≤30 vienijamų narių
Šiaulių r. sav.	60	30834	19.5	2979	60/60	35	49.6	6	17
Šilalės r. sav.	41	16824	24.4	2042	41/41	50	49.8	2	9
Šilutės r. sav.	43	22219	19.4	1947	41/43	42	47.5	2	10
Širvintų r. sav.	28	9463	29.6	923	28/28	31.5	33	3	12
Švenčionių r. sav.	28	8576	32.6	887	28/28	30	31.7	4	13
Tauragės r. sav.	32	14697	21.8	1967	31/32	56	63.4	0	2
Telšių r. sav.	28	16789	16.7	2404	28/28	79	85.9	0	1
Trakų r. sav.	39	17158	22.7	752	25/39	30	30.1	3	8
Ukmergės r. sav.	38	13198	28.8	1880	38/38	42	49.5	0	8
Utenos r. sav.	31	11777	26.3	1323	31/31	31	42.7	2	11
Varėnos r. sav.	45	12736	35.3	2098	45/45	40	46.6	4	14
Vilkaviškio r. sav.	56	19561	28.6	3425	56/56	55	61.2	0	3
Vilniaus r. sav.	70	97554	7.2	1596	41/70	30	38.9	6	13
Zarasų r. sav.	24	8191	29.3	1490	24/24	40	62.1	0	8
Lietuva	1 913	908390	21.1	100267	1776/1913	46	56.5	86	362

5 priedas. Šešių didžiųjų Lietuvos miestų pasiekiamumas (seniųjų ribomis) (duomenys: Pociūtė, 2014)

6.1 priedas. Klausimų gairės interviu su specialistais

ĮVADINIAI KLAUSIMAI	
Asmeniniai klausimai	<p>Prieš pradėdama pokalbį, norėčiau paklausti kelių klausimų apie Jus asmeniškai. <i>Į bet kurį iš jų, jei nenorite, galite neatsakyti:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Koks Jūsų amžius? • Koks Jūsų išsilavinimas? • Kuo užsiimate, dirbate? (<i>Pastaba: domina pirmininko užimtumas, laiko KBO veiklai resursų</i>) <ul style="list-style-type: none"> – Jeį dirba – ar dirbate šiame kaime? – Jeį ne – ar darbovietė yra toli nuo Jūsų gyvenamosios vietovės? Kaip vykstate į darbą? • Ar visą laiką gyvenote šiame kaime? <ul style="list-style-type: none"> – Jeį taip – kodėl nusprendėte likti čia gyventi? – Jeį ne – kur gyvenote? (<i>Pastaba: domina, ar ankstesnioji gyvenamoji vieta buvo miesto ar kaimo gyvenvietė</i>) Kodėl atsikėlėte gyventi būtent čia? • Kokie Jūsų santykiai su vietos gyventojais? <p>Su kiek vietos gyventojų (maždaug) artimai bendraujate ne darbiniais klausimais (ne kaip KBO pirmininkas(-ė))?</p>
BENDRUOMENINĖ ORGANIZACIJA	
Probleminiai klausimai: (<i>Pastaba: domina, ar KBO steigimas – dirbtinis ar natūralus procesas?; Kaip / ar KBO steigimas ir veikla padeda kaimo gyvybingumo palaikymui?</i>)	<p>Gal galėtumėte trumpai papasakoti savo bendruomeninės organizacijos kūrimosi istoriją?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kuriais metais įsteigta Jūsų kaimo bendruomeninė organizacija? • Gal prisimenate (<i>jeį informantas nėra pirmasis pirmininkas ar nebuvo įsitraukęs į veiklą tuo metu</i>) kaip kilo įsteigimo mintis? Jeį galėtumėte apibendrintai įvardinti savo KBO įsteigimo motyvaciją, kaip ją įvardintumėt? (<i>Pastaba: domina, ar įsteigimui įtakos turėjo ES LEADER ir parama projektams?</i>) • Gal prisimenate (<i>jeį informantas nėra pirmasis pirmininkas ar nebuvo įsitraukęs į veiklą tuo metu</i>) kas buvo pagrindinis(-iais) iniciatorius(-iai)? • Kaip šią idėją palaikė vietos gyventojai? • Kokie Jūsų bendruomenės tikslai?

6.1 priedo tęsinys

<p>Probleminiai klausimai (<i>Pastaba: domina, ar KBO steigimas – dirbtinis ar natūralus procesas?; Kaip / ar KBO įsteigimas ir veikla padeda kaimo gyvybingumo palaikymui?</i>)</p>	<p>Bendrai Lietuvos kaimai pasižymi neigiamomis demografinėmis tendencijomis – didelė emigracija, mirtingumas, mažas gimstamumas. Gal galėtumėte trumpai pristatyti demografines-socialines Jūsų kaimo charakteristikas ir kaip tai veikia Jūsų veiklą?</p> <ul style="list-style-type: none">• Ar susiduriate su gyventojų migracija (išvykimu ar atvykimu)?• Kokios išdarbinimo galimybės Jūsų kaime? O aplinkinėse teritorijose?• Kokia (maždaug) žmonių dalis dirba už kaimo ribų?• Kiek Jūsų kaime yra aktyvių ūkininkų?• Kaip Jūs vertinate šiuos ką tik aptartus pokyčius? (<i>Pastaba: domina, ar mano, kad tai iššūkis ar natūralus procesas – „taip turi būti“?</i>)• Kaip manote, kaip kinta gyventojų santykiai, kintant kaimo demografinėms-socialinėms savybėms?<ul style="list-style-type: none">– <i>Jeį iššūkis</i> – kas Jūsų KBO turi būti daroma / yra daroma, kad būtų sumažintos tokios tendencijos?– O kas padėtų kovoti su šiuo iššūkiu efektyviau?• Jūsų manymu, ar KBO įsteigimas ir veikla turi įtakos kaimo gyvenimui / plėtrai / aplinkai?• Gal turite pavyzdžių? Kas pasikeitė Jūsų kaime po bendruomeninės organizacijos įsteigimo?
	<p>Norėčiau paklausti kelių klausimų apie KBO, kaip apie organizaciją:</p> <ul style="list-style-type: none">• Kiek šiuo metu turite užsiregistravusių narių?• Kaip per veiklos metus kito KBO narių skaičius? (didėjo / mažėjo?)• Kokio amžiaus gyventojai vyrauja tarp narių?• Kokio amžiaus gyventojai vyrauja tarp KBO tarybos narių?• Kokie motyvai, Jūsų nuomone, skatina gyventojus dalyvauti Jūsų bendruomeninėje organizacijoje – t. y. būti registruotu nariu?• Ką darote, kad aktyvintumėte gyventojų įtraukimą į organizacijos veiklą?• Kurios žmonės buvo / yra lengviausia pritraukti? Kurie rodo daugiausia iniciatyvos?<ul style="list-style-type: none">– Jeį yra naujų gyventojų (mechaninis prieaugis) – kaip įtraukiate naujus vietos gyventojus?

6.1 priedo tęsinys

BENDRUOMENINĖS ORGANIZACIJOS VEIKLA	
<p>Probleminiai klausimai (<i>Pastaba: domina sprendimų daugiafunkciškumas: kokios sritys esminės – ar priimami sprendimai, teikiami projektai yra siejami su vietos plėtros klausimais ar (tik) su esminėmis teritorinėmis/socialinėmis problemomis? Ar vyrauja tik kultūrinė veikla, aplinkos ir socialinių paslaugų sektoriaus gerinimas, ar skatinamas ir ieškoma verslumo didinimo ir išorės investicijų galimybių?</i>)</p> <p>(<i>Pastaba: domina projektų valdymas, teisinės sistemos išmanymas, strateginis planavimas, buhalterijos išmanymas, efektyvi komunikacija su valdžios institucijomis, komunikacija su vietos bendruomene, kompiuterinis raštingumas ir pan.</i>)</p>	<p>Gal galėtumėte trumpai pristatyti bendruomenės veiklą?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Į ką orientuota veikla? Kokios pagrindinės Jūsų organizacijos veiklos formos? • Gal galite trumpai pristatyti kokios veiklos organizuotos / organizuojamos? Kokie projektai įvykdyti / vykdomi? • Iš kur ateina veiklos iniciatyva? (<i>Pastaba: domina, ar iš vidinių (vietos gyventojų) iniciatyvų, idėjų / problemų, ar yra siūlomos iš išorės pagal vykdomas programas ir „pritraukiama“ prie vietos?</i>) <ul style="list-style-type: none"> – Jei iš vidaus – kokia dalis gyventojų įsitraukia į iniciatyvų siūlymą? • Kokios yra Jūsų KBO taikomos bendravimo ir problemų sprendimo formos? • Remiantis Jūsų patirtimi, ar vietos gyventojams esate lengvai pasiekiamas? Ar esate lengvai pasiekiamas neorganizuotų susitikimų metu? • Kiek organizacijos narių yra nuolat aktyvūs ir įsitraukia į veiklos organizavimą?
	<p>Norėčiau šiek tiek pakalbėti ir apie organizacijos veiklos administravimą.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas administruoja KBO veiklas? • Su kokiais sunkumais susiduriate? • Kokios, Jūsų nuomone, KBO lygmeniu trūkstamų gebėjimų sritys? • Kaip jas bandote spręsti?
	<p>Kokie jūsų veiklos ir projektų finansavimo šaltiniai?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas yra pagrindinis organizacijos pajamų šaltinis? • Kokie Jūsų metiniai finansai? • Ar projektams / organizuojamoms veikloms ieškoma finansavimo / investicijų iš išorės? • Ar naudojote ES ir Lietuvos, kitus fondus organizacijos veiklai? • Ar kaimo gyventojai linkę prisidėti? Kokiomis formomis prisideda?

6.1 priedo tęsinys

<p>Probleminiai klausimai (<i>Pastaba: domina sprendimų daugiafunkciškumas: kokios sritys esminės – ar priimami sprendimai, teikiami projektai yra siejami su vietos plėtros klausimais ar (tik) su esminėmis teritorinėmis/socialinėmis problemomis? Ar vyrauja tik kultūrinė veikla, aplinkos ir socialinių paslaugų sektoriaus gerinimas, ar skatinamas ir ieškoma verslumo didinimo ir išorės investicijų galimybių?</i>)</p>	<p>Kaip Jūsų bendruomenė bendradarbiauja su vietos savivalda (jų atstovais: vyriausybė / savivaldybė / seniūnu / seniūnaičiu)?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ar organizacija patenkinta šiuo bendradarbiavimu? <ul style="list-style-type: none"> – Jeigu ne – kaip būtų galima pagerinti šį bendradarbiavimą? Ko trūksta? • Ar jaučiate, kad šios institucijos / pareigybės tinkamai atstovauja Jūsų interesus? • Kaip vertinate jų darbą aktyvinant KBO veiklą? • Kieno iniciatyva dažniau vyksta bendravimas / bendradarbiavimas?
<h3>VIETOS INSTITUCIJOS</h3>	
<p>Probleminiai klausimai: (<i>Pastaba: domina vietos institucinė bazė, susisiekimo klausimai</i>)</p>	<p>Gal galite trumpai pristatyti viešųjų įstaigų (mokykla, kultūros namai, paštas, biblioteka, bendruomenės namai) Jūsų gyvenamojoje vietoje situaciją?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kokias viešąsias įstaigas turite? • Kokia jų situacija (blogėja / gerėja)? • Kokie yra viešųjų paslaugų poreikiai? • Kaip įvertintumėte Jūsų kaimo gyventojų galimybes pasiekti būtinausias viešąsias paslaugas teikiančias įstaigas? • Kokia viešojo transporto situacija? • Ar turite bendruomenės namus? • Koks jų funkcionalumas – kokios veikos organizuojamos, kas jose veikia, koks lankomumas? (<i>Pastaba: domina, ar bendruomenės centras / namai formalizuota institucija, ar pilnai funkcionuojantis bendruomeninės veiklos centras?</i>) • Kaip pasikeitė jos funkcionalumas ir lankomumas nuo įkūrimo?

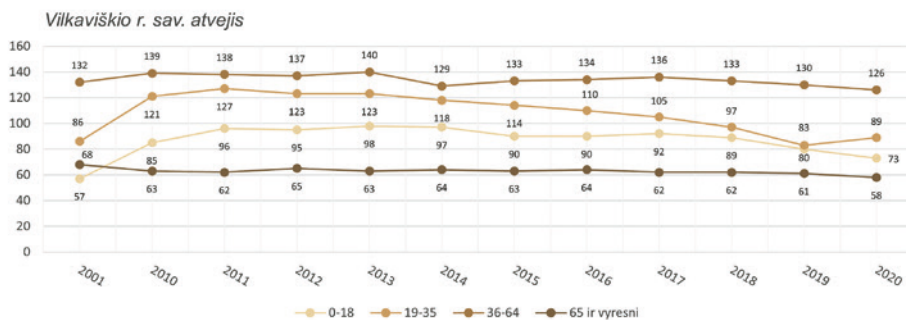
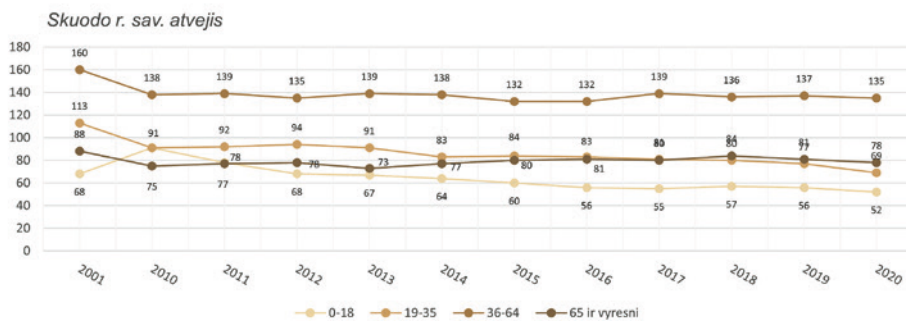
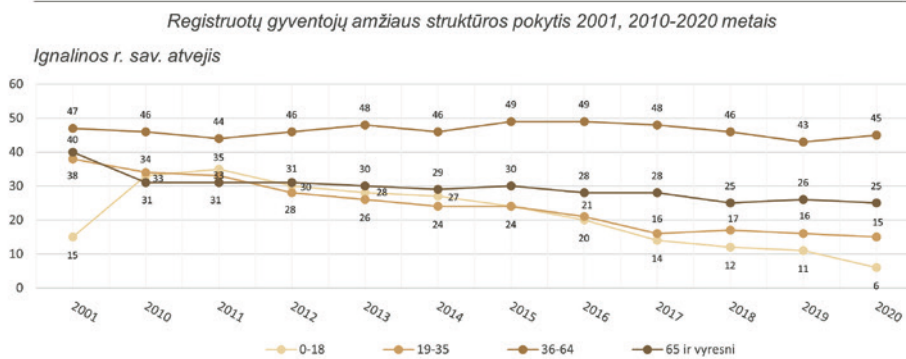
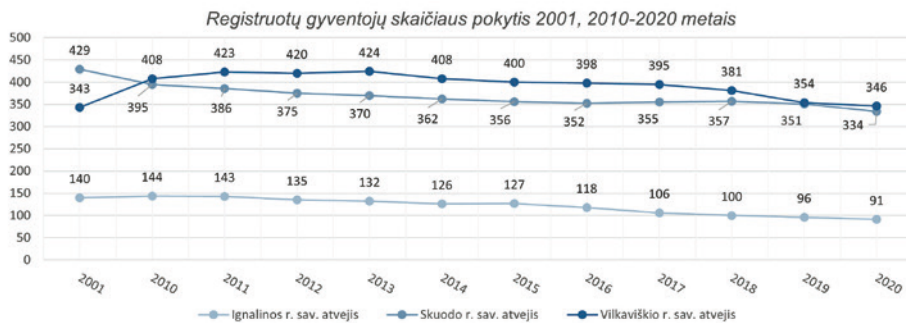
LYDERYSTĖ	
	<p>Kodėl jūs tapote KBO pirmininku? Kas motyvavo imtis šių pareigų?</p> <ul style="list-style-type: none">• Kiek metų esate KBO pirmininkas? Kelinta kadencija?• Ar ateidamas į pirmininko pareigas turėjote savo kaip KBO pirmininko veiklos viziją?• Gal galite trumpai papasakoti, kaip įsivaizdavote savo kaimą ir ko norėjote / ką stengėtės pasiekti savo buvimo KBO pirmininku metu? Galbūt buvote išsikėlęs konkrečius tikslus?<ul style="list-style-type: none">– Jei buvo – kaip sekėsi / sekasi jų siekti?– Kas trukdė / padėjo šiuos tikslus pasiekti / šių tikslų nepasiekti?– Ar laikote save lyderiu?
BAIGIAMIEJI / APIBENDRINANTYS KLAUSIMAI	
<p>Užbaigiant norėčiau paklausti, kaip vertinate savo kaimo geografinę padėtį, t. y. padėtį miestų atžvilgiu ir gamtines sąlygas. Ar jos suteikia potencialo kaimo raidai, jo gerovei, bendruomenei?</p> <p>Dabar, kai aptarėme Jūsų bendruomeninę organizaciją ir jos veiklą, gal norėtumėte išskirti kitus išorinius veiksnius, kurie nebuvo paminėti šio interviu metu, bet manote, kad jie svarbūs ir daro įtaką ne tik Jūsų KBO, bet ir kaimo raidai?</p>	

6.2 priedas. Klausimų gairės interviu su vietos gyventojais

ĮVADINIAI KLAUSIMAI	
Asmeniniai klausimai	<p>Prieš pradėdama pokalbį, norėčiau paklausti kelių klausimų apie Jus asmeniškai. <i>Į bet kurį iš jų, jei nenorite, galite neatsakyti:</i></p> <ul style="list-style-type: none">• Koks Jūsų amžius?• Kuo užsiimate?<ul style="list-style-type: none">– Jeį dirba – ar dirbate šiame kaime?– Jeį ne – ar darbovietė yra toli nuo Jūsų gyvenamosios vietovės? Kaip vykstate į darbą?• Ar visą laiką gyvenote šiame kaime?<ul style="list-style-type: none">– Jeį taip – kodėl nusprendėte likti čia gyventi?– Jeį ne – kur gyvenote? (<i>Pastaba: domina, ar ankstesnioji gyvenamoji vieta buvo miesto ar kaimo gyvenvietė</i>) Kodėl atsikėlėte gyventi būtent čia?
SANTYKIAI SU VIETOS GYVENTOJAIŠ	
Probleminiai klausimai	<p>Gal galėtumėte trumpai papasakoti apie savo santykius su kitais Jūsų kaimo gyventojais?</p> <ul style="list-style-type: none">• Su kiek vietos gyventojų (maždaug) artimai bendraujate?<ul style="list-style-type: none">– Jeį mažai arba visai nebendrauja – kodėl? Kokios priežastys tai lemia?• Ar per laikotarpį, kol čia gyvenate, pastebite pokyčių vietos gyventojų santykiuose? Kokie jie – teigiami / neigiami? Gal galite pateikti konkrečių pavyzdžių? (<i>Pastaba: jei informantas vyresnio amžiaus, klausimas orientuojamas į gyventojų santykių sovietmečiu ir dabartiniu laikotarpiu palyginimą</i>)• Kokia dalimi vietos gyventojų pasitikite tiek, kad galėtumėte, prireikus pagalbos, į juos kreiptis?

6.2 priedo tęsinys

VIETOS INSTITUCIJOS	
<p>Probleminiai klausimai <i>(Pastaba: domina gyventojų (ne) pasitenkinimas gyvenamosios kaimo vietovės socialinės infrastruktūros tinklu, jo pokyčiais)</i></p>	<p>Norėčiau užduoti Jums kelis klausimus apie Jūsų gyvenamąją vietovę.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kaip keitėsi šis kaimas laikotarpiu, kai čia gyvenate? • Kokių pokyčių pastebite daugiau – teigiamų ar neigiamų? Gal galite konkretizuoti? • Kaip vertinate socialinės infrastruktūros tinklą? Jo pokyčius? • Ar jaučiate viešųjų paslaugų kaime trūkumą? <ul style="list-style-type: none"> – Jei taip – kokių paslaugų labiausiai trūksta? (<i>Pastaba: domina ir buvusios panaikintos, ir niekada nebuvusios paslaugos</i>) – Kaip šį trūkumą sprendžiate? (<i>Pastaba: domina, ar socialinės infrastruktūros tinklo mažėjimas yra reikšminga problema, kelianti kasdienių sunkumų, ar gyventojai prisitaiko(-ė) prie naujai susiformavusios gyvenamosios kaimo</i>) • Kaip vertinate savo gyvenamosios vietovės susisiekimo paslaugas? • Ar turite savo transporto priemonę? <ul style="list-style-type: none"> – Jei ne – kaip pasiekiate kitas gyvenamąsias vietas, kuomet viešojo transporto tvarkaraštis neatitinka Jūsų planų / poreikių?
(NE)DALYVAVIMAS ORGANIZACIJOS VEIKLOJE	
	<ul style="list-style-type: none"> • Ar esate bendruomeninės organizacijos narys? <ul style="list-style-type: none"> – Jei taip – kodėl nusprendėte prisijungti? Koks pagrindinis motyvas? – Ar esate patenkintas šiandienine KBO veikla? Galbūt ko nors trūksta, norėtumėte? – Kaip sužinote apie KBO organizuojamas veiklas, naujausią informaciją? – Jei ne – kodėl nutarėte neprisijungti? – Ko šiandieninėje KBO veikloje Jums trūksta, kas galėtų motyvuoti Jus įsitraukti į veiklą? – Nepaisant to, kad nesate bendruomeninės organizacijos narys, ar dalyvaujate viešuose organizacijos rengiamuose renginiuose (vasaros šventėse, sporto renginiuose, mugėse, talkose ir kt.)? • Kaip manote, ar KBO (kaip organizacija atsisiejant nuo vietos) yra reikalinga kaimo vietovėms? • Kokią naudą ji teikia?
APIBENDRINAMASIS / BAIGIAMASIS KLAUSIMAS	
<p>Dabar, kai aptarėme pagrindinius Jūsų gyvenamosios vietos aspektus bei Jūsų požiūrį į KBO veiklą, galbūt matote daugiau reikšmingų, tačiau nepaliestų šios temos klausimų, kuriuos norėtumėte paminėti?</p>	

7 priedas. Tyrimo atvejų demografinė statistika (duomenys: VĮ „Registų centras“, 2021)

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. 2007 m. gruodžio 20 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacija Nr. R-3 „Dėl geležinkelio stočių tipo gyvenamųjų vietovių pavadinimų keitimo“. Inf. pran., 2007, Nr. 100.
2. Abercrombie N., Hill S., Turner B. 1994. *Dictionary of Sociology*. : Londonas: Penguin Books.
3. Aidukaitė J. 2013. Community Mobilization Around Housing and Local Environment: Insights into the Case of Vilnius. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2013/1 (32):136-151.
4. Aleknavičius P., Gudonytė J. 2009. Kauno miesto plėtros poveikis žemės ūkio paskirties žemės naudojimui. *Vagos*, 84 (37):56-65.
5. Aleknavičius P., Valčiukienė J. 2011. Kaimiškojo kraštovaizdžio raidos ypatumai Vilniaus miesto įtakos zonose. *Vandens ūkio inžinerija*, 38 (58): 32-41.
6. Aleksandravičius V., Atkočiūnienė V., Bartkutė D., Brazienė R., Lamanauskas A., Petkevičius V., Senkutė I., Šeštokas A. 2004. *Kaimo bendruomenių plėtra*. Red.: Atkočiūnienė V, Bartkutė D. Akademija: Žemės ūkio universitetas.
7. Ališauskas K., Jankauskienė A. 2008. Kaimo plėtros tendencijos Plungės rajone. *Ekonomika ir vadyba: Aktualijos ir perspektyvos*, 11: 34-43.
8. Ališauskas K., Jankauskienė A., Klovienė J. 2009. Bendruomenių dalyvavimas kaimo plėtroje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (16): 30–37.
9. Amitai Etzioni. 1995. Community. Kn.: *The Cambridge dictionary of Sociology*. Red. B. Stuner. Niujorkas: Cambridge University Press.
10. Apanavičius R. 2012. Kaimas į miestą ar miestas į kaimą? Kaimiškosios priemiesčio vietovės 1990 – 2012 m. gyvenamosios raida: Rokų kaimo atvejais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 3:22-43.
11. Atkočiūnienė V. 2009. Kaimo vietovių konkurencingumą lemiantys veiksniai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (16), p. 49–59.
12. Atkočiūnienė V. 2010. Kaimo vietovių vystymosi scenarijai: Telšių ir Pasvalio rajonų gyventojų užimtumo didinimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 206–218.
13. Atkočiūnienė V. 2013. *Kaimo pokyčių vadyba*. Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas.
14. Atkočiūnienė V., Kaminaitė G. 2017. Lietuvos teminių kaimų vystymosi varomosios jėgos stiprinant jų gyvybingumą. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure*, 39(2):139-147.
15. Atkočiūnienė V., Vaikšnoraitė R. 2012. *Novatoriškų sprendimų paieškos metodai ir jų taikymas kaimiškųjų vietovių pokyčių valdymui*. Kaunas: Aleksandro Stulginskio universitetas.

16. Bagdonavičienė L. 2010. *Kaimo bendruomeninių organizacijų vaidmuo tenkinant kaimiškųjų bendruomenių sociokultūrinius poreikius*. Vilnius. /Magistro darbas/ .
17. Bajorūnienė I., Patašienė I., Žitkienė R., Bieliūnaitė E., Stanionytė S., Zaburaitė D. 2011. Kaimo jaunimo nedarbas ir jo pasekmės. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*. 2:46–60.
18. Baranauskienė V. 2019. Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis* 52:55-71.
19. Baranauskienė V. 2021. *Socioteritorinė atskirtis Lietuvos retai apgyvendintose teritorijose*. Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos socialinių mokslų centras, Kauno technologijos universitetas /Daktaro disertacija/.
20. Barašauskienė V., Leliūgienė I. 2003. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. Kaunas: Technologija.
21. Baristienė V. 2008. *Naujųjų kaimo funkcijų plėtra Šiaurės Lietuvoje*. Šiauliai: Šiaulių universitetas /Magistro darbas/.
22. Barlow K., Cocklin C. 2003. Reconstructing rurality and community: plantation forestry in Victoria, Australia. *Journal of rural studies*, 19(4):503 – 519.
23. Barry B. 2002. Social Exclusion, Social Isolation, and The Disruption of Income. Kn.: *Understanding Social Exclusion*. Red. Agulnik P., Hills J., Le Grand J., Piachud D. Niujorkas: Oxford University Press.
24. Baubinas R., Burneika D., Daugirdas V. 2005(a). Ignalinos atominės elektrinės regiono socialinis ir ekonominis monitoringas. 3. Socialiniai ekonominiai Ignalinos AE regiono būklės pokyčiai ir teritoriniai ypatumai. Ignalinos AE regionas: permainų erdvė:141–151.
25. Baubinas R., Burneika D., Daugirdas V. 2005(b). The demographical, ecological and socio-economical tensions across state borders of Lithuania. *Region and regionalism* 7 (2):125–136
26. Baubinas R., Stanaitis S. 2001. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. Geografinės gyventojų skaičiaus dinamikos Lietuvos pasienyje prielaidos. *Geografijos metraštis*, 34 (1):124–140.
27. Bell D. 1993. *Communitarianism and its Critics*. Oksfordas: Clarendon Press.
28. Bendruomenės inicijuotos vietos plėtros gairės vietos subjektas. 2014. Nuoroda: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/guidance_clld_local_actors_lt.pdf [tikrinta 2022-04-14]
29. Beresnevičiūtė V., Kazakevičius G., Poviliūnas A. 2003. Kaimo mokykla kaimo politinės atskirties akivaizdoje. *Bendravimo tiltai*: 6-16, Vilnius: UNDP, ŠKF, MTC.
30. BGI Consulting 2011. Bendruomeninių organizacijų ir bendruomeninių centrų veiklos ir galimybių plėtojimo tyrimas. Vilnius (Užsakovas: LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerija).

31. Biordi D.L., Nicholson N.R. 2013. Social Isolation. Kng.: *Chronic Illness: Impact and Intervention. Eight edition*. Red.: Lubkin I.N., Larsen P.D. Masačusetas: Jones & Bartlett Learning.
32. Brazill T. J. 2003. Social Distance and Community. Kn.: *Encyclopedia of Community: From the Village to the Virtual World*, pirmas leidimas. Red.: Christensen K., Levinson D. Londonas: SAGE Publications.
33. Brown D., Schafft K. 2011. Rural People and Communities in the 21st Century. Resilience and Transformation. Kেমbridžas: Polity Press.
34. Bruce S., Yerley S. 2006. *The Sage Dictionary of Sociology*. Londonas: Sage Publicatin.
35. Bruhn. J. 2011. *The Sociology of Community Connections*. Niujorkas: Springer.
36. Bruin M., Cook C., Shelley M., Crull S. 2006. Social Capital, Housing Planning and Rural Community Vitality. *The International Scope Review*, 8(13).
37. Bruinsma F., Rietveld P. 1998. The accessibility of European Cities: Theoretical framework and comparison of approaches. *Environment and planning*, 30: 499-521.
38. Bučaitė-Vilkė J., Baranauskienė V. 2021. *Lietuvos bendruomeninių organizacijų (BO) veiklos galimybių r poreikių tyrimas*. Apklauso ataskaita. Kaunas.
39. Burbulytė-Tsiskarishvili G. 2012. Measuring Peripherality and Accessibility for Lithuanian Regional Policy. *Regional formation and development studies*, 3 (8):25-35.
40. Burneika D. 2019. Ekonominės gerovės regioniniai pokyčiai ir jų įtaka miestų sistemos transformacijai Lietuvoje. Kn.: *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: Socio-ekonominiai gerovės aspektai*. Red.: Daugirdas V., Burneika D. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
41. Burneika D., Ubarevičienė R. 2011. The sprawl of Vilnius city – some consequences of rural-urban transformations. *Annales Geographicae*, 43-44, 108-115.
42. Canadian Council of Social Development, 2010. *Community Vitality. A Report of the Canadian Index of Wellbeing*. Otava: Canadian Council of Social Development.
43. Castells M. 2006. *Tapatumo galia*. Vilnius: UAB "Poligrafija ir informatika".
44. Chemers M.M. 2014. *Integrative Theory of Leadership*. Niujorkas: Psychology Press.
45. Chevalier P., Mačiulytė M., Dedeire M., Prapiestienė R., Razafimahefa L. 2015. Vietos veikėjai ir kaimo plėtra: Leader programos įgyvendinimas Lietuvoje ir Prancūzijoje. *Geografijos metraštis*, 48: 44-56.
46. Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas, Žin. 2000, Nr. 74-2262. Galiojanti suvestinė redakcija 2022-03-30 – 2022-05-27.

47. Courtney P., Hill G., Roberts D. 2006. The role of natural heritage in rural development: An analysis of economic linkages in Scotland. *Journal of rural studies*, 22(4), p. 469 – 484.
48. Crow G. 2007. Community. Kn.: *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Red.: G Ritzer. Carlton: Blackwell Publishing.
49. Čepienė A. 2011. Kaimo bendruomenės narių socialinio dalyvavimo teorinės įžvalgos. *Profesinės studijos: teorija ir praktika*, 8:124-130.
50. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. 2000. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras : Vilnius
51. Daugirdas V. Baubinas R. 2008 (b). Retai apgyvendintos teritorijos Lietuvoje. 2. Socialinė ir demografinė gyventojų būklė. *Annales Geographicae*, 41(1-2):5-12.
52. Daugirdas V., Baubinas R. 2008(a). Retai apgyvendintos teritorijos Lietuvoje. 1. Teritorinės sklaidos aspektai. *Annales Geographicae*, 40(2):28-37.
53. Daugirdas V., Baranauskienė V., Burneika D., Kriaučiūnas E., Mačiulytė J., Pocius A., Pociūtė–Sereikienė G., Ribokas G. 2019. *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: socio-ekonominiai gerovės aspektai*. Red.: Daugirdas V., Burneika D. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
54. Daugirdas V., Burneika D. 2006. Patterns and problems of peripherality in Lithuania – borderland of the EU. *Europa XXI. Regional periphery in Central and Eastern Europe*, 15:119-133.
55. Daugirdas V., Burneika D., Kriaučiūnas E., Ribokas G., Stanaitis S., Ubariavičienė R. 2013. *Lietuvos retai apgyvendintos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
56. de Jong-Gierveld J., van Tilburg T. G., Dykstra P. A. 2006. Loneliness and Social Isolation. Kn.: *The Cambridge handbook of personal relationships*. Red: Perlman D., Vangelisti A. Kemberdžas: Cambridge University Press.
57. Dijkstra L., Poelman H. 2008. *Remote Rural Regions. How proximity to a city influences the performance of rural region* Nuoroda: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/regional-focus/2008/remote-rural-regions-how-proximity-to-a-city-influences-the-performance-of-rural-regions [tikrinta 2019.07.24].
58. Dubois A., Roto J. 2012. Making the best of Europe’s Sparsely Populated Areas – On making geographic specificity a driver for territorial development in Europe. *Nordregio Working Paper*, 15. Stockholm. Nuoroda: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:700300/FULLTEXT01.pdf> [tikrinta 2017-08-16].
59. Durkheim E. 1933. *The division of Labor in society (second edition)*. Niujorkas: The Free Press.

60. Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorius 2 redakcija (EVRK 2 red.). Nuoroda: <https://osp.stat.gov.lt/static/evrk2.htm>.
61. Escalona-Orcao A. I., Diez-Cornago C. 2007. Accessibility to basic services in one of the most sparsely populated areas in Europe: the province of Teruel (Spain). *Area*, 39 (3), p. 295-309.
62. Etuk L. 2012. 2000 Baseline Assessment of Rural Community Vitality Nuoroda: https://fic.oregonstate.edu/sites/agsci.oregonstate.edu/files/rsp_working_paper_12_01.pdf [tikrinta 2021-04-06].
63. Europos komisija. 2014. *Bendruomenės inicijuotos vietos plėtros gairės vietos subjektams*. Nuoroda: https://ec.europa.eu/commission/index_lt [tikrinta 2017.12.13].
64. Fletcher J.K., Käufer K. 2002. Shared leadership. Paradox and Possibility. Kng.: *Shared Leadership: Reframing the Hows and Whys of Leadership*. Red. Pearce C., Conger J. London: Sage.
65. Gaižauskaitė I., Valavičienė N. 2016. *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
66. Gerulaitis D. 2007. Tėvų išitraukimo į vaikų ugdymo(si) procesą plėtotė specialioje mokykloje. Šiauliai: Šiaulių universitetas /Daktaro disertacija/.
67. Giddens. A. 2001. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir Informatika.
68. Gloersen E. 2009. Strong, Specific and Promising: Towards a Vision for the Northern Sparsely Populated Areas in 2020. *Nordregio Report*, 2. Stockholm. Nuoroda: <http://www.nspa-network.eu/media/3412/nspa%20vision%20report%20-%202015-09-2009%5B1%5D.pdf> [tikrinta 2017-08-16].
69. Gloersen E., Dubois A., Copus A., Schurmann C. 2005. Northern Peripheral, Sparsely Populated Regions in the European Union. *Nordregio Report*. 2005:4, 1-179.
70. Grigsby W. 2001. *Community Vitality/; Some Conceptual Considerations. Rural Development Paper No. 6*. Nuoroda: <https://aese.psu.edu/nercrd/publications/rdp/rdp6.pdf> [tikrinta 2021-04-06].
71. Gusfield J. 1978. *Community: a Critical response*. Niujorkas: Harper & Row.
72. Hammond M., Clapp-Smith R., Palanski M. 2017. Beyond (Just) the workplace: a theory of Leader Development across multiple domains. *Academy of Management Review*, 42(3): 481–498.
73. Herbert – Cheshire L., Higgins V. 2004. From risky to responsible: expert knowledge and the governing of community-led rural development. *Journal of rural studies*, 20(3), p. 289 -302.
74. Hillyard S. 2007. *The Sociology of Rural Life*. Oxford: Berg.

75. Yiull H. 2021. *Community vitality: the concept*. Nuoroda: https://www.crcresearch.org/sites/default/files/html_files/discussion-papers/vitality_-_the_concept.pdf [tikrinta 2021-07-31].
76. Yukl G. 1989. Managerial Leadership: A Review of Theory and Research. *Journal of Management*, 15(2): 251-289.
77. Yust B., Memken J. 2000. Housing as an Indicator of Rural Vitality: the Methodology. *Housing and society* 27(1):7-15.
78. Ivanauskas V. 2015. Apie sovietinę visuomenę ir jos traumas. *Politologija*, 79(3): 163–172.
79. Jakienė J. 2008. Gamtos ir kultūros išteklių panaudojimas kaimo bendruomenių plėtrai. Šiauliai: Šiaulių universitetas /Magistro darbas/.
80. Janavičienė J. 2011. Kaimo vietovių bibliotekos reikšmė bendruomenėje. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*. 2:105-115.
81. Jasaitis J. 2005. Lietuvos kaimiškųjų vietovių ekonominės ir socialinės situacijos pokyčiai. *Socialiniai tyrimai*, 2 (6):31- 42.
82. Jasaitis J. 2006. Kaimo raidos pokyčių tyrimo integralumo problema. Lietuvos ūkio transformacija 1990-2005 metais. Kn. *Ekonominės ir socialinės politikos studijos*, p. 218-235. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
83. Jasaitis J. 2007. Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų sistemos įgyvendinimas strateginio planavimo procese. *Žemės ūkio mokslai*, 14: 41-47.
84. Jasaitis J. 2014. Kaimiškų vietovių strateginis valdymas. Vilnius: BMK leidykla / Metodinis leidinys savivaldybių darbuotojams/.
85. Jatulienė L. 2010. Kaimo bendruomenės aktyvinimo galimybės. Šiauliai / Magistro darbas/
86. Kavoliūtė F. 2015. Lietuvos kaimų kaita XX a. Žemėtvarka ir kraštovaizdis senovės Lietuvoje. Straipsnių rinkinys. Red.: Aleknavičius P., Skuodžiūnas V., Survila R. Vilnius: Jandrija.
87. Koomen E. 2011. *Indicators of rural vitality. A GIS-based analysis of socio-economic development of the rural Netherlands*. Nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/254765134_Indicators_of_rural_vitality_A_GIS-based_analysis_of_socio-economic_development_of_the_rural_Netherlands [tikrinta 2021.03.25].
88. Kostov P., Lingrad J. 2003. Risk management: a general framework for rural development. *Journal of rural studies*, 19(4), p. 463 – 476.
89. Krankalis R., Ruibytė J., Šakytė A. 2012. Darna vystymosi vertinimas kaimiškajame rajone: Rietavo savivaldybės atvejis. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2 (4):56–62
90. Kriaučiūnas E. 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989-2011 metais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 1(5):53-60.

91. Kriauciūnas E., Krupickaitė D., Pociūtė-Sereikienė G., Ubarevičienė R. 2014. Lietuvos kaimo gyvenviečių funkcijų kaitos regioninės ypatybės, *Geografijos metraštis*, 47: 70-87.
92. Kriauciūnas E., Pociūtė-Sereikienė G., Ribokas G. 2016. Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos socialinė raida: teritorinis aspektas*, Nr 5. 80-94.
93. Kriauciūnas E., Ščerbinskaitė S. 2019. Negyvenamos teritorijos Lietuvos gyvenviečių sistemoje. *Lietuvos socialinė raida: regioniniai socialinės diferenciacijos ypatumai*, 8: 31-45.
94. Kuliešis G., Pareigienė L. 2014. Demografinių veiksnių poveikis kaimo gyvybingumui. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure*, 36(1):66-73.
95. Leliūgienė I., Mačiulskaitė S. 2013. Lyderystės raiškos socioeducaciniai aspektai: „x“ bendruomenės atvejis“. *Mokslas ir edukaciniai procesai*, 1(16): 21-30.
96. Leliūgienė I., Sadauskas J. 2011. *Bendruomenės sampratos traktuotės ir tipologijos*. Socialinių mokslų studijos, 3(4): 1281-1297.
97. Leonavičius J. 1993. *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Academia.
98. Leonavičius V. 2005. Dramaturginė teorija. Kn.: *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
99. Leonavičius V., Genys D. 2017. Energetinio saugumo sociologija: teorija ir praktika. Kaunas: VDU leidykla.
100. Leonavičius V., Ozolinčiūtė E. 2008. Socialinės kaimo bendruomenės formavimosi prielaidos sovietinio laikotarpio Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija* 19(2):19-30.
101. Lietuvių enciklopedija. 1957. T10. Kaimas. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla
102. Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema. 2020. Nuoroda: <https://ekalba.lt/>.
103. Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 metų programa (versija 12.2), patvirtinta Europos Komisijos 2015-02-13 sprendimu Nr. C(2015)842 (Su paskutiniu pakeitimu, patvirtintu Europos Komisijos 2020-10-16 sprendimu Nr. C(2020)7250). Nuoroda: <https://zum.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/kaimo-pletra/lietuvos-kaimo-pletros-2014-2020-m-programa/programa-2> [tikrinta 2021-11-06].
104. Lietuvos Respublikos asociacijų įstatymas, *Žin.*, 2004-02-14, Nr. 25-745.
105. Lietuvos Respublikos bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymas, TAR, 2018-12-21, Nr. 21110. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2020-09-01.
106. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, *Žin.*, 1995, Nr. 89-1985. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-09-07.

107. Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, Žin. 1994, Nr. 60-1183. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2019-12-13.
108. Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymo Nr. VIII-1666 pakeitimo įstatymas, TAR, 2017, Nr. 12168.
109. Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ministro įsakymas „dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2020-12-17, Nr. 27587. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-01-19.
110. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „dėl Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 metų programos priemonės „LEADER“ veiklos srities „Parengiamoji parama“ įgyvendinimo taisyklių patvirtinimo, TAR, 2014-12-04, Nr. 18942. Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2015-05-05.
111. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas „dėl vietos plėtros strategijų, įgyvendinamų bendruomenių inicijuotos vietos plėtros būdu atrankos taisyklių patvirtinimo“, TAR, 2015-05-05, Nr. 6718. Galiojanti suvestinė redakcija 2021-06-12.
112. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymas dėl 2021 metų nacionalinės paramos kaimo bendruomenių veiklai teikimo taisyklių patvirtinimo. TAR, 2020-12-17, Nr. 27587 Galiojanti suvestinė redakcija nuo 2021-01-19.
113. Lietuvos Respublikos žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymas, Žin. 2002-07-17, Nr. 72-3009. Suvestinė redakcija nuo 2022-01-01.
114. Lietuvos vietos bendruomenių organizacijų sąjunga. 2021. *Lietuvos bendruomenių organizacijų gyvybingumo tyrimas*. Nuoroda: [https://www.lvbos.lt/dokumentai/\[tikrinta 2022-05-03\]](https://www.lvbos.lt/dokumentai/[tikrinta 2022-05-03])
115. Lynd R., Lynd H. 1929. *Middletown*. Harcourt Lynd: New Yourk.
116. Lionel J. 2014. *Community Vitality and Sustainability*. Nuoroda: <https://pcrd.purdue.edu/wp-content/uploads/2020/09/Community-Capitals-Framework-Writeup-Oct-2014.pdf> [tikrinta 2021-04-06].
117. Lundmark L. 2006. Restructuring and Employment Change in Sparsely Populated Areas: Examples from Northern Sweden and Finland. *GERUM – Kulturgeografi*, 2, p. 1-65.
118. Luobikienė I. 2011. Kaimo gyvenimo problemos ir jų atspindėjimas Lietuvos žiniasklaidoje. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2, p. 117 -125.
119. Luobikienė I., Butkevičienė E. 2010. Kaimo gyventojų sociokultūrinio portreto bruožai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), p. 31–38.
120. Machielse A. 2006. Theories on Social Contacts and Social Isolation. Kn.: *Social Isolation in Modern Society*. Niujorkas: Routledge.
121. Mačiulytė, J. 2006. Kaimiškų teritorijų transformacija po nepriklausomybės atkūrimo. *Annales Geographicae*, 39(2): 5-14.

122. Mačiulytė, J., Bagočiūtė, A. 2008. Regional Development Disparities and Regional Policy in Lithuania after Accession to the European Union. Kn.: *Regional Disparities in Central Europe*. Red.: Gaidoš P. Bratislava: Interlingua.
123. Mačiulytė, J., Dedeire, M., Prapiestienė, R. 2013. Lietuvos kaimo bendruomenės ir lokalinis vystymas. *Geografija*, 49(1), p. 69-81.
124. Madsen L.M., Adriansen H.K. 2004. Understanding the use of rural space: the need for multy methods. *Journal of rural studies*, 20(4), p. 485-497.
125. Maldžiūnas, V. 1970. *Teritorinių mikrorajonų centrų tinklas Lietuvos TSR*. Kaunas: Kauno politechnikos institutas. /Mokslo kandidato laipsnio disertacija/.
126. Maldžiūnas, V., Šešgelis, K. 1970. Perspektyvinio kaimo gyventojų skaičiaus teritoriniuose mikrorajonuose nustatymas. *Statyba ir architektūra*, 5.
127. Marcinkėnaitė A. 2001. Gyventojų skaičius ir gyvenviečių sistemų kaita retai apgyvendintose Lietuvos teritorijose 1979 – 2000 m . Vilnius: Vilniaus universitetas /Bakalauro darbas/.
128. Marcinkėnaitė A. 2003. Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai. Vilnius: Vilniaus universitetas /Magistro darbas/.
129. Marsden T. , Sonnino R. 2008. Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of rural studies*, 20(4): 422-431.
130. McMillan D., Chavis D. 1986. Sense of Community: A Definition and Theory. *Journal of Community Psychology*, 14: 6-23.
131. Melucci A . 2005. The Process of Collective Identity. Kn.: *Social Movements and Culture*. Minesota: University of Minnesota Press.
132. Mikulionienė S., Gedvilaitė-Kordušienė M. 2014. Lietuvos gyventojų senėjimas XXI a. pradžioje: demografinis ir gyvenimo kokybės aspektai. *Lietuvos socialinė raida*, 3:25-42.
133. Mladenov Ch., Ilieva M. 2012. The depopulation of the Bulgarian villages. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 17, p. 99-107.
134. Nacionalinė mokėjimo agentūra prie Žemės ūkio ministerijos. 2017. *VVG ir ŽRVVG žemėlapiai*. <https://www.nma.lt> [tikrinta 2017-12-15].
135. Nausėda A., Tamošiūnas T. 2008. Kaimiškųjų vietovių plėtros pokyčiai Šiaulių apskrityje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. 11: 115–126.
136. Navaitis G. 2012. *Geriausias pasirinkimas: laimingesnės Lietuvos galimybė*. Vilnius: Versus Aureus.
137. Nefas S. 2007. *Funkcionali kaimo bendruomenė Lietuvos kaimuose ir miesteliuose*. Vilnius /Daktaro disertacija/.
138. Nefas S. 2008. Lietuvos kaimų ir miestelių vietos bendruomenių funkcionalumą lemiantys veiksniai. *Viešoji politika ir administravimas*, 23: 98-107.

139. Nefas S. 2018. Vietos bendruomenių sąjūdis Lietuvoje: pasiekimai ir problemos. Kn.: *International security in the frame of modern global changes. Collection of scientific works*. Vilnius: Mykolas Romeris University, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman.
140. Nevyriausybinų organizacijų informacijos ir paramos centras. 2012. *Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė. Lyginamoji pilietiškumo sampratos analizė*. Vilnius.
141. Nisbet R. 2000. *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai.
142. Norkus Z. 2000. Racionali veikla Maxo Weberio sociologijoje ir racionalaus pasirinkimo teorijoje. *Problemos*, 57: 17-34.
143. Norkus Z. 2003. *Max Weber ir racionalus pasirinkimas*. Vilnius: Margi raštai
144. OECD 2011. *Regional Typology*. Nuoroda: https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf [tikrinta 2019-08-09]
145. *Oficialios statistikos portalas*. Nuoroda: <https://osp.stat.gov.lt/> .
146. *Oficialiosios statistikos portalas*. 2020. Į internet platybės neria ir senjorai – ar ilgam? Nuoroda: <https://osp.stat.gov.lt/i-interneto-platybes-neria-ir-senjorai> [tikrinta 2022-04-04]
147. *Oxford dictionary*. Red.: Kindersley D. 2005. Vilnius: Alma littera.
148. Paniagua A. 2008. The environmental dimension in the constitution of new social groups in an extremely depopulated rural area of Spain (Soria). *Land Use Policy*, 25(1), p. 17-29.
149. Petukienė E., Tijūnaitienė R. 2007. Visuomenės dalyvavimas: socialinio kapitalo, demokratijos ir racionalaus pasirinkimo teorijų apžvalga. *Viešoji politika ir administravimas*, 21:87-95.
150. Pilipavičius V. 2012 (a). Bendruomeninio verslumo formavimas Lietuvos kaimo vietovėse. Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas /daktaro disertacija/.
151. Pilipavičius V. 2012 (b) Bendruomeninio verslumo formavimas Lietuvos kaimo vietovėse. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 34(5):154-168.
152. Pociūtė–Sereikienė G., Baranauskienė V. Daugirdas V. 2019. Lietuvos savivaldybių teritorinės atskirties kompleksinis vertinimas. Kn.: *Netolygaus regioninio vystymosi problema Lietuvoje: Socio-ekonominiai gerovės aspektai*. Red.: Daugirdas V., Burneika D. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
153. Pociūtė–Sereikienė G., Kraučius E., Ubarevičienė R. 2014. Peripheralisation trends in rural territories: the case of Lithuania. *Studies in Agricultural Economics*, 116 (2014): 122-130.
154. Pociūtė G. 2014. *Periferiškumo teritorinė raiška Lietuvoje*. Vilnius /Daktaro disertacija/.

155. Pociūtė G., Daugirdas V. 2013. The border's influence on peripherality: Case study of the Lithuanian-Belorussian border region. *Region and regionalism: The Eastern dimension of the United Europe*, 11 (2):175-194.
156. Pollice F. 2018. *The Role of Territorial Identity in Local Development Processes*. Prieiga per internetą: <https://www.openstarts.units.it/bitstream/10077/841/1/b3pollic.pdf> [tikrinta 2018-05-25].
157. Poviliūnas A. 2002. Lietuvos kaimo bendruomenė politinės atskirties akivaizdoje. *Žemės ūkio mokslai*, 4:78-84.
158. Poviliūnas A. 2012. Žemės ūkis – Lietuvos kaimo gyvybingumo veiksnys. *Žemės ūkio mokslai*, 19(3): iii–xiii.
159. Putman. R. 1993. *The Prosperous Community*. *The American Prospect*, 4(13): 1-10.
160. Putnam R., Goos K. 2002. Introduction. Kn.: *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Red.: Putnam R. Niujorkas: Oxford Press.
161. Ramsey D., Beesley K.B. 2007. 'Perimeteritis' and Rural Health in Manitoba, Canada: Perspectives from Rural Healthcare Managers. *Rural and Remote Health*, 7(4). Nuoroda: <https://www.rrh.org.au/journal/article/850> [tikrinta 2018-10-07].
162. Relph E. 2016. The Paradox of Place and the Evolution of Placelessness. Kn.: *Place and Placelessness Revisited*. Red.: Freestone R., Liu E. Niujorkas: Routledge.
163. Ribašauskienė E., Šalengaitė D. 2011. Vietos identiteto raiška vietos plėtros strategijose. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 5(29):191-200.
164. Ribašauskienė E., Uždavinienė V. 1999. Lietuvos kaimas: regioniniai ypatumai. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
165. Ribokas G., Rukas V. 2006. Mažiau palankių ūkininkauti teritorijų žemėnaudos konversijos ypatybės. *Geografijos metraštis*, 39 (1): 60-68.
166. Roseland M. 2000. Sustainable community development: integrating environmental, economic, and social objectives. *Progress in Planning*, 54(2): 73-132.
167. Rudžinskienė R. 2011. Bedarbių karjeros projektavimo veiksniai Lietuvos kaime. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 4 (24). 179–188.
168. Rutkauskaitė Ž. 2009. *Moterų socialinė – ekonominė situacija Lietuvos kaime*. Vilnius: Vilniaus universitetas /Magistro darbas/.
169. Sandow E., Westin K. 2010. Preferences for commuting in sparsely populated areas. The case of Sweden. *Journal of Transport and Land Use*, 2 (3/4), p. 87-107.
170. Schucksmith M. 2009. Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, 50, p. 1-14.

171. Serra P., Vera A., Tulla A. F., Salvati L. 2014. Beyond urban–rural dichotomy: Exploring socioeconomic and land-use processes of change in Spain (1991–2011). *Applied Geography*, 55, p. 71–81.
172. Shor M., Burneika D. 2017. Metropolitinių Lietuvos miestų migraciniai regionai XXI amžiaus pradžioje. *Geografijos metraštis*, 50: 41–56.
173. Shortall S. 2008. Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences. *Journal of rural studies*, 20(4), p. 450 – 457.
174. Stanaitis S. 1994. Centrinų vietų teorijos pritaikymas Lietuvos kaimo sąlygomis. *Geografija*, 30, p. 55–61.
175. Stanaitis S. 1995 (a). Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimas (geografinė studija). *Geografijos metraštis*, 28, p. 356–372.
176. Stanaitis S. 1998a. *Aukštaitijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*. Vilnius.
177. Stanaitis S. 1998b. Lietuvos nacionalinių parkų: kaimų sistemų kaita 1959–1997 m. *Geografijos metraštis*, 31, p. 382–394.
178. Stanaitis S. 2001. *Dzūkijos nacionalinis parkas: kaimai ir gyventojai*. Vilnius.
179. Stanaitis S. 1995 (b). Kaimo vietovės supratimas kaimo geografijos mokslų sistemoje. *Geografija*, 31, p. 79–84.
180. Stanaitis S. 1997. Visagino miesto poveikis Ignalinos ir Zarasų rajonų demografiniams procesams ir gyvenviečių sistemai. *Geografijos metraštis*, 30:313–326.
181. Stanaitis S., Baubinas R. 2002(a). Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita pasienio rajonų seniūnijose. *Geografijos metraštis*, 35, p. 155–171.
182. Stanaitis S., Baubinas R. 2002(b). Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 2. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita pasienio rajonų seniūnijose. *Geografijos metraštis*, 35 (1–2), p. 154–168.
183. Stanaitis S., Baubinas R. 2002(c). Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais. 3. Gyventojų skaičiaus ir tankumo kaita Lietuvos ir gretimų valstybių pasienio rajonuose. *Geografijos metraštis*, 35, p. 169–183.
184. Stanaitis S., Baubinas R., Kriauciūnas E. 1999. *Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997m.*, Ataskaita. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, Geografijos institutas.
185. Stanaitis S., Stankūnienė, E. 1995. Kaimo gyventojų teritoriniai migracijos ypatumai 1970–1993 m. *Geografija*, 31, p. 85–92.
186. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 1991. *1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, I tomas. Vilnius.

187. Stets J., Burke P. 2003. *A Sociological Approach to Self and Identity*. Nuoroda: https://www.researchgate.net/publication/252385317_A_Sociological_Approach_to_Self_and_Identity [tikrinta 2018-10-10].
188. Strui. E. 2017. Gyvenamųjų vietovių (seniūnaitijų) bendruomenės ir jų veiklos formos Zarasų ir Imbrado miestelyje Zarasų rajono savivaldybėje lyginamoji analizė. Vilnius /Magistro darbas/
189. Suresh T.M. 2013. *Sociology for Social Workers*. Coimbatore: Department of social work.
190. Ščerbinskaitė S. 2020. Kaimo bendruomeninės organizacijos Lietuvoje: teritorinė tinklo analizė. *Filosofija. Sociologija*, 31(4): 318-32.
191. Šešelgis K. 1963. Apie Lietuvos TSR gyvenviečių tinklą ir jo tyrimo metodą. *Statyba ir architektūra*, 2.
192. Šešelgis K. 1975. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos planai*. Vilnius: Mintis.
193. Šešelgis K. 1996. Teritorijų planavimo raida Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 1, p. 4-18.
194. Šiaurės retai apgyventų teritorijų organizacija (NSPA). Nuoroda: <http://www.nspa-network.eu/> [tikrinta 2017-12-15]
195. Šutinienė I. 2003. Įvadas. Kn.: *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*. Vilnius: Eugrimas.
196. Švietimo ir mokslo ministerija. 2017. Lietuvos Respublikos bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarka 2001–2006 metais. Vilnius. Nuoroda: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/12/Mokyklu-tinklo-pertvarka_.pdf [tikrinta 2021-05-20].
197. Tauragės rajono savivaldybė. 2017 (a). *Prasidėjo regionų lyderystės forumas*. Nuoroda: <http://www.taurageszinios.lt> [tikrinta 2017-12-15].
198. Tautvaišaitė Š. 2007. *Periferinių regionų struktūrinių pokyčių valdymas*. Akademija: LŽŪU. /Magistro darbas/.
199. Terluin I. 2003. Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of rural studies*, 19(3), p. 327 - 344.
200. Toffler A. 1981. *The third wave*. Niujorkas: Bantam books.
201. Trakymas A., Vaitekūnas S. 2006. Kaimas. *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, T. 9, Vilnius.
202. Treinys M. 2005. Daugiafunkcinio kaimo plėtra. Lietuvos kaimo raida. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
203. Turcanu L. 2012. *Rural Vitality in the Netherlands*. Amsterdamas: Amsterdamo laisvasis universitetas.
204. Vaitekūnas S. 1989. *Gyvenviečių geografija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

205. Vaitekūnas S., Čepienė E. 2014. Lietuvos kaimų sistema: koncepcija, skaičius, dydis, tankumas, išsidėstymas, kitimas, *Tiltai*, 2: 53-74.
206. van Knippenberg, D., Hogg, M. A. 2003. A Social Identity Model of Leadership Effectiveness in Organizations. *Research in Organizational Behavior*, 25: 243–296.
207. van Rij E., Koomen E. 2010. Analysing the rural vitality argument for residential development: linking discourses and actual spatial developments. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101(5):583-595.
208. VĮ Registrų centras. *Asociacijų, viešųjų įstaigų bei labdaros ir paramos fondų metinių finansinių ataskaitų teikimas*. Nuoroda: <https://www.registrucentras.lt/p/758> [tikrinta 2021-02-24].
209. VĮ Registrų centro Juridinių asmenų registro duomenys. Nuoroda: <https://www.registrucentras.lt/jar/p/dok.php?kod=190234840&dti=&p=1> [tikrinta 2021-12-02].
210. Vidickienė D. 2016. *Kaimo gyvybingumą lemiančių veiksnių pokyčiai poindustriniame etape*. Kn.: Kaimiškų regionų gyvybingumo veiksniai. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
211. Vidickienė D. Melnikienė R., Gedminaitė - Raudonė Ž., Ribašauskienė E. 2011. *Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
212. Vidickienė D., Gedminaitė-Raudonė Ž., Vilkė R. 2016. *Kaimiškų regionų gyvybingumo veiksniai*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
213. Vilkaviškio rajono tarybos sprendimas „dėl Vilkaviškio rajono savivaldybės bendrojo ugdymo mokyklų tinklo pertvarkos 2016–2020 m. bendrojo plano patvirtinimo“, TAR, 2016-04-01, Nr. 6751.
214. Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2021. *Socialinė infrastruktūra*. Nuoroda: <https://www.vle.lt/straipsnis/socialine-infrastruktura/> [tikrinta 2021-04-02].
215. Vorevičienė J. 2018. Lietuvos bendruomenių centrų veiklos vietos bendruomenėse. Iekybinio tyrimo apžvalga. *Regional Formation and Development Studies*, 2:106-118.
216. Vorevičienė J. 2020. *Bendruomeninių centrų vaidmenys Lietuvos vietos bendruomenėse*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas /Daktaro disertacija/.
217. Vosiliūtė A. 2002. Kaimo bendruomenė: gyvenamosios broožai, Kn.: *Rytų Lietuva: Visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.
218. Vosiliūtė A. 2008(a). Kaimo bendruomenė: gyvenimo būdo pokyčiai. Kn. *Visuomenės darni plėtra: problemos ir perspektyvos*. p. 279-294. Vilnius: LEU leidykla.

219. Vosiliūtė, A. 2008 (b). Kaimo žmonės: problemos ir lūkesčiai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 11, 258–266.
220. VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra. 2019. *Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadas (atnaujinta 2019-02-15)*. [prieiga per internetą panaikinta].
221. VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra. 2020. *Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadas (atnaujinta 2020-02-17)*. [prieiga per internetą panaikinta].
222. VŠĮ Kaimo verslo ir rinkų plėtros agentūra. 2021. *Lietuvoje veikiančių kaimo bendruomeninių organizacijų sąvadas (2021-02-12)*. [prieiga per internetą panaikinta].
223. Vveinhardt J., Žukauskas P. 2010. Mobingo specifiškumas: lietuviškojo mentaliteto bruožai. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 20 (1).
224. Wellman N. 2017. Authority or community? A Relation Models Theory of Group-level Leadership Emergence. *Academy of Management Review*, 42(4): 596-617.
225. Žemės ūkio ministerija. 2019. *Lietuvos kaimo ir žemės ūkio plėtros Baltoji knyga. Nacionalinės politikos iššūkiai, uždaviniai ir veiksmai iki 2030 m.*, Vilnius: Žemės ūkio ministerija.
226. Žilyš A. 2013. Rezidencinė diferenciacija ir skirtumai Lietuvos moderniajame mieste: (po)sovietinis ar Vakarų miestas? *Kultūra ir visuomenė*, 4(2):67-101.
227. Žiliukaitė R. 2006. Organizacijos ir pilietinė veikla Kn.: *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus.
228. Žiliukaitė R. 2007. Savanoriškų organizacijų veiklos efektyvumas: Lietuvos kaimiškųjų bendruomenių organizacijos. *Socialinis darbas*, 6(1): 15-26.

